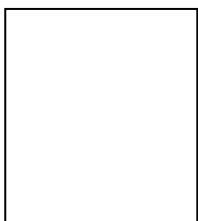

หน่วยที่ 12

เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ

(ปรับแก้ วันที่ 30 พฤศจิกายน 2557)

ชื่อผู้เขียน รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ
วุฒิ ค.บ. (เกียรตินิยมอันดับสอง), ค.ม.,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Doctorat de 3^e cycle (Sociology)
University de Paris 7, France

ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หน่วยที่เขียน หน่วยที่ 12

หน่วยที่ 12

เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

เค้าโครงเนื้อหา

ตอนที่ 12.1 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

12.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

12.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร

12.1.3 การสื่อสารกับการสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

ตอนที่ 12.2 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

12.2.1 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเพื่อยั่งยืน

12.2.2 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเชิงธุรกิจ

12.2.3 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน

ตอนที่ 12.3 การจัดการและการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

12.3.1 การจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

12.3.2 การพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

แนวคิด

1. เครือข่าย เครือข่ายการสื่อสาร และการสื่อสารในเครือข่าย เป็นแนวคิด 3 แนวคิดที่มีความสัมพันธ์กัน และในบางครั้งก็มีการใช้แทนกัน แต่หากแยกแยะทั้ง 3 แนวคิดให้เห็นความแตกต่าง อาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบเสมอภาคที่มีเป้าหมายหลักคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ส่วนเครือข่ายการสื่อสารเป็นแบบแผนการไหลของข่าวสารในแต่ละเครือข่าย ทั้งเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารจะต้องมีการสื่อสารประเภทต่างๆ เข้าไปมีบทบาทตั้งแต่ขั้นตอนการก่อตั้ง การพัฒนา การบำรุงรักษา หรือการขยายตัวของเครือข่าย

2. ระบบเกษตร ทั้ง 3 ระบบ คือ การเกษตรเพื่อยั่งยืน การเกษตรเชิงธุรกิจ และการเกษตรแบบยั่งยืนนั้น มีคุณลักษณะเฉพาะตัว เช่น เป้าหมายการผลิต วิธีการผลิต ทรัพยากรที่ใช้ในการผลิต ฯลฯ ดังนั้น เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารที่นำมาใช้ในระบบเกษตรทั้ง 3 ระบบจึงมีลักษณะที่แตกต่างกันไป เช่น การเกษตรยั่งยืนจะใช้เครือข่ายแบบใกล้ชิด เช่น ครอบครัว เพื่อนบ้าน ส่วนการเกษตรเชิงธุรกิจจำเป็นต้องใช้เครือข่ายที่มีข้อมูลเป็นภาพรวม และทันต่อสถานการณ์ปัจจุบันที่มาจากระบบสารสนเทศ ส่วนการเกษตรแบบยั่งยืนนั้นมักจะใช้การสื่อสารขนาดเล็ก เช่น สื่อชุมชน สื่อท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ประเภทของการสื่อสารที่เป็นพื้นฐานของงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรของทั้ง 3 ระบบ ก็คือสื่อกิจกรรมรูปแบบต่างๆ เช่น การดูงาน การประชุมสัมมนา เป็นต้น

3. การจัดการและการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรนั้นจะมีหลักการพื้นฐาน คือ ความเข้าใจธรรมชาติของเครือข่ายและหลักการพึ่งตนเอง นอกจากนั้น จะมีปัจจัยอื่นๆที่เข้ามาเกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาดังกล่าว เช่น ตัวแปรเรื่องขนาดของเครือข่าย ตำแหน่งต่างๆในโครงสร้างของเครือข่าย

อย่างไรก็ตาม ตัวแปรเรื่องความเข้าใจร่วมกัน ความตระหนักร่วมกันและสำนักแห่งการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับของสมาชิก เครือข่ายจะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สุดของการจัดการและการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาหน่วยที่ 12 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายคุณลักษณะ บทบาทหน้าที่ ประเภท และโครงสร้างของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารได้
2. ระบุและวิเคราะห์บทบาทของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่ายได้
3. อธิบายการใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรได้
4. ระบุและวิเคราะห์แนวทางการจัดการและการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและ

พัฒนาการเกษตรได้

ตอนที่ 12.1

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

โปรดอ่านหัวเรื่อง แนวคิด และวัตถุประสงค์ของตอนที่ 12.1 แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

หัวเรื่อง

12.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

12.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร

12.1.3 การสื่อสารกับการสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

แนวคิด

1. เครือข่ายมีความหมายทั้งในระดับกว้างและในระดับแคบ รวมทั้งมีวิธีการแบ่งประเภทได้หลายแบบ แต่ละแบบต่างก็มีบทบาทและมีประโยชน์ในหลายๆด้าน ในเวลาเดียวกัน เครือข่ายแต่ละประเภทก็มีข้อจำกัดบางประการที่ต้องคำนึงถึงเมื่อนำมาใช้ประโยชน์

2. เครือข่ายการสื่อสารมีความหมาย คุณลักษณะ ประเภท และบทบาทหน้าที่ที่หลากหลาย แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว เครือข่ายการสื่อสารจะหมายถึงแบบแผนของเนื้อหาข่าวสารที่ไหลเวียนอยู่ในเส้นสายของความสัมพันธ์ในเครือข่าย ส่วนบทบาทหน้าที่ และคุณประโยชน์ของเครือข่ายการสื่อสารแต่ละชนิดนั้นจะขึ้นอยู่กับภารกิจที่เครือข่ายนั้นจะต้องปฏิบัติ ในการเลือกเครือข่ายการสื่อสารมาใช้ประโยชน์จึงต้องพิจารณาควบคู่ไปกับภารกิจที่จะดำเนินการเสมอ

3. บทบาทของการสื่อสารในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายในงานส่งเสริมและพัฒนากษेत्रนั้น ก็จะมีบางส่วนคล้ายคลึงกับบทบาทโดยทั่วไปของการสื่อสาร แต่ก็มีบางส่วนที่เป็นบทบาทพิเศษ เช่น เป็นพื้นที่ในการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ๆ เป็นพื้นที่ในการแสดงอัตลักษณ์ของเครือข่าย เป็นต้น โดยที่บทบาทของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่ายนั้นจะขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของตัวเครือข่ายเอง

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 12.1 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

- 1.อธิบายและวิเคราะห์ความหมาย ประเภท บทบาท และข้อจำกัดของเครือข่ายได้
- 2.อธิบายและวิเคราะห์ความหมาย ประเภท บทบาท และข้อจำกัดของเครือข่ายการสื่อสารได้
- 3.อธิบายและวิเคราะห์บทบาทของการสื่อสารในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายได้

บทนำ

ในขณะที่เราตระหนักถึงความสำคัญของการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ ที่มีต่องานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร และได้มีความพยายามที่จะแสวงหารูปแบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการค้นหาประเภทของสื่อที่เหมาะสม การออกแบบสารที่ง่ายต่อความเข้าใจ การศึกษาคุณลักษณะของผู้ส่งสารหรือสื่อบุคคล เช่น เจ้าหน้าที่เกษตรที่นำเชื้อถั่ว ฯลฯ ในช่วงปลายทศวรรษ 1960 ต่อด้วย 1970 เอเวอเรต โรเจอร์ส (E. Rogers, 1981) และคณะวิจัย ก็ได้ค้นพบว่า ในการแพร่กระจายนวัตกรรมข้าวโพดพันธุ์ใหม่ให้แก่เกษตรกรอเมริกันนั้น แม้ว่าในขั้นตอนแรกๆ ของการแนะนำและโน้มน้าวใจ สื่อมวลชนประเภทต่างๆ จะทำหน้าที่ได้อย่างดี แต่ในขั้นตอนของการตัดสินใจและการยืนยันใช้นวัตกรรมใหม่นั้น โรเจอร์สก็ได้พบว่า “เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกร” นั้นมีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก และนี่เป็นจุดเริ่มต้นของความสนใจเรื่องการใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานพัฒนาที่ยังคงต่อเนื่องและขยายตัวมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม สำหรับเรื่องเครือข่ายนี้ จะมีแนวคิด 3 แนวคิดที่เหลื่อมซ้อนกันอยู่ และอาจจะมีการใช้ความหมายของ 3 แนวคิดนี้ ทั้งที่เหมือนและต่างกัน คือแนวคิดเรื่อง เครือข่าย เครือข่ายการสื่อสาร และบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่าย ในที่นี้จะขอทำความเข้าใจร่วมกับผู้เขียนถึงความหมายที่หลากหลายในเนื้อหาตอนที่ 12.1 นี้

คำว่า “เครือข่าย” นั้น ในที่นี้ถือว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากรูปแบบความสัมพันธ์แบบอื่นๆ และเมื่อเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ก็แน่นอนว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้น พัฒนาต่อมา หรือดำรงรักษาอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยการสื่อสารรูปแบบต่างๆ เป็นส่วนประกอบในการยึดโยงความสัมพันธ์นั้นเอาไว้

ส่วนคำว่า “เครือข่ายการสื่อสาร” นั้น มีความหมายหลายนัย เริ่มตั้งแต่หมายถึง เครือข่ายประเภทหนึ่งที่บุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน ฯลฯ ที่มาเข้าร่วมเป็นเครือข่ายนั้น มีภารกิจด้านการสื่อสาร เช่น เครือข่ายของชมรมผู้สื่อข่าวเกษตรแห่งประเทศไทย หรืออาจจะหมายถึงโครงสร้างและแบบแผนของการแพร่กระจายข่าวสารที่อยู่ในกลุ่ม องค์กร สถาบัน เครือข่าย ฯลฯ เช่น เครือข่ายการสื่อสารที่มีโครงสร้างแบบกระจุกตัว เป็นต้น

อนึ่ง แนวคิดเรื่องเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารนั้น อาจจะซ้อนทับอยู่กับแนวคิดเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งทั้ง 2 แนวคิดนั้นก็มีทั้งส่วนที่เป็นจุดร่วมและเป็นจุดต่างกัน กล่าวคือ เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารนั้น คงจะต้องมีการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นส่วนประกอบย่อยพื้นฐาน แต่ทว่าเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารจะมีขอบเขตและโครงสร้างที่กว้างขวางกว่าการสื่อสารระหว่างบุคคล

เรื่องที่12.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

1.ความหมายของ “เครือข่าย”

ถึงแม้ว่าจะมีผู้ให้คำนิยามของคำว่า “เครือข่าย” เอาไว้อย่างหลากหลาย แต่ทว่า โดยส่วนใหญ่ก็อาจจะประมวลคุณลักษณะร่วมของ “เครือข่าย” ได้ว่า ในความหมายทางสังคมที่กว้างขวางที่สุด คำว่า “เครือข่ายทางสังคม” เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่ทำให้แตกต่างไปจากรูปแบบความสัมพันธ์อื่นๆ กล่าวคือเป็นความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างเป็นแนวระนาบหรือแนวนอน จึงแตกต่างจากรูปแบบความสัมพันธ์แบบข้าราชการที่มีโครงสร้างเป็นแนวตั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างทุกหน่วยย่อยที่อาจจะเป็นได้ทั้งปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน ฯลฯ ที่เข้ามาประกอบกันเข้าเป็นเครือข่ายจะมีความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียม ไม่มีใครเหนือกว่าใคร แม้ว่าอาจจะมี “แกนนำ” หรือ “แกนกลาง” แต่ก็ทำหน้าที่เพียง “ประสานงาน” มิใช่ “ควบคุมบังคับ”

สำหรับรูปแบบหรือโฉมหน้าของเครือข่ายนั้นจะเห็นภาพได้อย่างชัดเจน ในคำภาษาอังกฤษของเครือข่าย คือ “Network” คำว่า “Net” แสดงให้เห็นรูปร่างหน้าตาของเครือข่ายว่ามีลักษณะคล้ายใยแมงมุม โดยมีบุคคลหรือกลุ่มเป็นจุดที่เส้นใยของเครือข่ายมาพบกัน และต่อเชื่อมกันออกไปเป็นตาข่าย

ส่วนความหมายที่แคบกว่าความหมายแรกที่ได้กล่าวมา ความหมายของเครือข่ายจะบรรจุอยู่ในคำภาษาอังกฤษว่า “Network” โดยเฉพาะคำว่า “work” ดังนั้น จึงมีผู้ให้คำนิยามว่า “เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน” โดยที่หน่วยย่อยเหล่านี้ต่างก็มีทรัพยากร มีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงานเป็นของตนเอง แต่เนื่องจากการดำเนินงานหรือภารกิจหรือปัญหาที่ต้องแก้ไขนั้น ยังขาดแคลน(lack)ทรัพยากรหรือมีทรัพยากรของตนเองไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องร่วมมือประสานงานกับหน่วยย่อยอื่นๆ หากทว่ายังคงรักษาความเป็นอิสระของหน่วยย่อยเอาไว้ และหลังจากภารกิจได้เสร็จสิ้นแล้ว ก็ได้วางเครือข่ายหรือโครงสร้างความสัมพันธ์เอาไว้เพื่อการใช้งานครั้งใหม่ในอนาคต เปรียบเสมือนการวางโครงข่ายของสายโทรศัพท์ที่สามารถจะใช้งานได้เมื่อต้องการ

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่สุดของความหมายของเครือข่ายที่หมายถึง net ที่ work เมื่อต้องการใช้งานก็เช่น เครือข่ายการลงแขกเกี่ยวข้าวของสังคมเกษตรของไทยแต่ครั้งอดีต หรือเครือข่ายญาติพี่น้อง เครือข่ายเพื่อนบ้านเพื่อนฝูง เครือข่ายศรัทธา วัด ฯลฯ

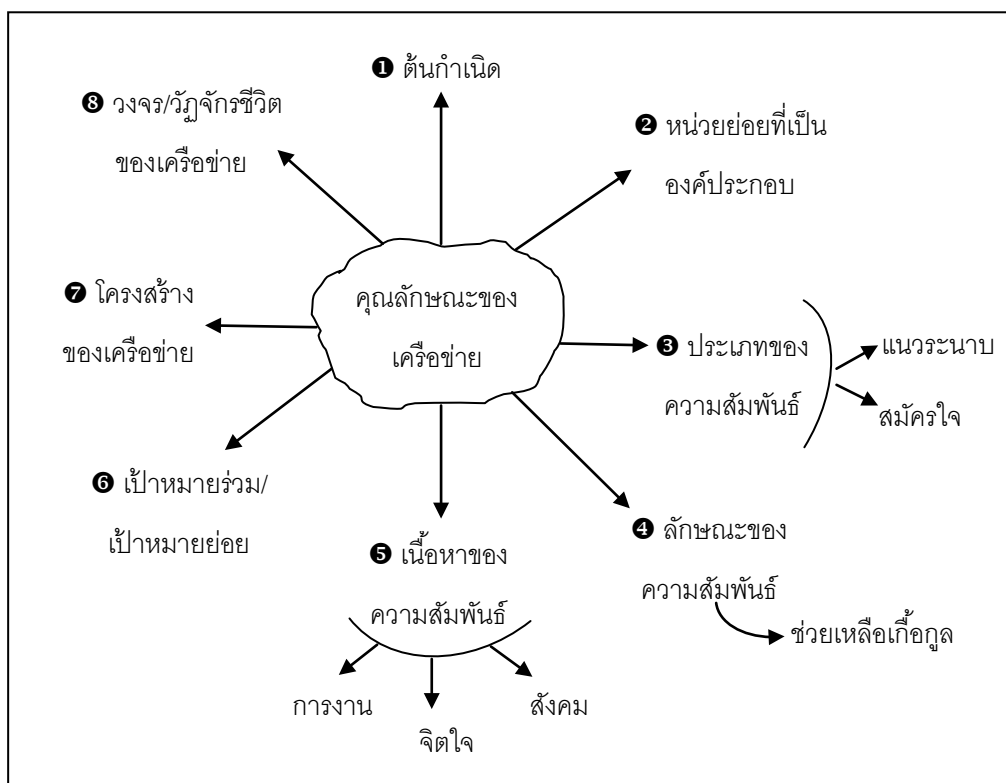
2. แหล่งที่มาของเครือข่าย

สำหรับแหล่งที่มาของเครือข่ายนั้นอาจจะมีที่มาจากหลายแหล่ง เช่น เครือข่ายที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่ค่อยๆ มีการสั่งสมก่อตัวขึ้นมาทีละเล็กทีละน้อยเป็นวิวัฒนาการ โดยเกิดมาจากความจำเป็นในชีวิตและผู้ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายได้ผ่านประสบการณ์ตรงกับความจำเป็นนั้นมาแล้ว เครือข่ายประเภทนี้มักจะเป็นเครือข่ายแบบดั้งเดิมของสังคมเกษตร เช่น เครือข่ายแลกเปลี่ยนแรงงาน เครือข่ายเพื่อนบ้าน กลุ่มเลี้ยงลูกกลุ่มเกลอ ฯลฯ เครือข่ายอีกประเภทหนึ่งจะมีแหล่งกำเนิดตามโครงสร้างของสมาชิก เช่น ชมรมผู้สูงอายุ เครือข่ายอาชีพช่าง เครือข่ายศิลปินพื้นบ้าน และเครือข่ายประเภทสุดท้ายเป็นเครือข่ายที่เกิดมาจากการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ มักเกิดจากองค์กรหน่วยงานภายนอก มักจะเป็นเครือข่ายที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น เครือข่ายกลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ที่กระทรวงสาธารณสุขหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปส่งเสริมให้เกิดขึ้น

แต่ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายที่มีแหล่งกำเนิดมาจากที่ใด โดยส่วนใหญ่การถือกำเนิดขึ้นของเครือข่ายนั้นอาจแบ่งได้เป็น 2 มิติใหญ่ๆ คือเครือข่ายที่ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อตอบโจทย์เรื่องการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ตัวอย่างเช่น กลุ่มลงแขกเกี่ยวข้าวที่เกิดจากความจำเป็นที่เจ้าของที่นาไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวตามลำพังได้ทันเวลา จึงต้องระดมแรงงานของญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน อีกมิติหนึ่งเป็นการเชื่อมเครือข่ายเพื่อหวังผลด้านจิตใจหรือด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การเกิดขึ้นของกลุ่มเครือข่ายสมาชิกของสถานีวิทย์ จส. 100 อันเป็นวิทยุเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหาวาจระจก้ออันแออัดในกรุงเทพมหานคร ที่สร้างผลกระทบด้านจิตใจและสังคมต่อผู้ใช้รถใช้ถนนอย่างมาก การมารวมกลุ่มดังกล่าวนี้ก็เพื่อตอบสนองความต้องการที่จะหาเพื่อนที่มีปัญหาล้ายกัน มาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร มาเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข การมีเครือข่ายดังกล่าวนำมาซึ่งหลักประกันของความมั่นคงทางจิตใจและก่อให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือตามมา (ดู สมใจ โลหะพูนตระกูล, 2539)

3.คุณลักษณะของเครือข่าย

เพื่อแสดงให้เห็นความชัดเจนของเครือข่ายว่ามีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทอื่นๆ อย่างไร ในที่นี้จะประมวลสรุปคุณลักษณะพื้นฐานของเครือข่ายดังนี้

ภาพที่ 12.1 : คุณลักษณะของเครือข่าย

จากภาพที่12.1สามารถอธิบายคุณลักษณะของเครือข่ายได้ดังนี้

3.1 ต้นกำเนิดของเครือข่าย ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นบ้างแล้วว่า เครือข่ายนั้นเกิดมาจาก “ความขาด” (lack) ความไม่เพียงพอของทรัพยากรที่จะใช้แก้ปัญหา จึงมีความจำเป็นที่จะต้อง “ขอรับการช่วยเหลือ” จากผู้อื่น แต่นี่ก็เป็นเพียงครึ่งทางของกำเนิดและการเจริญเติบโตของเครือข่าย เพราะอีกครึ่งหนึ่งที่เหลือก็คือเครือข่ายจะเจริญเติบโตต่อไป

ได้ ก็ต่อเมื่อสมาชิก “มีความสามารถที่จะให้ความช่วยเหลือ” แก่ผู้อื่นด้วย ดังที่อยู่ในบทสรุปความนึกคิดของคนไทยที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า”

3.2 หน่วยที่จะมาประกอบเป็นเครือข่าย เป็นได้ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดคือ บัณฑิตวิทยาลัย กลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่ บริษัท องค์กร สถาบัน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ตัวแปรเรื่อง “ขนาด” ของเครือข่ายก็มีความสำคัญมากขึ้นต่อเรื่องการบริหารจัดการ เพราะยิ่งขนาดใหญ่ขึ้นก็ต้องมีระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น ในเรื่องการสื่อสาร การเกษตร หน่วยที่จะมาประกอบเป็นเครือข่าย จึงมีได้ตั้งแต่เกษตรกรรายย่อย แรงงานรับจ้าง กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เครือข่ายเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เครือข่ายผู้บริโภคเกษตรทางเลือก เป็นต้น

3.3 ประเภทของรูปแบบความสัมพันธ์ เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ดังนั้น จึงต้องมี “การติดต่อกัน” (connectedness, connectivity) เป็นคุณสมบัติพื้นฐาน อย่างไรก็ตาม หากเป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่ายนั้นก็ต้องมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แนวระนาบที่หน่วยย่อยทุกหน่วยมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับความสัมพันธ์แบบเป็นลำดับชั้น รวมทั้งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ที่สมัครใจ คุณลักษณะของประเภทความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นทั้งจุดแข็งในแง่หนึ่ง แต่ก็ยังเป็นจุดอ่อนในอีกแง่หนึ่ง และมีผลสืบเนื่องมาถึงรูปแบบการสื่อสารที่จะใช้ในเครือข่าย

จุดแข็งของความสัมพันธ์แบบเครือข่ายก็คือ ทำให้สมาชิกรู้สึกผูกพันได้ง่ายและสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ แต่ทว่าจุดอ่อนก็คือ เป็นกลุ่มที่ “สร้างได้ง่าย แต่ก็สลายได้เร็ว” เพราะขึ้นอยู่กับความสมัครใจของสมาชิก ดังนั้น รูปแบบการสื่อสารที่จะนำมาใช้ในเครือข่ายจึงต้องเป็นการสื่อสารแบบแนวระนาบ เน้นความเสมอภาคเท่าเทียม แต่ควรมีการจัดหา “ช่องทางการสื่อสารประจำ” เพื่อป้องกันการสลายตัวของเครือข่าย

3.4 ลักษณะของความสัมพันธ์ เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์มีได้หลายลักษณะ เช่น ความสัมพันธ์แบบเอาวัดเอาเปรียบ แบบกดขี่ครอบงำ ฯลฯ สำหรับเครือข่ายแล้ว ลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นหลักคือ ความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูล-แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งในประเด็นนี้น่าสนใจว่า แม้แต่ภาคธุรกิจซึ่งหน่วยย่อยๆ เช่น องค์กรธุรกิจ บริษัท ห้างร้าน ตลาด ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีรูปแบบความสัมพันธ์หลักคือการแข่งขันกัน แต่ก็ยังสามารถสร้างเครือข่ายเป็นพันธมิตรทางธุรกิจกันได้

3.5 เนื้อหาของความสัมพันธ์ เนื้อหาความสัมพันธ์ของเครือข่ายนั้นอาจจะมีได้ 3 เนื้อหา เนื้อหาแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำงาน กล่าวคือ มารวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อทำงานให้ลุล่วง เนื้อหาที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ กล่าวคือ การมีเครือญาติหรือเพื่อนฝูงนั้นจะเป็นขวัญและกำลังใจในยามประสบปัญหา และเนื้อหาที่สามเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสังคม คือการมีตำแหน่งแห่งที่ มีสถานภาพ เป็นที่ยอมรับในสังคม มีความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของตน รวมทั้งมีอำนาจในการต่อรองกับคนอื่น ๆ เป็นต้น

3.6 เป้าหมายร่วมของเครือข่าย เนื่องจากเครือข่ายเกิดจากหน่วยย่อยที่ล้วนมีเป้าหมายเฉพาะของตนเอง แต่เมื่อมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย ก็ได้สร้าง “เป้าหมายร่วมกัน” ขึ้นมา โดยที่ยังคงรักษาความเป็นอิสระของเป้าหมายเดิมเอาไว้ หากเป้าหมายเฉพาะของหน่วยย่อยและเป้าหมายร่วมของเครือข่ายเป็นไปในทิศทางเดียวกันก็คงไม่มีปัญหา แต่

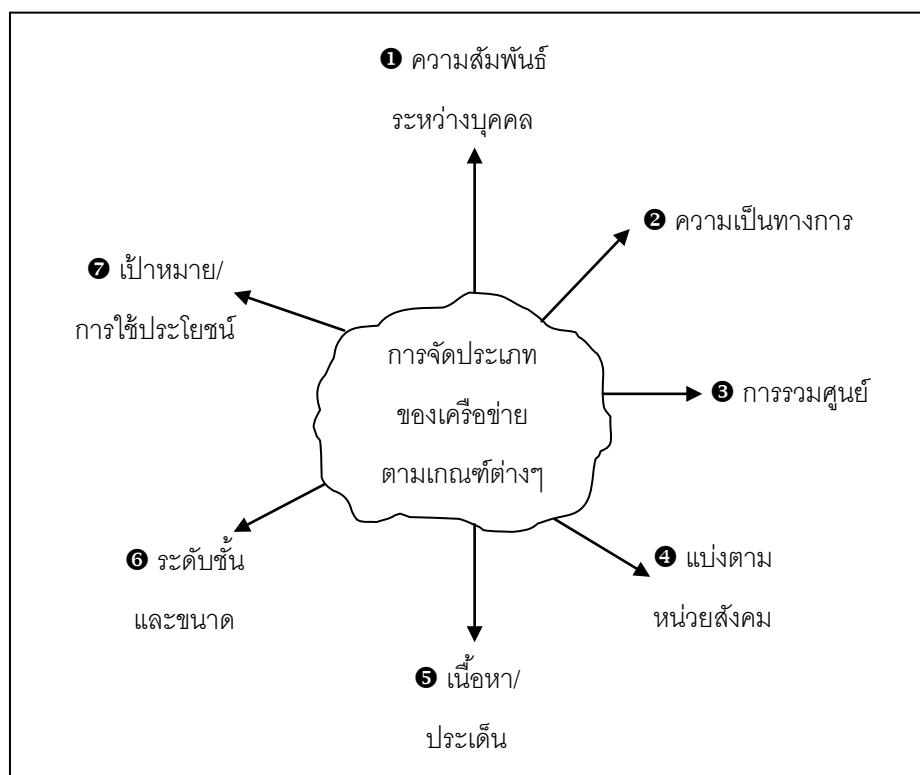
หากเป้าหมายเฉพาะกับเป้าหมายร่วมของเครือข่ายขัดแย้งกัน หรือยังมีความคลุมเครือ ในกรณีนี้ก็ต้องใช้การสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการความขัดแย้งหรือความคลุมเครือดังกล่าว

3.7 การจัดวางโครงสร้างของเครือข่าย ถึงแม้เครือข่ายจะเป็นการจัดรูปแบบความสัมพันธ์อย่างหลวมๆ แต่ทว่าภายในเครือข่ายนั้นก็มีโครงสร้างที่ประกอบด้วยหน่วยย่อยที่มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น ประกอบด้วยแกนนำเครือข่าย(star) สมาชิกหรือภาคีเครือข่าย(member) ผู้ประสานงานด้านการสื่อสาร(liaison/bridge) ตัวต่อหรือชุมทาง(node/hub และพันธมิตร(alliance) เป็นต้น

3.8 วงจรหรือวัฏจักรชีวิตของเครือข่าย นอกจากธรรมชาติเฉพาะตัวของเครือข่ายที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม “แบบเกิดง่าย สลายตัวเร็วแล้ว” เครือข่ายโดยทั่วไปก็ยังมีวงจรหรือวัฏจักรของชีวิตที่คล้ายคลึงกับชีวิตของมนุษย์อีกด้วย กล่าวคือ หลังจากเริ่มถือกำเนิดก่อตัวแล้ว เครือข่ายก็จะเริ่มขั้นตอนเหมือนชีวิตมนุษย์คือเริ่มมีการดิ้นรนดิ้นรน ตั้งไข่ ยืน เดิน แล้วถึงขั้นที่แสดงถึงพัฒนาการของการเจริญเติบโต ในบางช่วงจังหวะ เครือข่ายก็อาจจะมีการเจ็บไข้ได้ป่วยบ้าง หรือเริ่มเสื่อมโทรมเพราะสูงอายุ รวมทั้งอาจจะล้มตายพินาศลงไป แต่หากมีการรื้อฟื้นหรือฟื้นฟูก็อาจจะลุกขึ้นมาใหม่ได้

4.ประเภทของเครือข่าย

มีวิธีการแบ่งประเภทของเครือข่ายอยู่หลายวิธีโดยใช้เกณฑ์การแบ่งที่แตกต่างกัน ซึ่งเราอาจจะเลือกนำวิธีการแบ่งประเภทเครือข่ายแบบใดแบบหนึ่งไปใช้ตามวัตถุประสงค์ของเราดังนี้

ภาพที่ 12.2 : การจัดประเภทของเครือข่ายตามเกณฑ์ต่างๆ

4.1 เกณฑ์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทำให้แบ่งเครือข่ายได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด ซึ่งได้แก่เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง แล้วสามารถขยายไปยังบุคคลอื่นๆ ได้โดยไม่มีข้อจำกัด (2) เครือข่ายที่มีข้อจำกัด เป็นเครือข่ายที่มีการระบุกฎเกณฑ์ที่จะเข้ามาเป็นสมาชิก เช่น ต้องเป็นเครือญาติ ต้องมีความสนใจร่วมกัน เป็นต้น

4.2 เกณฑ์เรื่องความเป็นทางการ ทำให้แบ่งรูปแบบเครือข่ายได้เป็น 2 แบบ คือ (ก) เครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายที่มีรูปแบบการขยายสมาชิกแบบไม่เป็นทางการ เช่น การชักชวน การบอกกันปากต่อปาก การเข้าไปเป็นสมาชิกก็เป็นไปโดยง่าย ไม่มีกฎระเบียบที่ชัดเจน เช่น เครือข่ายอาสาสมัครช่วยงานสาธารณะ (ข) เครือข่ายที่เป็นทางการ มักเป็นเครือข่ายที่มีองค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันที่เป็นทางการเป็นแกนกลางประสานงาน ดังนั้น ช่องทางการเปิดรับสมาชิกหรือการเข้าสังกัดเป็นสมาชิกเครือข่ายจึงมีกฎเกณฑ์บางอย่างที่แน่นอน เช่น ต้องมีการกรอกใบสมัคร ต้องมีรูปแบบ เป็นต้น

4.3 เกณฑ์เรื่องการรวมศูนย์ ทำให้แบ่งประเภทเครือข่ายได้เป็น 3 แบบ แบบแรกคือ เครือข่ายที่มีโครงสร้างกระจายศูนย์ ที่จะมีศูนย์กลางหรือแม่ข่ายทำหน้าที่ประสานงาน แต่จะมีการกระจายบทบาทและหน้าที่รับผิดชอบให้สมาชิกคนอื่นๆ ส่วนแบบที่สอง เป็นโครงสร้างรวมศูนย์ โดยมีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน รวบรวมอำนาจการจัดการ อุปกรณ์ เทคโนโลยี กำลังคนมาไว้ที่ส่วนกลาง ส่วนสมาชิกมักจะมีบทบาทเพียงเป็นผู้ตามหรือผู้ใช้บริการ และแบบที่สาม เป็นแบบที่ผสมผสานทั้ง 2 แบบแรก โดยมีการรวมศูนย์ในบางมิติและมีการกระจายศูนย์ในบางมิติ

4.4 เกณฑ์ที่จัดแบ่งตามหน่วยสังคม ซึ่งจะแบ่งตามขนาดของหน่วยทางสังคม เริ่มจากหน่วยที่เล็กที่สุดคือ เครือข่ายระบบของครอบครัวหรือเครือญาติ ต่อมาก็เป็นเครือข่ายระดับกลุ่มซึ่งอาจจะแบ่งตามพื้นที่ (เช่น กลุ่มบ้านใกล้เคียง) หรือตามอาชีพ (เช่น เครือข่ายแม่บ้าน) ต่อด้วยเครือข่ายระดับชุมชนกับชุมชน เช่น เครือข่ายของ อบต. หลายหมู่บ้าน และท้ายสุดอาจเป็นเครือข่ายระดับสถาบัน เช่น เครือข่ายสถาบันโรงเรียนในระดับอำเภอ

4.5 เกณฑ์เรื่องเนื้อหาหรือประเด็นของเครือข่าย เป็นเกณฑ์ที่จัดแบ่งโดยดูเนื้อหาหรือดูประเด็นที่สมาชิกเครือข่ายมีความสนใจร่วมกัน เช่น เครือข่ายความคิดของผู้นำเกษตรกรที่สนใจการแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ หรือเทคนิคการทำงาน เครือข่ายลุ่มน้ำที่เน้นกิจกรรมการรักษาแม่น้ำ เป็นต้น

4.6 ระดับชั้นและขนาดของเครือข่าย หากใช้เกณฑ์นี้จะแบ่งเครือข่ายได้เป็น 2 แบบ คือ เครือข่ายที่มีระดับชั้นเดียว กับเครือข่ายที่เกิดจากการเอาเครือข่ายเล็กๆ ไปต่อประสานเป็น “ซูปเปอร์เครือข่าย” (supra network) การจัดเครือข่ายแบบชั้นเดียวและแบบหลายๆชั้นอย่างซูปเปอร์นั้น จะมีตัวแปรเรื่อง “ขนาดของเครือข่าย” เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยทันที ต่อจากนั้นตัวแปรตามอีกตัวคือ “การบริหารจัดการเครือข่าย” ก็จะตามมา เนื่องจากขนาดของเครือข่ายยิ่งใหญ่โตมากขึ้น ก็ยิ่งต้องการการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี มิฉะนั้นก็อาจจะใช้ประโยชน์จากเครือข่ายไม่ได้เลย

4.7 เกณฑ์เรื่องเป้าหมายหรือการใช้ประโยชน์จากเครือข่าย ตัวอย่างเช่น เครือข่ายการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อมุ่งหวังที่จะผลักดันนโยบาย เช่น เครือข่ายของผู้พิการที่มาช่วยทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐมีนโยบายที่

หนุนช่วยคนพิการ หรือเครือข่ายที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนข้อมูลและข่าวสาร เช่น สำนักข่าวต่างๆที่สานเครือข่ายเอาไว้ เช่น ชมรมสื่อมวลชนเกษตรแห่งประเทศไทย

5.บทบาทหน้าที่และประโยชน์

เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ก่อรูปมาจากความขาดแคลนหรือการมีทรัพยากรไม่เพียงพอ และถูกสร้างขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆที่มนุษย์เราต้องเผชิญหน้า ดังนั้น เครือข่ายจึงมีบทบาทหน้าที่และประโยชน์ในหลายด้าน ดังพอจะประมวลได้ดังนี้

1. จากการประสานพลังของหลายๆคน หลายๆกลุ่ม หลายๆฝ่ายเข้าด้วยกัน ทำให้เครือข่ายสามารถทำงานให้เกิดผลลัพธ์บางประการที่ใครคนเดียวหรือกลุ่มๆเดียวทำไม่ได้ เช่น เครือข่ายรักษาลุ่มน้ำ
2. ทำให้เกิดการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์ เกิดการร่วมมือกันทำงานและมีการแบ่งบทบาทความรับผิดชอบกัน จึงส่งผลให้เป็นการทำงานที่มีประสิทธิภาพ
3. เกิดการประหยัทรัพยากร ลดงานที่ซ้ำซ้อน และลดการสิ้นเปลืองพลังงาน เช่น การขอหยิบยืมสถานที่อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้จากกันและกัน รวมทั้งยังสามารถระดมทรัพยากรเมื่อต้องการได้ด้วย
4. เนื่องจากในเครือข่ายจะมีการไหลเวียนของข่าวสารและความรู้ในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ดังนั้นจึงได้รับข่าวสารที่ทันต่อเวลา (เช่น เครือข่ายป้องกันภัยอันตราย) หรือในแง่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกแต่ละคน แต่ละกลุ่ม ไม่จำเป็นต้องแสวงหาความรู้ด้วยการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง สามารถย่นย่อระยะทางหรือระยะเวลาที่จะได้เรียนรู้ และทำให้พลวัตรการเคลื่อนไหวของกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว
5. ทำให้เกิดผลด้านสังคมและจิตใจ เช่นทำให้เกิดความสามัคคี (เช่น รูปแบบประเพณีการแข่งขัน แข่งดี กลอง ฯลฯ ของหลายๆชุมชน) เป็นการให้กำลังใจกัน และช่วยกันในรูปแบบต่างๆ ในบางกรณีสามารถช่วยด้านวัตถุดิบของเงินทุนด้วย
6. ในกรณีของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหนึ่งๆ หรือประเด็นหนึ่งๆได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะมีแง่มุมหลากหลายที่มองมาจากหลายกลุ่มหลายองค์กร
7. ในแง่ขอบเขตของการทำงาน สามารถทำงานได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีทรัพยากรจากหลายฝ่ายมาหนุนช่วย ตัวอย่างเช่น การทำงานรณรงค์ หากมีเครือข่ายกระจายตัวอยู่ตามที่ต่างๆ ก็จะช่วยกันรณรงค์ และทำให้ทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้นได้ผลมากขึ้น
8. ในแง่ความยั่งยืนของผลการทำงาน การมีเครือข่ายที่ประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายรุ่นวัย หลายเพศ ทำให้เกิดความยั่งยืนในแง่การสืบทอดงาน การสืบทอดตัวบุคคล การสืบทอดภารกิจ ตัวอย่างเช่น เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ประกอบด้วยทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ใหญ่ เยาวชนและเด็ก เป็นต้น
9. ในกรณีของเครือข่ายที่มีสมาชิกประกอบด้วยบุคคลหรือกลุ่มที่มาจากภาคส่วนต่างๆ เช่น ภาครัฐ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาชน ฯลฯ การมาทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายจะช่วยให้แต่ละภาคส่วนมีความเข้าใจกันและกันมากขึ้น เข้าใจจุดเด่นและข้อจำกัดของกันและกัน และแสวงหาจุดร่วมที่จะร่วมมือกันได้มากขึ้น เช่น กรณี

การสร้างเครือข่ายการทำงานของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ในการทำงานตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 เป็นต้น (คูซุงค์ พิพัฒน์ไชยศิริ, 2552)

10. เช่นกับกรณีการสร้างเครือข่ายระหว่างสถาบันการศึกษาและปราชญ์ชาวบ้าน ก็จะทำให้เกิดการประสานพลังระหว่างภูมิปัญญาพื้นบ้านกับภูมิปัญญาแบบใหม่เข้าด้วยกัน ตัวอย่างเช่น การทำธุรกิจการเกษตรของชาวชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีที่ประสานความรู้การทำเกษตรพื้นบ้านของบรรพบุรุษเข้ากับความรู้เกษตรแผนใหม่ (อัจฉรา ศิริวงศ์, 2547)

11. การมีเครือข่ายช่วยเพิ่มพูนองค์ประกอบต่างๆของการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นผู้ส่งสาร ผู้รับสาร เนื้อหาข่าวสาร และช่องทางการสื่อสารหรือสื่อให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปริมาณและคุณภาพของการสื่อสารที่เพิ่มมากขึ้น นี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับปริมาณและคุณภาพของผลการทำงานและความสัมพันธ์ทางสังคมไปพร้อมๆกัน

12. เนื่องจากเนื้อหาของความสัมพันธ์แบบเครือข่ายนั้น เป็นเรื่องของความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเสริมส่วนที่ขาดของกันและกัน การมีเครือข่ายมากจนก่อรูปเป็นสังคมเครือข่าย จึงเท่ากับเป็นการสร้างสังคมแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันขึ้นมา

13. เครือข่ายเป็นกลไกแห่งการพึ่งตนเองแบบหนึ่ง ในกรณีที่ปัจเจกหรือกลุ่มมีความขาดแคลนทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเงินทุน วัตถุ อำนาจ ฯลฯ หากไม่มีเพื่อน เกลต เสียว ครอบครั้ว ญาติพี่น้อง ฯลฯ ก็อาจจำเป็นต้องไปเข้าสู่ระบบพึ่งพาผู้อื่นที่อาจจะเอารัดเอาเปรียบ แต่หากมีเครือข่ายของตนเอง ก็สามารถจะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยให้สมาชิกไม่ต้องไปกู้ยืมการเงินนอกระบบที่ต้องเสียดอกเบี้ยสูง เป็นต้น

6. ข้อจำกัดของเครือข่าย

ถึงแม้การสร้างเครือข่ายขึ้นมาจะมีคุณประโยชน์หลายประการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็เชื่อว่าทุกเครือข่ายจะสามารถให้คุณหรือแสดงบทบาทดังที่ได้กล่าวมาได้ เนื่องจากข้อจำกัดหรือปัญหาอุปสรรคต่างๆ ดังที่ เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ประมวลไว้ดังนี้

1. การที่เครือข่ายขาดวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ทำให้ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มที่เข้าร่วมไม่เข้าใจการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และอาจไม่ให้ความร่วมมือ

2. สมาชิกมีสถานภาพไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งขัดแย้งกับลักษณะความเสมอภาคของเครือข่าย โดยอาจจะมีสมาชิกบางกลุ่มที่มีเงินทุนมากกว่าหรือมีความรู้สูงกว่าอาจจะข่มหรือครอบงำคนอื่น

3. การรวมศูนย์และความเป็นราชการ สำหรับเครือข่ายที่มีขนาดใหญ่ หรือมีสมาชิกเป็นหน่วยงานรัฐ ซึ่งอาจจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือสำนักเลขาธิการ ซึ่งตามหลักของเครือข่ายแล้ว ผู้ประสานนี้จะทำหน้าที่เอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่กระบวนการทำงานเท่านั้น แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่า สำนักเลขานุการอาจจะรวมศูนย์อำนาจและกลายเป็นผู้สั่งการไป

4. ในกลุ่มสมาชิกมีความแตกต่างกันมากเกินไป ก็อาจจะเดินร่วมทางกันไปไม่ได้ตลอดรอดฝั่ง

5. ขาดปัจจัยสนับสนุน เช่น เงินทุน อุปกรณ์ หรือสถานที่ ฯลฯ ดังนั้นการบริหารจัดการเครือข่ายควรคำนึงถึงเรื่องกองทุนกองกลางของเครือข่าย

6. อาจมีสมาชิกบางคนนำเอาทรัพยากรร่วมของส่วนกลางมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่ม
  7. เกิดการสื่อสารผิดพลาดในเครือข่าย ซึ่งอาจเกิดขึ้นเพราะข้อจำกัดทางภาษา วิธีการสื่อสาร เครื่องมือสื่อสาร การเชิญประชุม ทำให้เกิดการขาดการติดต่อประสานหรือเกิดความคลงแคลงใจกัน
  8. มีการแข่งขันระหว่างเครือข่ายซึ่งมีประเด็นเรื่องการทำงานที่คล้ายกันหรือเหมือนกัน ทำให้เกิดการแย่งชิงสมาชิก หรือแย่งชิงทรัพยากร
  9. การแทรกแซงจากหน่วยงานสนับสนุนหรือองค์กรเงินทุน
  10. ขาดการติดตามและประเมินผล เนื่องจากเครือข่ายมักเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ไม่มีใครเป็นเจ้าของที่ชัดเจน ทำให้มักขาดการติดตามและประเมินผล
  11. ข้อจำกัดทางการเมือง สำหรับเครือข่ายระดับชาติหรือระหว่างชาติ จำเป็นที่จะต้องทำงานภายใต้เงื่อนไขบรรยากาศทางการเมืองที่ให้เสรีภาพแก่ประชาชน ซึ่งหากขาดเงื่อนไขดังกล่าว การดำเนินงานของเครือข่ายก็จะเป็นไปได้ยากจากข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรคที่กล่าวนี้ ในการก่อร่างสร้างเครือข่ายจึงควรที่จะวางแผนป้องกันปัญหาดังกล่าวเอาไว้ล่วงหน้าบ้าง
- จากที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า เครือข่ายในฐานะที่เป็นรูปแบบการประสานงานร่วมกันรูปแบบหนึ่งของบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน ที่มาร่วมมือกัน โดยมีคุณลักษณะเฉพาะตัว เช่น ความสัมพันธ์ที่เสมอภาค ความสมัครใจ ความเป็นอิสระของหน่วยย่อย ฯลฯ ในการมาร่วมงานกันนี้ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากมาย แต่ในเวลาเดียวกันก็มีข้อจำกัดหลายประการเช่นกัน โดยเฉพาะข้อจำกัดจากคุณลักษณะที่สำคัญของเครือข่ายคือ “เกิดง่าย สลายเร็ว” การบริหารจัดการเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญ

เรื่องที่ 12.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร

1. ความหมายและคุณลักษณะของเครือข่ายการสื่อสาร

ดังที่ได้เกริ่นมาเบื้องต้นบ้างแล้วว่า ความหมายและความเข้าใจของคำว่า “เครือข่ายการสื่อสาร” นั้นมีการใช้ในความหมายที่แตกต่างและหลากหลาย ในที่นี้ จะยกตัวอย่างความหมายของ “เครือข่ายการสื่อสาร” สัก 2-3 ความหมาย

1.1 เครือข่ายการสื่อสารเป็นเครือข่ายประเภทหนึ่ง เนื่องจากเครือข่ายมีหลายประเภท เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายช่วยเหลือกัน ฯลฯ เครือข่ายการสื่อสารก็จัดเป็นเครือข่ายประเภทหนึ่งที่มีภารกิจหลัก คือ สร้างความสัมพันธ์ในด้านการสื่อสารเป็นสำคัญ

1.2 เครือข่ายการสื่อสารคือแบบแผนหรือโครงสร้างของข่าวสาร/สารสนเทศในแต่ละเครือข่าย ปีเตอร์ มองจ์ (Peter Monge, 2008) อธิบายเครือข่ายการสื่อสารโดยอิงอยู่กับการเกิดขึ้นของเครือข่ายแบบทั่วไปก่อนว่า เครือข่ายนั้นเป็นชุดของความสัมพันธ์ที่มีส่วนประกอบย่อยๆ ที่เรียกว่า “node, point, หรือ element และความสัมพันธ์ที่มีส่วนประกอบย่อยๆ นี้เข้ามาสัมพันธ์กัน เรียกว่า links หรือ tie” ในการเข้ามาสัมพันธ์กันนั้น เครือข่ายดังกล่าวต้องอาศัยการสื่อสาร ดังนั้น เครือข่ายการสื่อสารจึงหมายถึง แบบแผนของเนื้อหาและสารสนเทศที่ไหลเวียนอยู่บนเส้นสายของ

ความสัมพันธ์ของเครือข่าย และได้ก่อรูปโครงสร้างพื้นฐานของสารสนเทศที่องค์กรที่เป็นหน่วยย่อยของเครือข่ายหรือทุกหน่วยย่อยของสังคมจะต้องอาศัยโครงสร้างพื้นฐานของสารสนเทศดังกล่าว

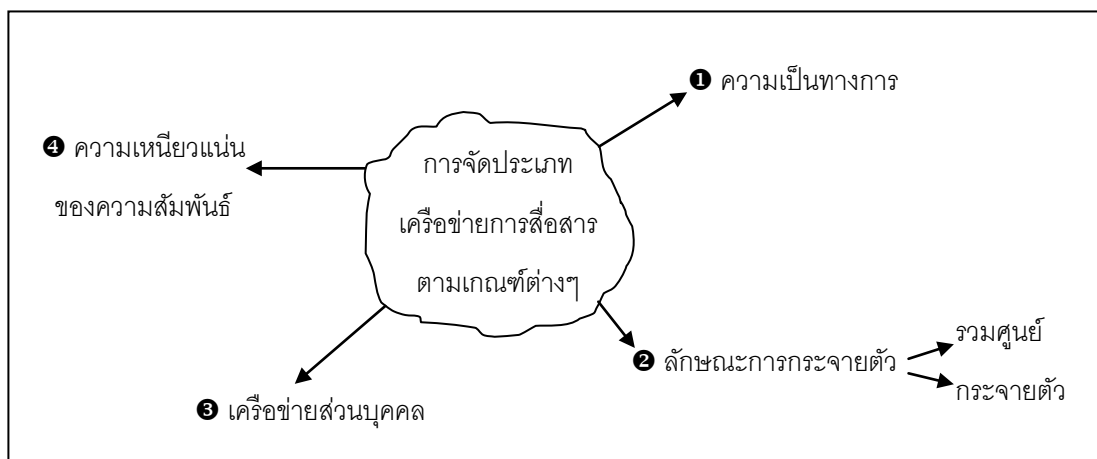
1.3 เครือข่ายการสื่อสารคือปัจเจกบุคคลที่มาเชื่อมโยงกัน เอเวอเรต โรเจอร์ส และ ลอเรนซ์ คินเคด

(E. Rogers & L. Kincaid, 1981) ให้คำนิยามเครือข่ายการสื่อสารด้วยการอธิบายการก่อตัวของเครือข่าย โดยกล่าวว่า เครือข่ายการสื่อสารประกอบด้วยปัจเจกบุคคลที่มาเชื่อมโยงกัน (interconnected individuals) โดยอาศัยการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน และเมื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปได้ภายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลที่เชื่อมโยงนั้นก็จะตกผลึกเป็นแบบแผนเป็นโครงสร้างที่เรียกว่า “โครงสร้างการสื่อสาร” ผลที่เกิดตามมาจากโครงสร้างการสื่อสารดังกล่าว จะทำให้ปัจเจกบุคคลที่เชื่อมโยงกันนั้น มีการรับรู้โลกแห่งความเป็นจริงที่อาจจะโน้มเข้าหากันหรืออาจจะแยกห่างจากกันก็ได้

อนึ่ง เมื่อเรากล่าวถึงคำว่า “เครือข่ายการสื่อสาร” โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีระบบการสื่อสารของบรรดาสื่อใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ โซเชียลเน็ตเวิร์คต่างๆ คำว่า “เครือข่ายการสื่อสาร” ซึ่งในทัศนะของโรเจอร์สและคนอื่นๆ ที่ได้เริ่มต้นแนวคิดเรื่องเครือข่ายการสื่อสารในช่วงทศวรรษ 1970 นั้น มักจะหมายถึง เครือข่ายการสื่อสารที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน แต่ปัจจุบันนี้ คำว่าเครือข่ายการสื่อสารได้ขยายออกไปถึงเครือข่ายการสื่อสารที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น โครงข่ายของสื่อคอมพิวเตอร์ อย่างไรก็ตาม ในเนื้อหาของตอนที่ 12 นี้ ก็ยังจะให้ความหมายของเครือข่ายการสื่อสารที่เน้นตัวมนุษย์มากกว่า

2. ประเภทของเครือข่ายการสื่อสาร

การจัดแบ่งประเภทของเครือข่ายการสื่อสารนั้นก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับการจัดแบ่งประเภทของเครือข่าย กล่าวคือ มีวิธีการจัดแบ่งประเภทได้อย่างหลากหลายโดยใช้เกณฑ์หลายเกณฑ์ดังนี้

ภาพที่ 12.3 : การจัดประเภทเครือข่ายการสื่อสารตามเกณฑ์ต่างๆ

2.1 ความเป็นทางการ (formality) เมตตา กฤตวิทย์ และคณะ (2530) ใช้เกณฑ์เรื่องลักษณะความเป็นทางการของเครือข่ายการสื่อสารมาจัดแบ่งเครือข่ายการสื่อสารออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

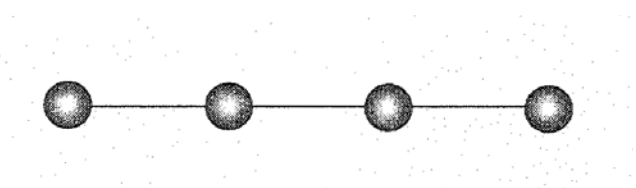
2.1.1 **เครือข่ายการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ** หรือเครือข่ายการสื่อสารที่เกิดขึ้นเอง โดยอาจเกิดขึ้นจากการสื่อสารระหว่างบุคคลซึ่งไม่มีใครได้รับมอบหมายหรือบังคับให้ให้การติดต่อผ่านช่องทางใดช่องทางหนึ่งอย่างตั้งใจ ตัวอย่างเช่น เครือข่ายครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมโรงเรียน ลูกศิษย์วัดเดียวกัน ฯลฯ เครือข่ายประเภทนี้มักมีข้อเด่นตรงที่มีความใกล้ชิด มีความไว้วางใจกัน เป็นต้น

2.1.2 **เครือข่ายการสื่อสารแบบเป็นทางการ** หรือเครือข่ายการสื่อสารที่ได้ถูกกำหนดไว้ เป็นประเภทของการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งได้เกิดปฏิสัมพันธ์กันในเครือข่ายที่ได้มีการวางแผนเอาไว้อย่างแน่นอน เช่น เครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งจากภายนอก ดังนั้น เครือข่ายเหล่านี้จึงมีโครงสร้างที่มีแบบแผน บทบาท และสถานภาพของสมาชิกที่ค่อนข้างชัดเจน ข้อเด่นของเครือข่ายการสื่อสารแบบเป็นทางการก็คือ มีช่องทางการสื่อสารที่สม่ำเสมอและต่อเนื่อง เนื่องจากมีการมอบหมายแต่งตั้งผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการสื่อสารอย่างเด่นชัด แต่ทว่าจุดอ่อนก็อาจเป็นเรื่องความเหนียวแน่นของสายสัมพันธ์ และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

2.2 **ลักษณะการกระจายตัว** ฮาโรลด์ เลียจิทท์ (Harold J. Leajitt ,1964) ได้จัดแบ่งประเภทเครือข่ายการสื่อสารออกเป็น 2 แบบตามลักษณะของการกระจายตัว คือ แบบรวมศูนย์และแบบกระจายตัว ซึ่งในแต่ละแบบยังมีรูปแบบย่อยๆ อีกดังนี้

2.2.1 **เครือข่ายการสื่อสารแบบรวมศูนย์หรือมีศูนย์กลาง** เป็นการสื่อสารที่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นศูนย์กลางหรือทางผ่าน โดยที่สมาชิกคนอื่นๆ ไม่มีการติดต่อกันโดยตรง แต่ต้องผ่านคนกลาง เครือข่ายแบบนี้ยังมีรูปแบบย่อยๆ เช่น

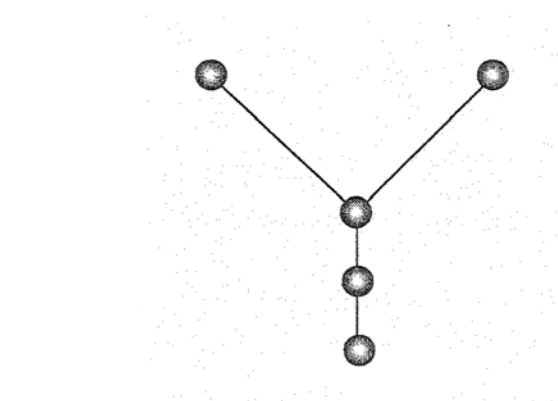
1) **เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่** ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกแต่ละคนจะติดต่อไปยังสมาชิกคนอื่นที่อยู่ถัดไปเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดในแง่การประสานงาน และการติดต่อระหว่างสมาชิกในกลุ่ม บางครั้งจึงเป็นความยากลำบากที่กลุ่มจะทำงานให้สำเร็จได้ตามที่ต้องการ การขาดความเป็นอิสระในการติดต่อสื่อสาร เพราะสมาชิกจะติดต่อกับบุคคลอื่นได้เพียง 1 คน หรือ 2 คน ที่ต่อจากเขาเท่านั้น จึงทำให้ความพอใจของสมาชิกในกลุ่มค่อนข้างต่ำ

ภาพที่ 12.4 : เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่ (ที่มา Harold J. Leajitt ,1964)

2) **เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย** ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกที่อยู่ตรงกลางเพียง 2 คน จะทำหน้าที่ประสานงานและส่งข้อมูลที่รับจากสมาชิกอื่นๆ ที่อยู่รอบนอก การสื่อสารแบบนี้จะมีความเหมาะสมกว่าแบบลูกโซ่ในแง่ที่ทำงานสำเร็จได้ดีกว่า เพราะข้อมูลสามารถผ่านช่องทางการสื่อสารต่างๆ ได้มากกว่า แทนที่จะอาศัยคนที่อยู่ถัดไปเท่านั้น โดยปกติ บุคคลที่อยู่ตรงกลางสักหนึ่งหรือ 2 คนเท่านั้นที่มีความพอใจในรูปแบบการสื่อสารแบบนี้ แต่ส่วนที่เหลือของกลุ่มหรือผู้ที่อยู่รอบนอกมีความพอใจต่ำ รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารแบบตัววายนี้มักจะเกิดขึ้นในกลุ่ม

ที่มีสมาชิกเพียง 1 คน หรือ 2 คนเท่านั้นที่จะรับทำงาน และรับผิดชอบต่อผลสำเร็จของงาน ในขณะที่ส่วนเหลือของกลุ่มอาจจะไม่ยอมรับผิดชอบ

ภาพที่ 12.5 : เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย (ที่มา Harold J. Leajitt ,1964)

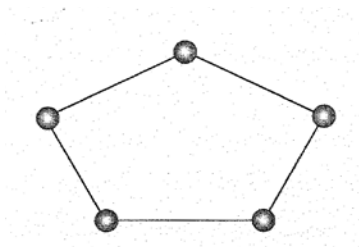
3) **เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ** ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกคนหนึ่งเป็นผู้รับข่าวจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งแล้วส่งข่าวนั้นยังสมาชิกคนอื่นๆ บุคคลที่อยู่ตรงกลางของกลุ่มจะเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงและเป็นผู้นำของกลุ่ม เพราะเป็นผู้เดียวที่รับผิดชอบผลสำเร็จของงาน

ภาพที่ 12.6 : เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ(ที่มา Harold J. Leajitt ,1964)

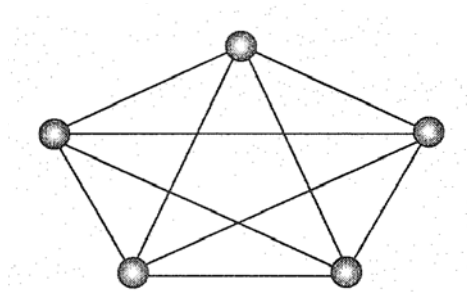
2.2.2 **เครือข่ายการสื่อสารแบบกระจายตัว** เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกในกลุ่มติดต่อกันโดยอิสระ ไม่มีใครตัดสินใจคนเดียว แต่ร่วมกันคิดร่วมกันแก้ปัญหา เป็นวิธีที่ใช้ได้ตรงกับกระบวนการกลุ่มมาก เพราะทุกคนมีปฏิสัมพันธ์กัน ผลที่ออกมาจะได้ทั้งผลผลิตและกระบวนการของกลุ่ม หมายถึง การสื่อสารแบบนี้คำนึงถึงการเอาใจใส่ผู้ทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน ขวัญและกำลังใจของกลุ่มด้วย รูปแบบย่อยของเครือข่ายการสื่อสารแบบนี้ได้แก่

1) **เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม** ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกในกลุ่มทุกคนสามารถติดต่อกับกลุ่มสมาชิกที่อยู่ถัดจากตนทั้งสองข้าง สถานะของทุกคนมีความเท่าเทียมกัน และทุกคนมีความพอใจ อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นเพราะจะหาคนรับผิดชอบไม่ได้ เนื่องจากแต่ละคนมีฐานะเท่าเทียมกัน จะหาใครมาเป็นศูนย์รวมของกลุ่มไม่ได้

ภาพที่ 12.7 : เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม(ที่มา Harold J. Leajitt ,1964)

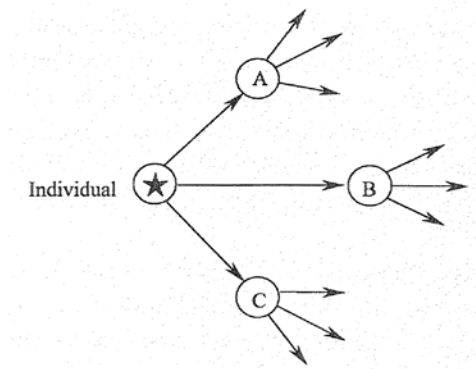
2) **เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง** ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกทุกคนสามารถติดต่อกับสมาชิกคนอื่นได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านสมาชิกคนอื่น ๆ ทั้งในการรับข่าวและส่งข่าว อาจถือได้ว่าเป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะไม่มีข้อจำกัดการสื่อสารของสมาชิก โดยเครือข่ายนี้จะเปิดโอกาสให้มีปฏิริยาย้อนกลับสูงที่สุด

ภาพที่ 12.8 : เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง(ที่มา Harold J. Leajitt ,1964)

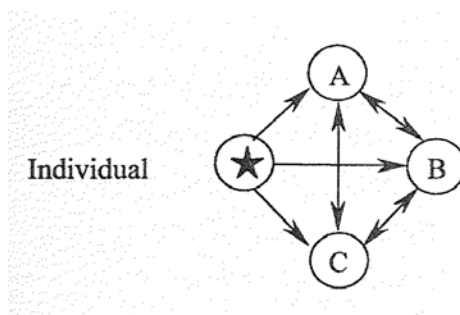
2.3 **เครือข่ายส่วนบุคคล** โรเจอร์สและคินเคด (Rogers & Kincaid, 1981) ได้ทำวิจัยศึกษาสัมพันธภาพของเครือข่ายการสื่อสารในหมู่บ้าน เมือง Oryu Li ประเทศเกาหลีใต้ และพบว่า ภายใต้เครือข่ายการสื่อสารนั้น มีการติดต่อสัมพันธ์ของคู่สื่อสารอยู่ใน 2 ลักษณะ คือ

2.3.1 **เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่เป็นแบบกระจาย** ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลหนึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนหลายๆคนโดยที่บุคคลในกลุ่มที่มีการติดต่อกันนี้ จะไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันเลย โดยส่วนใหญ่บุคคลที่มีการติดต่อกันนั้นจะมีความผูกพันแบบผิวเผิน (weak ties) เช่นเป็นเพียงคนรู้จัก หรือเพื่อนร่วมงาน เป็นต้น และจะเป็นการติดต่อสัมพันธ์ของบุคคลที่มีลักษณะแตกต่างกัน

ภาพที่ 12.10 : เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่เป็นแบบกระจาย
(ที่มา Rogers & Kincaid, 1981)

2.3.2 เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบเกี่ยวข้อติดต่อกัน หมายถึง การที่บุคคลหนึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์กับหลายๆคน โดยที่กลุ่มคนในเครือข่ายความสัมพันธ์แบบนี้จะมีการติดต่อสัมพันธ์ถึงกันหมด และมีความสัมพันธ์กันแบบสนิทสนม แน่นแฟ้น (strong ties) เช่น เพื่อนสนิทหรือญาติ โดยที่จะมีลักษณะที่เหมือนกันหรือคล้ายกันมาก

ภาพที่ 12.11 : เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบเกี่ยวข้อติดต่อกัน
(ที่มา Rogers & Kincaid, 1981)

และจากแนวคิดเรื่องความเหนียวแน่นหรือความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ (tie) กราโนเวเตอร์ (M.S. Granovetter, 1973) ได้นำเอาไปพัฒนาเป็นเกณฑ์แบ่งประเภทของเครือข่ายการสื่อสารต่อไป

2.4 เกณฑ์เรื่องความเหนียวแน่นของความสัมพันธ์ โรเจอร์สและคินเคดได้นำเสนอแนวคิดด้านการสื่อสารในการวิเคราะห์เครือข่ายโดยดูคุณลักษณะที่เหมือนกันหรือแตกต่างระหว่างคู่สื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นเหมือนกันหรือต่างกันในเรื่องของความเชื่อ ค่านิยม ภูมิหลัง ความชอบ อายุ การศึกษา ฯลฯ โดยปกติแล้ว การสื่อสารมักจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง มีประสิทธิภาพ และเป็นไปด้วยความราบรื่นระหว่างคู่สื่อสารที่มีความคล้ายคลึงกัน ฉะนั้น เครือข่ายการสื่อสารระหว่างคนที่มีความลักษณะเหมือนกัน เช่น คนอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน คนหมู่บ้านเดียวกัน คนทำงานในที่เดียวกัน ฯลฯ จึงมักมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น/แน่นแฟ้น ที่เรียกว่า “Strong tie” ส่วนคนที่มีความสัมพันธ์แบบห่างๆ รู้จักกันบ้างแต่ไม่สนิทสนม หรือคนที่ไม่ค่อยมีโอกาสพบปะกันบ่อยนัก ซึ่งมักจะเป็นคนที่มีคุณลักษณะแตกต่างกัน เช่น อยู่คนละหมู่บ้าน ทำงานคนละอาชีพ เพื่อนเก่าที่แยกย้ายกันไปอยู่ห่างไกลกัน ฯลฯ กลุ่มคนเหล่านี้จึงมักมีความสัมพันธ์แบบห่างเหิน ที่เรียกว่า “Weak tie”

โดยธรรมชาติแล้ว เรามักจะคิดว่า เครือข่ายการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพน่าจะมาจากกลุ่มคนที่เรามีความสัมพันธ์ด้วยอย่างแน่นแฟ้น อย่างไรก็ตาม มาร์ก กราโนเวเตอร์ (Mark Granovetter, 1973) ก็ได้ทำวิจัยและให้ข้อค้นพบใหม่ว่า ในบางสถานการณ์และสำหรับข้อมูลบางประเภท เครือข่ายการสื่อสารที่ดีอาจจะไม่ได้มาจากกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเหนียวแน่น งานวิจัยของเขาศึกษากลุ่มตัวอย่าง 282 คนในเมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา เพื่อค้นหาว่า พวกเขาได้ข่าวสารเรื่องการหางานทำใหม่ๆได้จากที่ไหน และพบว่า แหล่งข่าวสารส่วนใหญ่มิใช่กลุ่มคนใกล้ชิดเช่น ครอบครัว เพื่อนสนิท แต่กลับเป็นคนที่ไม่ใกล้ชิดนัก อยู่ห่างกัน เช่น เพื่อนร่วมโรงเรียนเก่า นายจ้างเก่า เพื่อนร่วมห้องเมื่อครั้งเรียนมหาวิทยาลัย ฯลฯ ข้อค้นพบนี้ทำให้กราโนเวเตอร์เสนอหลักการเรื่อง “จุดแข็งของความสัมพันธ์แบบหลวมๆ” (The Strength of weak tie)

สำหรับการนำข้อคิดเรื่อง “จุดแข็งของความสัมพันธ์แบบหลวมๆ” ของกราโนเวเตอร์มาใช้ในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรนั้น น่าจะให้อธิบายได้ว่า ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรอาจจะสร้างเครือข่ายการสื่อสารอยู่ในหมู่พวกเดียวกันเป็นกลุ่มที่เหมือนกันเท่านั้น อาจจะยังไม่เพียงพอ แต่ควรที่สร้างเครือข่ายการสื่อสารกับกลุ่มที่มีคุณลักษณะแตกต่างไปจากตนเองด้วย เช่น กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ กลุ่มธุรกิจการเกษตร กลุ่มนักวิชาการ ฯลฯ หรือควรมีการบริหารจัดการเครือข่ายในแบบหลายทิศทาง เช่น นอกจากจะสร้างเครือข่ายใน “แง่พื้นที” ใกล้เคียงแล้ว ควรสร้างเครือข่ายในเชิง “ประเด็น” เพื่อจะได้มีโอกาสพบปะกับกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างออกไปด้วย เป็นต้น

3. บทบาทหน้าที่ของเครือข่ายการสื่อสาร

สำหรับบทบาทหน้าที่และประโยชน์ของเครือข่ายการสื่อสารนั้น ในด้านหนึ่งก็จะเป็นบทบาทหน้าที่และประโยชน์ตามแบบเครือข่ายทั่วไปที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องที่ 12.1.1 โดยที่ในกรณีของเครือข่ายการสื่อสารนั้น อาจจะเน้นเฉพาะเจาะจงเข้ามาที่บทบาทของการสื่อสารเป็นการเฉพาะ

หากกล่าวเฉพาะเครือข่ายการสื่อสารกับงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร นันทยา กัลยาศิริ และ อภิชาติ พงษ์ศรีหุลชัย (2553) ได้ประมวลประโยชน์และบทบาทหน้าที่ของเครือข่ายการสื่อสารที่มีต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเกษตร เอาไว้ดังนี้

1. เป็นกลไกสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพการถ่ายทอดความรู้ของนักส่งเสริมการเกษตร และในเวลาเดียวกันก็ส่งเสริมและสร้างประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของเกษตรกร
2. เป็นช่องทางในการสร้างพันธมิตรและแนวร่วมในการทำงาน ลดการแข่งขัน ลดค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานด้วยการใช้ทรัพยากรร่วมกัน
3. เป็นพื้นที่และช่องทางของการสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้ใหม่ๆ เนื่องจากเครือข่ายการสื่อสารจะเอื้ออำนวยให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์และความรู้ระหว่างสมาชิก
4. เป็นช่องทางสร้างกระแสผลักดันประเด็นใหม่ๆ เพื่อปลุกหรือเตือนให้สังคมเกิดความตื่นตัวในเรื่องใดเรื่องหนึ่งในวงกว้างได้ เช่น เรื่องวิกฤตความมั่นคงทางอาหาร
5. ในกรณีที่เกิดวิกฤต เช่น เกิดภัยธรรมชาติ เครือข่ายการสื่อสารจะสามารถแพร่กระจายข่าวสารที่เป็นปัจจุบันได้ และนอกจากจะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับตัวปัญหาแล้ว ก็ยังสามารถแพร่กระจายวิธีการแก้ไขปัญหาได้อีกด้วย

สำหรับการแสดงบทบาทหน้าที่ของเครือข่ายการสื่อสารต้องานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรนั้นจะเป็นไปได้อย่างจริงจังและมากขึ้นเพียงใด จะมีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องหลายประการ ดังเช่นที่ได้กล่าวมาข้างต้นบ้างแล้ว เช่น รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารนั้น เหมาะสมกับภารกิจที่ต้องปฏิบัติหรือไม่ เช่น ประสิทธิภาพของเครือข่ายการสื่อสารที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหาของกลุ่มนั้นจะมีมากขึ้นเพียงใด จะขึ้นอยู่กับชนิดของปัญหาและความยุ่งยากซับซ้อน ถ้าเป็นปัญหาง่ายๆที่ไม่ต้องใช้ความคิดลึกซึ้งในการแยกแยะปัญหาจะเหมาะสมกับเครือข่ายแบบรวมศูนย์ แต่สำหรับปัญหาที่ต้องถกเถียงอภิปรายเพื่อหาข้อสรุปที่เหมาะสมควรจะต้องใช้เครือข่ายแบบกระจายอำนาจ จะมีประสิทธิภาพมากกว่า เพราะปัญหาที่ยุ่งยากลึกซึ้งนี้ต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างรอบคอบและต้องผิดพลาดให้น้อยที่สุด

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า เนื่องจากทั้งความหมาย ประเภท และบทบาทของเครือข่ายการสื่อสารนั้นมีอย่างหลากหลาย ดังนั้น ในการนำเอาเครือข่ายการสื่อสารมาใช้ประโยชน์ จึงต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนกับองค์ประกอบต่างๆของเครือข่ายการสื่อสารเสียก่อน

เรื่องที่12.1.3 การสื่อสารกับการสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

บทนำ

เนื่องจากเครือข่ายนั้นเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ดังนั้น การที่รูปแบบความสัมพันธ์เช่นนี้จะถือกำเนิดขึ้นมาได้ จะสามารถดำรงอยู่และทำหน้าที่ตามที่พึงจะเป็น หรือจะสามารถธำรงรักษาหรือพัฒนาให้เจริญเติบโตขึ้นได้นั้น นอกเหนือจากปัจจัยประกอบต่างๆที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ผู้นำ ผลประโยชน์ โครงสร้างความสัมพันธ์ ฯลฯ แล้ว แน่แน่นอนว่า การสื่อสารย่อมเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง ดังที่มีผู้เปรียบเทียบเอาไว้ว่า หากเครือข่ายนั้นเป็นเสมือนร่างกายแล้ว การสื่อสารก็เป็นประดุจโลหิตที่ทำหน้าที่มากมายหลายประการต่อการถือกำเนิด การพัฒนาเจริญเติบโต รวมทั้งการธำรงรักษาร่างกายให้ดำรงคงอยู่

สำหรับบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่ายนั้น อาจพิจารณาได้ในหลายระดับ ระดับแรก คือการพิจารณาบทบาทแบบทั่วไปของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่าย ระดับที่สอง ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เครือข่ายนั้นมีวงจรชีวิตเป็นช่วงๆ ดังนั้น บทบาทของการสื่อสารในแต่ละช่วงชีวิตของเครือข่ายจึงอาจจะมีบทบาทเฉพาะๆ

1.บทบาทแบบทั่วไปของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่าย

บทบาทหน้าที่แบบทั่วไปนี้ก็คือ บทบาทหน้าที่ของการสื่อสารที่สามารถมีต่อกลุ่ม องค์กร สถาบัน ฯลฯ เนื่องจากเครือข่ายเองก็เป็นหนึ่งในรูปแบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ ตัวอย่างของบทบาทแบบทั่วไปของการสื่อสารที่มีต่อเครือข่ายก็เช่น

1.1 การแพร่กระจายข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ที่เกี่ยวข้องและจำเป็นสำหรับเครือข่าย ดังนั้น หากมีการจัดวางโครงสร้างของเครือข่ายเอาไว้ เมื่อเวลาเกิดการค้นพบนวัตกรรมต่างๆ หรือเมื่อเกิดภัยอันตรายหรือเกิดภาวะวิกฤตต่างๆ การสื่อสารจะช่วยแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารหรือความรู้ต่างๆได้เป็นอย่างดี รวดเร็ว และทั่วถึง

1.2 เป็นช่องทางแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความรู้ หากเทียบกับบทบาทแรก ในบทบาทที่สองนี้จะมีรูปแบบการสื่อสารที่เป็นการสื่อสารแบบสองทาง

1.3 เป็นช่องทางการระดมทรัพยากรทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล แรงงานกาย/แรงงานสมอง วัสดุ สิ่งของ เงินทุน สถานที่ กำลังใจ ฯลฯ

1.4 เป็นช่องทางสืบทอดวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ค่านิยม ความเชื่อ วิสัยทัศน์ร่วมของเครือข่ายจากสมาชิกกลุ่มเดิมไปสู่รุ่นใหม่ บทบาทหน้าที่นี้ เรียกว่า บทบาทของการสืบทอดวัฒนธรรมจากรุ่นต่อรุ่น ซึ่งจะจำเป็นมากในช่วงของการขยายสมาชิกใหม่ หรือช่วงของการผลิตเปลี่ยนกลุ่มแกนนำ

1.5 เป็นช่องทางในการสร้างความรู้ใหม่ๆ วัฒนธรรมใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นในเครือข่าย ประเภทของเครือข่ายแบบหนึ่งที่มีการสื่อสารจะเล่นบทบาทนี้อย่างเต็มที่ก็คือ เครือข่ายการเรียนรู้ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อให้การไหลเวียนของความรู้ที่เกิดขึ้น ณ จุดหนึ่ง สามารถไหลเวียนและหมุนรอบได้อย่าง

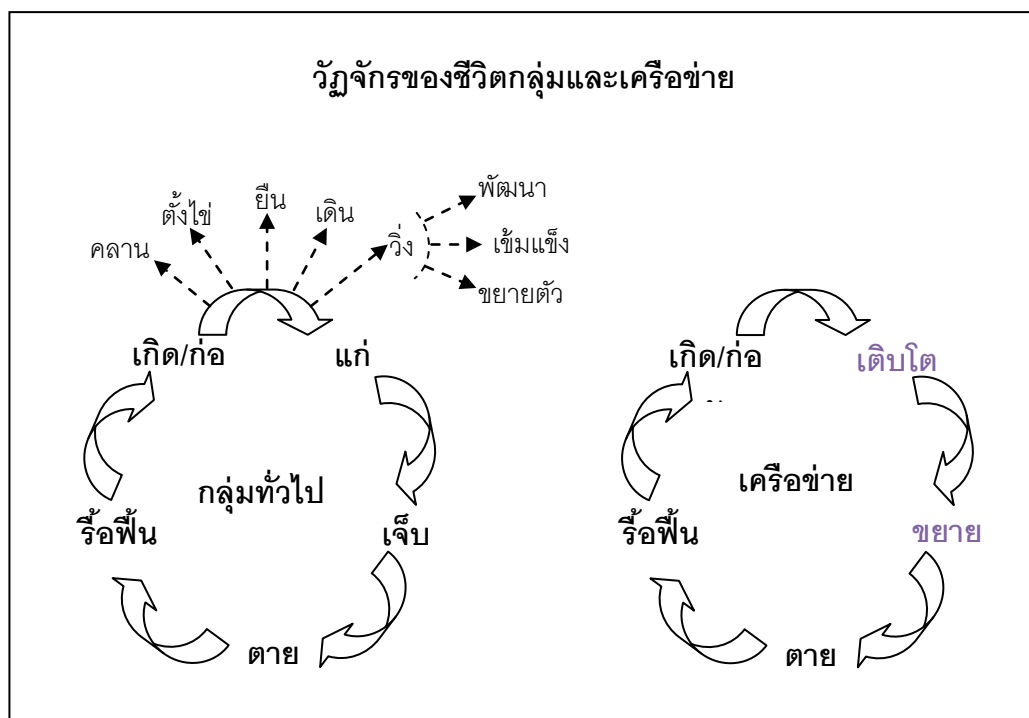
1.6 เป็นพื้นที่ในการสร้างความรู้สึกร่วมเป็นปึกแผ่น มีสมานฉันท์สามัคคีเป็นหมู่พวกเดียวกัน ไม่จะเป็นการมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกัน การเดือดเนื้อร้อนใจในประเด็นของกันและกัน มีความรู้สึกร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน

1.7 เป็นพื้นที่ในการแสดงอัตลักษณ์ เมื่อต้องสื่อสารกับคนกลุ่มอื่นๆ รูปแบบการสื่อสารเช่นสื่อประจำกลุ่ม คำขวัญ ฯลฯ จะมีบทบาทแสดงอัตลักษณ์อันได้แก่การบอกกับคนกลุ่มอื่นๆว่า “เราเป็นใคร เครือข่ายของเราคือเครือข่ายอะไร”

1.8 การสื่อสารมีบทบาทในการจัดการกับความขัดแย้งภายในเครือข่าย เป็นเรื่องปกติที่ว่า เมื่อมนุษย์มารวมตัวมีความสัมพันธ์กัน ก็ย่อมมีลักษณะทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านที่สมานสามัคคีกัน และด้านที่เกิดข้อขัดแย้งกัน และหากจัดการความขัดแย้งไม่ได้ เครือข่ายซึ่งมีธรรมชาติ “เกิดง่าย สลายเร็ว” ก็มีความเป็นไปได้อย่างมากที่จะแตกสลาย ในทุกเครือข่ายจึงควรมีการติดตั้งกลไกการสื่อสารเพื่อจัดการกับความขัดแย้งภายในเครือข่าย

2. บทบาทการสื่อสารกับการสร้างและพัฒนาเครือข่ายในแต่ละช่วงวัฏจักรชีวิต

ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นบ้างแล้วว่า ธรรมชาติประการหนึ่งของเครือข่ายก็คือ “เกิดง่าย สลายเร็ว” และนอกจากนั้น เครือข่ายก็ยังมียุทธวิธีเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอย่างอื่นๆ เช่น กลุ่ม คือ มีวัฏจักรของชีวิตเป็นวงจรดังที่แสดงในภาพ

ภาพที่ 12.12 : แสดงวัฏจักรของกลุ่มและเครือข่าย

เนื่องจากวัฏจักรชีวิตของเครือข่ายดังกล่าว ฉะนั้น บทบาทการสื่อสารในแต่ละช่วงจังหวะของชีวิต จึงอาจต้องมีรูปแบบเฉพาะๆในแต่ละช่วง ในที่นี้จะขอแบ่งช่วงชีวิตของเครือข่ายออกเป็น 3 จังหวะใหญ่ๆ

2.1 ช่วงก่อตั้งหรือก่อตั้งเครือข่าย

2.2. ช่วงเจริญเติบโตเพื่อทำหน้าที่ตามที่คาดหวังหรือขยายตัว

2.3. ช่วงถดถอย

2.1 การสื่อสารในช่วงก่อตั้งหรือก่อตั้งเครือข่าย

สำหรับบทบาทของการสื่อสารในขั้นตอนของวงจรชีวิตของการก่อสร้างเครือข่ายนั้น สามารถจะประมวลได้ดังนี้

1) การสร้างความรู้สึกสนใจในเครือข่ายให้เกิดขึ้น เพื่อชักชวนให้เข้ามาเป็นสมาชิก เนื่องจากเครือข่าย

โดยเฉพาะแบบที่เกิดจากการจัดตั้งจากคนภายนอกนั้น สมาชิกจะมาจากที่ต่างๆซึ่งไม่รู้จักกันและกัน รวมทั้งไม่รู้จัก

เครือข่าย ฉะนั้น กลุ่มคนที่ทำหน้าที่คล้ายๆเป็นแกนนำของเครือข่ายจะต้องใช้การสื่อสารแนะนำและเชิญชวนให้สมาชิกมี

ความสนใจ เนื้อหาของการสื่อสารในช่วงเวลานี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการทำความรู้จักภูมิหลังของกันและกัน รวมทั้งการ

แนะนำวิสัยทัศน์ร่วม ของเครือข่าย เป้าหมายสูงสุดของการสื่อสารในขั้นก่อตั้งคือการสร้างความรู้สึกไว้วางใจให้เกิดขึ้น

2) การสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เป็นการสื่อสารที่ต้องเปลี่ยนแปลงความรู้สึกว่า “เป็นเขา” ให้แปรมาเป็น “เป็นพวกเรา” กลยุทธ์การสื่อสารที่จะสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันก็คือ การสื่อสารที่พยายามลดทอน “จุดต่าง” และเพิ่มขยาย “จุดร่วม”

3) การเชื่อมโยง “ปัจเจก” ให้เข้ากับ “กลุ่ม” ที่เรียกว่าเป็นการสร้างความรู้สึกอ้างอิงกับกลุ่ม เมื่อเกิดมีเครือข่ายที่พอมองเห็นเป็นกลุ่มก้อนแล้ว เมื่อมีสมาชิกใหม่เข้ามา ต้องมีการสื่อสารที่เปิดทางให้สมาชิกใหม่ได้เชื่อมโยงตนเองเข้ากับกลุ่ม ตัวอย่างเช่น “การสื่อสารเพื่อการรับน้องใหม่” เป็นต้น

4) การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันและความประทับใจร่วมกัน เนื่องจากสายสัมพันธ์ที่จะผูกโยงเครือข่ายให้คงอยู่ได้โดยเฉพาะในช่วงตั้งต้นนั้น ลำพังเพียงแค่ “การมีผลประโยชน์ร่วมกัน” ที่ทำให้เป็น “กลุ่มผลประโยชน์” ยังไม่น่าจะเพียงพอสำหรับการเป็นเครือข่าย เพราะสมาชิกที่จะอยู่ในเครือข่ายได้ต้องมีความเข้าใจว่า เพราะเราขาดหรือไม่สมบูรณ์ เราจึงต้องการเพื่อน แต่เราก็ต้องเป็นทั้ง “ผู้รับและผู้ให้” ด้วย

5) การสื่อสารมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวกลางสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและภายในกลุ่มย่อย เนื่องจากปริมาณและคุณภาพของการสื่อสารนั้นเป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือ ยิ่งมีการสื่อสารกันบ่อย สื่อสารกันอย่างน่าพอใจ ก็ยิ่งกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

6) การสื่อสารมีบทบาทด้านการแสวงหาความรู้และการแบ่งปันข้อมูล เป็นเรื่องปกติว่าในกลุ่มแกนนำที่จะเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งเครือข่ายนั้น จะมีทุนความรู้โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเครือข่ายไม่เท่ากัน บางคนอาจจะมีมาก บางคนอาจจะมีน้อย ดังนั้น การสื่อสารในกลุ่มย่อยๆจึงเป็นช่องทางในการเกลี่ยข้อมูล แบ่งปันข้อมูลของกลุ่มแกนเครือข่ายให้ใกล้เคียงเสมอกัน

2.2 การสื่อสารในช่วงเจริญเติบโตของเครือข่ายเพื่อทำหน้าที่ตามที่คาดหวังหรือขยายตัว หลังจาก que เครือข่ายก่อตัวมาได้ อย่างมีความมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มี เป้าหมายที่แน่ชัด ดังปรากฏอยู่ในชื่อที่ว่า เป็น Net ที่ต้อง Work ดังนั้น เงื่อนไขที่จะทำให้เครือข่ายดำรงอยู่ต่อไปได้ก็คือ เครือข่ายจะต้องมีการดำเนินกิจกรรม มีการทำหน้าที่ตามที่คาดหวัง และมีผลลัพธ์ที่จับต้องได้ และตัวบ่งชี้ความ เจริญเติบโตของเครือข่ายนั้น นอกจากจะมีผลงานเป็นที่ปรากฏแล้ว อีกตัวชี้วัดหนึ่งก็คือ การเพิ่มขยายสมาชิก จาก คุณลักษณะสำคัญ 2 ประการในช่วงวงจรชีวิตระยะที่สองนี้ จะกำหนดรูปแบบและบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารที่จะมา เล่นบทบาทเป็นตัวช่วยของเครือข่ายดังนี้

1) การสื่อสารเพื่อการสร้าง ประสานงาน และควบคุมกิจกรรม จะมีบทบาทสำคัญมากสำหรับการทำหน้าที่ ของเครือข่ายในช่วงเวลานี้ เนื่องจากสุขภาพของเครือข่ายนั้นจะสมบูรณ์แข็งแรงได้ ก็ด้วยการทำกิจกรรม ซึ่งเปรียบเสมือน การออกกำลังกายเท่านั้น

2) ในกรณีของการขยายสมาชิก นอกจากการสื่อสารจะมีบทบาททั้งการเผยแพร่ข่าวสาร และทั้งโน้มน้าว ชักชวนสมาชิกใหม่แล้ว ก็ยังเป็นธรรมชาติของระบบการสื่อสารที่ว่า เมื่อขยายปริมาณคู่สื่อสารมากขึ้น เนื้อหาข่าวสารก็มี โอกาสที่จะตกหล่นหรือผิดเพี้ยนไป ดังนั้น รูปแบบการสื่อสารในระยะนี้ จึงอาจจะต้องเป็นทางการมากขึ้น ใช้การสื่อสาร แบบลายลักษณ์อักษรมากขึ้น เช่น เอกสารแนะนำเครือข่าย เพื่อลดทอนปัญหาด้านการสื่อสารที่อาจจะเกิดขึ้น เพื่อเป็น การต่อยอดเรื่องพันธมิตร เป้าหมาย และวิสัยทัศน์ของเครือข่าย

3) ในขั้นตอนของการดำเนินกิจกรรม นอกจากการสื่อสารจะต้องระดมพลังทรัพยากรจากสมาชิกภายใน เครือข่ายแล้ว ก็ยังอาจจะต้องใช้การสื่อสารเพื่อขอความช่วยเหลือจากแนวร่วมหรือพันธมิตรจากภายนอกเครือข่าย

4) การสื่อสารเพื่อการปกป้องกลุ่มและเครือข่าย เมื่อรูปแบบของเครือข่ายแสดงตัวตนออกมา มีการดำเนิน กิจกรรม มีผลประโยชน์มาเกี่ยวข้อง ก็แน่นอนว่า อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดหรืออาจจะเกิดความขัดแย้ง และการกล่าวหา ใส่ร้ายเครือข่ายก็อาจจะเกิดขึ้น ฉะนั้น รูปแบบการสื่อสารแบบพิเศษที่ต้องเกิดขึ้นเพื่อธำรงรักษาเครือข่าย ก็คือการสื่อสาร เพื่อการปกป้องกลุ่มย่อยและเครือข่าย

5) การพัฒนากลุ่มย่อยและเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งโดยต้องใช้การสื่อสารเพื่อเสริมพลัง ซึ่งทำได้หลาย รูปแบบ เช่น การเปิดรับข่าวสารใหม่ๆจากภายนอก เพื่อสร้างกิจกรรมใหม่ๆที่หลากหลายให้ตอบโจทย์สมาชิกใหม่ที่มี ปริมาณมากขึ้นและหลากหลายกว่าเดิม

6) การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจิตของเครือข่ายให้มีหลากหลายโฉมหน้ามากขึ้น เช่น เครือข่ายที่มุ่งเรื่อง การทำงานก็ต้องเปิดมิติเรื่องความสัมพันธ์หรือจิตใจให้มากขึ้น เช่น การจัดกิจกรรมสังสรรค์ระหว่างสมาชิก เป็นต้น

2.3 การสื่อสารในช่วงถดถอยของเครือข่าย เราได้เห็นภาพวัฏจักรวงจรชีวิตของเครือข่ายแล้วว่า จะต้อง มี ช่วงเวลาที่เริ่มเฉื่อยชาหรือถดถอย ตัวบ่งชี้ช่วงเวลานี้ก็เช่น จำนวนสมาชิกลดลง สมาชิกที่แข็งขันเอาภาระงานหายหน้า ไป กิจกรรมเริ่มลดน้อย เป็นต้น และหากเครือข่ายใดไม่สามารถนำพาตัวเองให้ผ่านช่วงเวลาลดถอยไปได้ ก็อาจจะต้องล่ม สลายเพราะธรรมชาติที่สลายตัวเร็วของเครือข่ายเอง ในเวลานี้ รูปแบบการสื่อสารที่จะนำมาใช้ก็จะเป็นการสื่อสารที่ เกี่ยวข้องกับการธำรงรักษาเครือข่ายเป็นหลัก เช่น

1) การสื่อสารเพื่อแสวงหาความมั่นคงของเครือข่าย เช่น การทำกิจกรรมทบทวนประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเครือข่าย การสื่อสารแบบนี้มักจะฝังตัวอยู่ในประเพณีพิธีกรรมที่จะต้องเล่าตำนานของบรรพบุรุษเพื่อให้เครือข่ายระลึกถึงคุณูปการของผู้ก่อตั้ง และอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของตน

2) การสื่อสารเพื่อสร้างความต่อเนื่องของเครือข่าย ได้แก่ การฟื้นฟูช่องทางการสื่อสารแบบประจำขึ้นมา เช่น การจัดประชุมประจำปี การจัดประชุมใหญ่ หรือการจัดกิจกรรมฉลองวันก่อตั้ง เป็นต้น

3) การสื่อสารเพื่อรวบรวมมรดกหรือต้นทุนของเครือข่าย เช่น การจัดมูมพิพิธภัณฑสถานของกลุ่ม การสร้างอาคารสถานที่ของเครือข่าย การจัดนิทรรศการแสดงผลกิจกรรมของเครือข่าย เป็นต้น

4) การค้นคิดสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ โดยเฉพาะกับกลุ่มสมาชิกรุ่นใหม่ซึ่งควรจะใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกรุ่นใหม่ได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่

5) การสื่อสารเพื่อการสืบทอดส่งต่องานจากคนรุ่นเดิมสู่คนรุ่นใหม่ โดยใช้สื่อกิจกรรมประเภทการประชุมเพื่อการหมุนเวียนวาระตำแหน่งต่างๆของเครือข่าย โดยให้ทั้งคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ผสมผสานกันเพื่อถ่ายทอดบทเรียนการทำงาน

6) การสื่อสารผ่านช่องทางการสื่อสารแบบแบบประจำ เช่น การประชุมใหญ่สมาชิกทั้งหมดประจำปี กลไกการสื่อสารที่จะช่วยให้มีการธำรงรักษาชีวิตของเครือข่ายก็คือช่องทางการสื่อสารแบบประจำที่ควรจะต้องจัดตั้งไว้ตั้งแต่เริ่มก่อตั้ง เพื่อจะนำมาใช้งานอย่างเต็มที่ในช่วงถดถอยนี้เอง

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า การสื่อสารนั้นนอกจากมีบทบาทต่อการก่อตั้งเครือข่ายซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมและเป็นรูปแบบการประสานงานรูปแบบหนึ่งแล้ว การสื่อสารก็ยังมียุทธศาสตร์ในช่วงชีวิตช่วงต่างๆของเครือข่าย ไม่ว่าจะเป็นช่วงการเจริญเติบโต รวมทั้งช่วงถดถอยของเครือข่ายอีกด้วย และบทบาทของการสื่อสารนั้น นอกจากจะมีบทบาทแบบทั่วๆไปแล้ว การสื่อสารก็ยังมียุทธศาสตร์เฉพาะบางประการสำหรับเครือข่ายอีกด้วย

ตอนที่ 12.2

เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตร

โปรดอ่านหัวเรื่อง แนวคิด และวัตถุประสงค์ของตอนที่ 12.2 แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

หัวเรื่อง

12.2.1 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตรเพื่อยั่งยืน

12.2.2 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตรเชิงธุรกิจ

12.2.3 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตรแบบยั่งยืน

แนวคิด

1. ประเภทของเครือข่ายในระบบเกษตรเพื่อยั่งยืน มักเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและเป็นเครือข่ายแบบคนใกล้ตัว เช่น ครอบครัว ญาติมิตร เพื่อนบ้าน ฯลฯ แต่ก็จำเป็นต้องมีการพัฒนากลไกเพื่อการธำรงรักษา หรือการเสริมความเข้มแข็งให้แก่เครือข่ายตามธรรมชาตินี้ ด้วยการใช้สื่อประเภทต่างๆ โดยเฉพาะสื่อบุคคล สื่อชุมชน สื่อกิจกรรม เป็นต้น

2. การนำเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารมาใช้ในการเกษตรเชิงธุรกิจ สามารถใช้ได้ในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ขั้นตอนการผลิต การแปรรูป การจัดจำหน่ายหรือการตลาด และการบริโภค โดยประเภทสื่อที่ควรนำมาใช้ควรจะเป็นการสื่อสารแบบภาพรวม เช่น ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) สื่อมวลชนประเภทต่างๆ สื่อการวิจัยและพัฒนา เป็นต้น

3. การสื่อสารในการเกษตรแบบยั่งยืนต้องเน้นการใช้การสื่อสารแบบสองทางและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เอื้ออำนวยให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็น ฯลฯ ประเภทของสื่อที่น่าจะนำมาใช้มากคือ สื่อบุคคล สื่อท้องถิ่น สื่อชุมชน สื่อกิจกรรม โดยที่ต้องให้ความสนใจตัวประเด็นเนื้อหาที่ควรจะต้องมีแง่มุมต่างๆที่ครอบคลุมมิติที่หลากหลายของการเกษตรยั่งยืน มิใช่เพียงมิติเชิงเทคนิคเท่านั้น

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 12.2 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายและวิเคราะห์การใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเพื่อยั่งยืนได้
2. อธิบายและวิเคราะห์การใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเชิงธุรกิจได้
3. อธิบายและวิเคราะห์การใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนได้

เรื่องที่ 12.2.1 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเพื่อยั่งยืน

1.คุณลักษณะของระบบการเกษตรเพื่อยั่งยืน

การเกษตรเพื่อการยังชีพเป็นระบบเกษตรแบบดั้งเดิม (Traditional Agriculture) เป็นระบบเกษตรที่มีมาช้านานในอดีต การเกษตรแบบนี้ถือเป็นระบบเกษตรหลักของไทยที่มีลักษณะเป็นการดำเนินกิจกรรมการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์เพื่อการยังชีพ เป็นระบบเกษตรที่มุ่งผลิตโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อการตอบสนองความต้องการของครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก เมื่อเหลือผลผลิตจากการบริโภคภายในครัวเรือน จึงจะนำไปแจกจ่ายแลกเปลี่ยนกับคนอื่นๆในชุมชน

โดยทั่วไปแล้ว เกษตรกรรมในลักษณะนี้อาจจำแนกได้เป็น 2 ระบบ คือ การทำไร่หมุนเวียนที่มีมากในชุมชนเผ่า และการเกษตรเพื่อยังชีพ ซึ่งทั้ง 2 ระบบ แม้จะมีวิธีการผลิตที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็มีลักษณะร่วมกันใน 4 ประเด็น คือ

- 1) เป็นระบบการเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก
- 2) เป็นระบบการเกษตรที่มีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น มิได้มีการนำปัจจัยภายนอกระบบเข้ามาใช้ในไร่นา

3) เป็นระบบการเกษตรที่มีความหลากหลายในชนิดของพืชและสัตว์ เช่น มีการปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ในไร่นา

4) เป็นระบบเกษตรที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติและอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรก็จะสั่งสมประสบการณ์และความรู้ที่จะทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวเป็นอย่างดี เช่น หากเป็นพื้นที่น้ำท่วม ก็จะใช้ข้าวพันธุ์ที่โตเร็ว ออกรวงหนึ่น้ำได้ เป็นต้น

ปัจจุบันนี้ แม้ว่าเราอาจจะพบว่า กลุ่มคนที่จะทำการเกษตรเพื่อยังชีพอย่างเต็มรูปแบบเพียงอย่างเดียวนั้นคงจะหาแทบไม่ได้แล้ว เนื่องจากโลกสมัยใหม่นั้น ทุกหมู่บ้านทุกชุมชนล้วนถูกพัฒนาเชื่อมโยงติดต่อกันได้หมด อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีการปฏิบัติระบบเกษตรเพื่อยังชีพในฐานะเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของระบบการเกษตรทั้งหมดของชาวบ้าน

2. ความสำคัญของเครือข่ายต่อระบบเกษตรเพื่อยังชีพ

แม้ว่าการเกษตรแบบยังชีพจะสามารถพึ่งตนเองได้ในแทบจะทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบการผลิต ทรัพยากรที่ใช้ รวมทั้งเป้าหมายของการผลิต ทำให้ไม่ต้องไปขึ้นต่อภายนอก เช่น ระบบตลาด ราคาสินค้าที่เป็นปัจจัยการผลิตด้านเกษตร เช่น ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ระบบเกษตรแบบยังชีพ ก็ยังมีปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญหลายประการ เช่น สภาวะภูมิอากาศ (เช่น แห้งแล้ง หรือน้ำท่วมใหญ่) โรคระบาดในไร่ นา การเจ็บป่วยของแรงงานในครอบครัว ฯลฯ ฉะนั้น เราจึงพบว่า เมื่อมีสภาวะความขาดแคลนเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ผู้คนในระบบเกษตรแบบยังชีพจึงจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหลายรูปแบบ และในหลายระดับ เช่น เครือข่ายครอบครัว เครือข่ายญาติพี่น้อง เครือข่ายมิตรสหาย เครือข่ายเพื่อนบ้าน เครือข่ายระหว่างชุมชน เป็นต้น

หากนำประเภทของต้นกำเนิดของเครือข่ายที่ได้กล่าวถึงมาแล้วมาวิเคราะห์ประเภทของเครือข่ายในระบบเกษตรเพื่อยังชีพ ผลก็คงปรากฏว่า โดยส่วนใหญ่แล้วเครือข่ายเหล่านั้นมักเกิดขึ้นโดยธรรมชาติเป็นหลัก โดยไม่ต้องมีหน่วยงานจากภายนอกเข้าไปตั้งใจก่อสร้างให้เกิดขึ้น แต่แม้ว่าในขั้นตอนของการก่อตัวของเครือข่ายในระบบเกษตรแบบนี้จะถือกำเนิดขึ้นมาแล้ว แต่ทว่าก็ยังต้องมีกระบวนการและกลไกในการธำรงรักษาเอาไว้ แม้ว่าเครือข่ายแบบครอบครัวหรือเครือญาตินั้นจะมีความทนทานมากกว่าเครือข่ายแบบอื่นๆก็ตาม

ในขั้นตอนดำเนินการของการธำรงรักษาเครือข่ายแบบดั้งเดิมเอาไว้อาจจะเริ่มต้นด้วยกระบวนการสำรวจทุนดั้งเดิมของเครือข่ายในความหมายที่กว้างขวาง คือ ทุนบุคคล ทุนความรู้ ทุนทรัพยากร ทุนวัฒนธรรม และทุนสังคม เพื่อระดมทุนเหล่านี้มาดำเนินการขยายเพิ่มพูนด้วยการเสริมกิจกรรมใหม่ๆเข้าไป เช่น เสริมกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เข้าไปในระบบเครือข่ายเพื่อนบ้าน เป็นต้น รวมทั้งการขยายบทบาทหน้าที่ของเครือข่ายดั้งเดิมของระบบเกษตรยังชีพ จะเป็นแนวทางที่ทำให้สามารถธำรงรักษาความสำคัญของเครือข่ายดั้งเดิมที่ได้รับการพัฒนาในสภาพการณ์ปัจจุบันได้

3. การสื่อสารของเครือข่ายในระบบเกษตรเพื่อยังชีพ

กมลรัฐ อินทรทัศน์ (2547) ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการสื่อสารของเครือข่ายในระบบเกษตรเพื่อยังชีพว่า ในองค์ประกอบของการสื่อสารทั้ง 4 องค์ประกอบ คือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสารนั้น ตัวประเด็นเนื้อหาสารจะเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด และเนื้อหาสารที่น่าจะเป็นหัวใจหลักของเครือข่ายในระบบเกษตรยังชีพก็คือ ประเด็น “เรื่องที่ต้องมีอยู่มีกิน” หรือพออยู่พอกินเป็นอันดับแรกสุดก่อน เพราะเป้าหมายสูงสุดของระบบเกษตรยังชีพก็คือประเด็นนี้ ดังนั้น ความไม่แน่ใจหรือความเสี่ยงในการรับเทคโนโลยีใหม่ๆ หรือวิธีการบริหารจัดการการผลิตแบบใหม่ๆ

เช่น แนวคิดเรื่องการบริหารจัดการฟาร์ม หากเป็นเนื้อหาที่เกษตรกรในระบบนี้ไม่รู้จกอย่างถ่องแท้ สมาชิกในเครือข่ายมักจะไม่วอมเสี่ยง เพราะหากล้มเหลวย่อมหมายถึง การไม่มีกินไม่มีอยู่ทีเพียงพอต่อการดำรงชีพนั้น

ดังนั้น แม้ว่าเราอาจจะใช้การสื่อสารได้ทุกประเภทและทุกรูปแบบกับเครือข่ายของเกษตรกรในระบบเกษตรเพื่อยังชีพ แต่ทว่า หากจัดลำดับความน่าจะมีประสิทธิภาพแล้ว ประเภทของการสื่อสารที่ควรใช้น่าจะเรียงตามลำดับนี้

3.1 สื่อบุคคล ซึ่งหมายรวมถึงทั้งสื่อบุคคลภายในชุมชนเอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน พระ ผู้นำความคิดในลักษณะต่างๆ ผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะเกษตรกรผู้นำหรือเกษตรกรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญที่มาจากประสบการณ์ของตนเองในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งทุกชุมชนจะมีบุคคลเหล่านี้อยู่เสมอ กลุ่มคนเหล่านี้สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อบุคคลหรือเป็นแกนกลางของเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ นอกจากนั้นก็ยังมื่อบุคคลจากภายนอก เช่น เกษตรตำบล ประธาน อบต. พัฒนาการอนามัยตำบล เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาคเอกชน

3.2 สื่อชุมชน หมายถึงทั้งสื่อชุมชนแบบดั้งเดิม เช่น ประเพณี พิธีกรรม สื่อพื้นบ้านด้านการแสดง สื่อวัฒนธรรมต่างๆ และสื่อชุมชนแบบใหม่ เช่น หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน ป้ายประกาศ รถแห่ เป็นต้น

3.3 สื่อกิจกรรมประเภทต่างๆ เช่น กิจกรรมการฝึกอบรม กิจกรรมการดูงาน ฯลฯ เนื่องจากเกษตรกรที่ทำการผลิตในระบบแบบยังชีพต้องการความมั่นใจในการที่จะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมใดๆ โดยเฉพาะนวัตกรรมที่คิดหรือนำมาจากภายนอก เพราะหากเกิดความผิดพลาดในการรับนวัตกรรม ก็ย่อมหมายถึงการสูญเสียระบบยังชีพด้วยตนเองเลย ดังนั้นการใช้สื่อกิจกรรมจึงเป็นโอกาสที่เกษตรกรจะได้ไปดู ไปรู้ ไปเห็น ไปสัมผัส ในประเด็นที่คล้ายหรือเหมือนกับตัวเอง และทำให้เกษตรกรมีโอกาสตัดสินใจด้วยตัวเองว่าจะรองรับนวัตกรรมดังกล่าวได้หรือไม่

3.4 สื่อบูรณาการ หมายถึงการใช้สื่อหลายๆประเภทที่มีการเชื่อมประสานกันเพื่อให้สามารถถ่ายทอดความรู้หรือความคิดใหม่ๆแก่เกษตรกร สื่อบูรณาการนั้นอาจจะหมายถึงทั้งการเชื่อมประสานระบบการสื่อสารแบบสมัยใหม่ เช่น ศูนย์สารสนเทศชุมชน (tele-center) ที่เกษตรกรสามารถมาค้นหาเอกสาร พบปะหารือกับเจ้าหน้าที่ หรือการเชื่อมประสานระหว่างการสื่อสารแบบเดิมและแบบใหม่เข้าด้วยกัน เช่น การจัดนิทรรศการทางการเกษตรในงานพิธีกรรมของชุมชน

3.5 สื่อมวลชน เช่น รายการวิทยุ รายการโทรทัศน์ และสื่อประเภทเอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่สามารถจะมีบทบาทในการให้ข้อมูลความรู้ใหม่ๆแก่เกษตรกรในระบบการผลิตแบบยังชีพได้

4. กรณีศึกษา

ในปี พ.ศ. 2547 อริยา เศวตามร และคณะ (2547) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การสื่อสารความหมายการพัฒนา ระหว่างชาวบ้าน : กรณีศึกษากองทุนชุมชน เครือข่ายกองทุนข้าว” โดยผู้วิจัยทำงานอยู่ในองค์กรพัฒนาเอกชนของคริสตศาสนาที่ประสบการณ์การทำงานกับชาวเขาเผ่าปกาเกอะญอมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2520 ประชากรที่ศึกษา คือ เกษตรกรชาวเขาที่ทำการผลิตในระบบเกษตรยังชีพ จำนวน 383 หมู่บ้าน ใน 2 จังหวัด คือ เชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน (หมู่บ้านของชาวปกาเกอะญอมีขนาดเล็กเพียงไม่กี่สิบหลังคาเรือน) ในอดีต เกษตรกรกลุ่มนี้ประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวเพื่อบริโภคเป็นประจำ อันเนื่องมาจาก 2 สาเหตุ สาเหตุแรกเป็นสาเหตุทางกายภาพเนื่องจากพื้นที่ทำกินของเกษตรกร

มีจำนวนจำกัด (เป็นพื้นที่ตามเชิงไหล่เขา) สาเหตุที่สองเป็นสาเหตุทางสังคม เพราะเมื่อขาดข้าวและต้องไปกู้ข้าวมากิน เกษตรกรต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูง (กู้ 10 ถัง ใช้คืน 20 ถัง)

ในปี พ.ศ. 2521 พระสงฆ์ในคริสตศาสนาได้เข้าไปทำโครงการ “กลุ่มออมข้าว” ด้วยการนำข้าวต้นทุนไปให้แก่กลุ่มกู้ยืมกันเอง โดยเอาดอกเบี้ยเพียงเล็กน้อย (ยืม 10 ถัง คืน 12 ถัง) และดอกเบี้ยก็สมทบเข้าเป็นกองทุนของกลุ่ม และทุกกลุ่มจะต้องออมข้าวและออมเงินเป็นกองทุนไว้ในกลุ่ม สำหรับข้าวต้นทุนนั้น หากกลุ่มใดช่วยเหลือตนเองได้แล้ว ก็จะใช้ข้าวต้นทุนเป็นสื่อวัตถุ ขยายเครือข่ายไปยังชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ และทุกกลุ่มก็จะมีกิจกรรมการออมข้าวและออมเงินเป็นกิจกรรมพื้นฐาน

จากกลุ่มย่อยๆที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน หน่วยงานพัฒนาของคริสตศาสนาได้เชื่อมโยงกลุ่มย่อยๆเหล่านี้เข้ามาเป็นเครือข่าย โดยมีเป้าหมายที่จะขยายฐานทรัพยากรในเครือข่าย เนื่องจากการช่วยเหลือกันในกลุ่มย่อยนั้น สามารถทำได้เพียงระดับสวัสดิการ คือ มีข้าวกิน มีเงินค่ารักษาพยาบาลเท่านั้น แต่หากเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายใหญ่จะสามารถระดมทุนเพื่อการลงทุนการผลิตได้ เช่น การปรับที่ดินเพื่อทำนา

สำหรับรูปแบบการจัดโครงสร้างเครือข่ายนั้น กลุ่มย่อยทั้ง 383 หมู่บ้าน ซึ่งเดินทางไปมาหากันลำบากเพราะเป็นที่สูงในภูเขา ดังนั้น กลุ่มย่อยๆจึงรวมกันเป็นเครือข่ายย่อย 8 เครือข่าย (ตามเขตการดูแลของพระสงฆ์ในคริสตศาสนา) และจาก 8 เครือข่ายก็มาประสานเข้าเป็นซูเปอร์เครือข่ายระดับจังหวัด เป็น 2 จังหวัด

ส่วนประเภทกิจกรรมในเครือข่ายนี้จะมีกิจกรรมการออมข้าวและออมเงินเป็นกิจกรรมพื้นฐานของทุกกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อใช้กิจกรรม 2 ประเภทนี้เป็นตัวเนื้อหาเชื่อมโยงการสร้างเครือข่ายในระดับสูงๆ เช่น ระดับเขตทั้ง 8 เขต ระดับจังหวัด และนอกจากกิจกรรมพื้นฐาน 2 ประเภทนั้นแล้ว ในแต่ละกลุ่มย่อยก็จะสร้างสรรค์กิจกรรมพัฒนาอื่นๆตามสภาพความเป็นจริงและความต้องการของแต่ละพื้นที่ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำ เลี้ยงสัตว์ ปรับปรุงที่นา ตั้งกลุ่มเยาวชน กลุ่มเด็ก กลุ่มสตรี เป็นต้น

หลังจาก 20 ปีผ่านไป เมื่อตั้งกลุ่มย่อยๆได้เป็นหลายร้อยหมู่บ้านแล้ว ในปี พ.ศ. 2532 ในเขตที่ตั้งกลุ่มย่อยมานานแล้ว ก็ริเริ่มกิจกรรมเพื่อการสร้างเครือข่ายระดับเขตที่เรียกว่า *การจัดประเพณีกองบุญข้าว* ซึ่งเป็นกุศโลบายในการระดมทุนบนพื้นฐานการทำบุญและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่มีอยู่แล้วในประเพณีของชาวบ้าน แต่ได้ปรับเป้าหมายและเนื้อหาให้มีลักษณะของการพัฒนามากยิ่งขึ้น การจัดกองบุญข้าวจะจัดระหว่างเดือนมกราคม-มีนาคม หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ชาวบ้านจะระดมเงินและข้าวมาตั้งเป็น “กองบุญข้าว” (คล้ายๆประเพณีทอดผ้าป่าข้าว แต่มอบให้กับชาวบ้านผู้ยากจน) แล้วจัดสรรไปสำหรับช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลนทั้งภายในชุมชนของตนเองและชุมชนอื่นๆ เช่น การให้เป็นข้าวต้นทุนสำหรับตั้งกลุ่มออมข้าวกลุ่มใหม่ หรือเสริมกลุ่มที่ยังมีข้าวไม่เพียงพอ ช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชน ช่วยเหลือในกรณีฉุกเฉิน สนับสนุนการศึกษาของเด็ก ฯลฯ กิจกรรมนี้จะจัดเป็นประจำทุกปี โดยระดมข้าวและเงินจากทุกกลุ่มย่อยในเขต ที่เรียกว่า “เครือข่ายกองบุญข้าว” จนกระทั่งใช้เวลา 7 ปีจึงสามารถจัดงานกองบุญข้าวได้ครบทั้ง 8 เขต 2 จังหวัดได้ในปีเดียวกัน ซึ่งการขยายกิจกรรมกองบุญข้าวนี้เกิดจากการสื่อสารเพื่อการส่งทอดแนวคิดไปตามเครือข่าย

และหลังจากนั้น เครือข่ายกองทุนข้าวของชาวบ้านทั้ง 383 หมู่บ้าน ใน 8 เขต 2 จังหวัด ก็จัดงานกองทุนข้าวประจำปีใน 2 ระดับ คือ ระดับเขตและระดับจังหวัด แต่เนื่องจากระยะทางของแต่ละหมู่บ้านห่างไกลกัน จึงมีแต่ระดับเขตเท่านั้นที่จัดได้เป็นประจำทุกปี ส่วนระดับจังหวัดนั้นจัดได้เพียง 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2546

ข้อจำกัดของเครือข่ายกองทุนข้าวที่คณะกรรมการเครือข่ายยังต้องทำงานทางความคิดต่อไปก็คือ การรับรู้ความหมายของกิจกรรมกองทุนข้าว ทั้งนี้ เนื่องจากการระดมสมาชิกมาเข้ากลุ่มย่อยนั้น ทางกลุ่มได้ชักชวนทั้งชาวบ้านที่มีฐานะดี ฐานะปานกลาง และฐานะยากจนมาเข้ากลุ่ม เพราะหากมีแต่คนจน ก็จะไม่สามารถช่วยเหลือกันได้อย่างดี ต้องมีกลุ่มคนที่มีฐานะดีที่เข้ามาช่วยกลุ่ม ดังนั้นการรับรู้ความหมายของการทำกิจกรรมร่วม หรือที่อาจเรียกว่า “วิสัยทัศน์ร่วม เป้าหมายร่วม” จึงยังไม่เป็นเนื้อเดียวกัน เช่น กลุ่มคนจนจะเรียกร้องการช่วยเหลือกันในชุมชนโดยเฉพาะจากคนรวยที่ในปัจจุบันไม่ค่อยทำบุญหรือช่วยเหลือคนจนเหมือนที่เคยปฏิบัติมาในอดีต ส่วนกลุ่มคนรวยและพวกมีฐานะปานกลางจะให้ความหมายของกองทุนข้าวว่า เป็นการแลกเปลี่ยนตอบแทนกันมากกว่า ดังนั้น ในช่วงเวลาของการประกอบพิธีกรรมกองทุนข้าวจึงเป็นเวทีการสื่อสารที่แต่ละกลุ่มจะแลกเปลี่ยนทำความเข้าใจร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป ในระบบเกษตรเพื่อยังชีพนั้นมักจะมีการสร้างเครือข่ายแบบดั้งเดิมเช่น เครือญาติ เพื่อนบ้าน ฯลฯ เอาไว้เป็นหลักประกันเพื่อช่วยเหลือกันในยามเดือดร้อน อย่างไรก็ตาม เครือข่ายเหล่านี้ก็ต้องการการบำรุงรักษาและการพัฒนาด้วยการสื่อสารประเภทต่างๆเพื่อนำมาใช้ในระบบเกษตรเพื่อยังชีพอย่างได้ผล

เรื่องที่ 12.2.2 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรเชิงธุรกิจ

บทนำ

เมื่อเปรียบเทียบระบบการเกษตรเชิงธุรกิจหรือที่อาจเรียกว่า “ระบบธุรกิจการเกษตร” ที่จะกล่าวถึงในเรื่องที่ 12.2.2 นี้กับระบบเกษตรเพื่อยังชีพที่ได้กล่าวถึงไปแล้วในเรื่องที่ 12.2.1 ก็คงจะสรุปได้ไม่ยากว่า ปัจจุบันนี้ จากวิวัฒนาการด้านการเกษตรของประเทศไทยในช่วงนับ 100 ปีที่ผ่านมาซึ่งมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องนั้น ก็ได้ทำให้สัดส่วนระหว่างระบบการเกษตรทั้ง 2 ประเภทนี้ มีการสลับสับเปลี่ยนกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ในอดีตนั้น เกษตรกรไทยจะผลิตเพื่อยังชีพเป็นเบื้องต้น เมื่อผลผลิตเหลือแล้วจึงนำไปแจกจ่าย แลกเปลี่ยน หรือขายในตลาด แต่ปัจจุบันนี้ เกือบจะทั้งหมดของเกษตรกรไทยมักจะผลิตเพื่อขายในตลาดก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อได้เงินแล้วจึงนำมาซื้อสินค้าเพื่อการบริโภคอุปโภคของตน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกษตรกรต้องปรับตัวในทุกๆ ขั้นตอนของชีวิตการทำมาหากิน เริ่มตั้งแต่การปรับตัวในขั้นตอนของวิธีการผลิต การแปรรูป การจัดจำหน่าย รวมทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมก็ต้องเปลี่ยนแปลงกลุ่มคนที่จะต้องติดต่อสัมพันธ์ด้วย เช่น ต้องเพิ่มการติดต่อกับพ่อค้าร้านชำที่ขายปุ๋ยและยาฆ่าแมลง หรือพ่อค้าคนกลางที่จะมารับผลผลิตทางการเกษตรไปจำหน่าย ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรดังกล่าวจึงส่งผลถึงรูปแบบเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรไปด้วย

และเนื่องจากระบบการเกษตรเชิงธุรกิจนั้นมีตัวแปรเรื่องขนาดของธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย คือ ระบบธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ ซึ่งผู้ที่ดำเนินการนั้นมักจะมีใช้เกษตรกร หากแต่เป็นเจ้าของเงินทุน ระบบธุรกิจการเกษตรขนาดกลางและขนาดเล็ก สำหรับเนื้อหาในนี้จะครอบคลุมระบบธุรกิจการเกษตรขนาดกลางและขนาดเล็กเป็นส่วนใหญ่

1. เครือข่ายในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจหรือธุรกิจการเกษตร

คำว่า “ธุรกิจการเกษตร” ตามความหมายของศาสตราจารย์ เจ.เดวิส และ เรย์ เอ. โกลเบิร์ก (J. Davis and Ray A. Goldberg) (อ้างใน สมคิด ทักษิณวิสุทธิ, 2543) ได้ให้ความหมายธุรกิจการเกษตรไว้ว่า ธุรกิจการเกษตร หมายถึง การดำเนินงานทั้งหลายในด้านที่เกี่ยวกับการผลิตและการจัดจำหน่ายปัจจัยการผลิต กิจกรรมในฟาร์ม การเก็บรักษา การแปรรูป และการจำหน่ายสินค้าเกษตรและผลผลิตพลอยได้จากสินค้าเกษตร 10 ปีต่อมา อีเวลล์ พอล รอยด์ (Ewell Paul Roy) ได้ให้คำนิยามที่เน้นด้านอาหารและเส้นใย โดยให้ความหมายว่า ธุรกิจการเกษตรเป็นการประสานงานวิทยาการต่างๆ ในด้านการผลิตและการจัดจำหน่ายปัจจัยผลิตทางเกษตร ตามด้วยการผลิตผลผลิตเกษตร การแปรรูปและการจัดจำหน่ายอาหารและเส้นใย จากความหมาย เห็นได้ว่า ธุรกิจการเกษตรเป็นกระบวนการทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสาขาการเกษตรและที่ไม่ใช่สาขาเกษตร (เช่น การผลิตเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเกษตร รถแทรกเตอร์ รถไถ เป็นต้น)

กมลรัฐ อินทรทัศน์ (2547) ได้ประมวลคุณลักษณะของระบบเกษตรสมัยใหม่เอาไว้ว่า มีดังนี้

- 1) เป็นระบบการเกษตรที่เน้นการลงทุนจำนวนมากแทนการใช้แรงงาน โดยทุนดังกล่าวปรากฏในรูปของเครื่องจักรกลและปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมี และสารกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น
- 2) เป็นระบบการผลิตที่เน้นความเชี่ยวชาญในการผลิตเฉพาะด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นการผลิตพืชหรือสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อการประหยัดต่อขนาด (economy of scale) หรือการลดลงของต้นทุนต่อหน่วยเมื่อขนาดการผลิตใหญ่ขึ้น รวมทั้งความสะดวกในการบริหารจัดการในกระบวนการผลิตไถนา
- 3) เป็นระบบการเกษตรที่เน้นหนักการใช้พลังงานสูง โดยพลังงานที่ใช้จะอยู่ในรูปของน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกลทางการเกษตรโดยตรง ในรูปของการใช้ปุ๋ยโตรธาตุเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมปุ๋ยและสารเคมีเกษตร รวมทั้งในรูปของพลังงานที่ซ่อนอยู่ในขบวนการผลิตและขนส่งปัจจัยการผลิตต่างๆ
- 4) เป็นระบบการผลิตที่มีทิศทางการพัฒนาผูกพันกับระบบธุรกิจอย่างแน่นแฟ้น ทำให้ระบบธุรกิจการเกษตรเข้ามามีอิทธิพลในการควบคุมการใช้ปัจจัยการผลิต การกระจาย การแปรรูป การตลาด และการขนส่งผลผลิต ฯลฯ เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจว่าจะผลิตพืชหรือสัตว์ประเภทใด ก็จะต้องเป็นไปตามความต้องการของตลาด แม้แต่พืชที่มีหลายสายพันธุ์ ก็จะต้องเลือกเฉพาะพันธุ์ที่เป็นที่นิยมของตลาด เป็นต้น

5) เป็นระบบการเกษตรที่กลไกของรัฐสามารถเข้ามามีบทบาทแทรกแซงในการกำหนดปริมาณและราคาผลผลิต เช่น การเข้ามากำหนดวางแผนว่าพื้นที่ใดควรจะปลูกพืชชนิดใด กำหนดราคาสินค้าว่าผลผลิตพืชหรือสัตว์ชนิดใดควรจะมีความเท่าใด เป็นต้น

จากคุณลักษณะทั้ง 5 ประการของระบบเกษตรสมัยใหม่ที่เป็นรูปแบบหลักของระบบธุรกิจเกษตร จะเห็นได้ว่าเมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรเพื่อยังชีพที่ได้กล่าวมาแล้ว จะพบว่า ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับระบบการเกษตรเชิงธุรกิจจะ

เพิ่มทั้งปริมาณ และหลากหลายทั้งในแง่คุณภาพอย่างเทียบกันไม่ได้เลยกับระบบเกษตรเพื่อยังชีพ และยิ่งหากขนาดของธุรกิจเกษตรมีความใหญ่โตกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ก็จะมีผู้เข้ามาเกี่ยวข้องมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้แต่ธุรกิจการเกษตรขนาดเล็กและขนาดกลางก็มักจะหนีไม่พ้นผลกระทบจากผู้เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบของระบบธุรกิจการเกษตรไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม นี่จะส่งผลถึงปริมาณและคุณภาพของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารของระบบการเกษตรเชิงธุรกิจอย่างแน่นอน

และเนื่องจากระบบธุรกิจการเกษตรนั้นเป็นระบบที่มีสายพานของชีวิตที่เหยียดยาวมากกว่าระบบเกษตรเพื่อยังชีพ หากเราใช้แนวคิดเรื่องวัฏจักรด้านเศรษฐกิจมาวิเคราะห์สายพานของระบบธุรกิจการเกษตร จะพบว่ามี 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการผลิต ขั้นแปรรูป ขั้นแพร่กระจายและจัดจำหน่าย จนถึงขั้นสุดท้ายคือขั้นการบริโภค เกษตรกรในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจจึงต้องมีข้อมูลข่าวสารอย่างมากที่สุด เป็นปัจจุบันมากที่สุด ซึ่งหากมีการวางเครือข่ายการสื่อสารที่ดีเอาไว้ ก็จะมีข้อมูลข่าวสารมาประกอบการตัดสินใจดำเนินการ

ด้วยเหตุนี้ ในงานศึกษาวิจัยกรณีศึกษาของระบบการเกษตรเชิงธุรกิจประเภทต่างๆ ของไทย จึงพบอยู่เสมอว่า เกษตรกรจำเป็นต้องปรับตัวเองในหลายๆ ด้าน ทั้งนี้เพราะระบบการผลิตตามแนวทางเกษตรแผนใหม่แบบธุรกิจจำเป็นต้องมีการวางแผนการดำเนินการผลิตที่ครบทุกขั้นตอน อีกทั้งต้องเป็นระบบที่มีการปรับเปลี่ยนที่รวดเร็ว ทันกับสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจต้องมีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เช่น กระบวนการผลิตตั้งแต่ระบบไถนา จนกระทั่งถึงกระบวนการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม และกระบวนการตลาดเพื่อให้ผลผลิตสามารถถึงมือผู้บริโภคได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น แม้แต่ระบบหีบห่อผลิตภัณฑ์การเกษตรก็มีความสำคัญเช่นกัน

และด้านหนึ่งที่ต้องมีการปรับตัวอย่างมากก็คือ การสร้างเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารขึ้นมาอย่างมากมาย เริ่มต้นตั้งแต่การมีเครือข่ายกับภาครัฐ เนื่องจากภาครัฐเป็นภาคีเครือข่ายหรือเป็นพันธมิตรที่มีทรัพยากรหลายอย่างที่จะให้ความช่วยเหลือและบริการในด้านต่างๆ แก่เกษตรกรได้ และนอกเหนือจากภาครัฐแล้ว เกษตรกรจำนวนไม่น้อยก็ยังสร้างเครือข่ายกับภาคธุรกิจเพื่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน และที่จะขาดเสียมิได้เลยก็คือ การสร้างเครือข่ายกับกลุ่มเกษตรกรด้วยกันเอง

2. ประโยชน์ของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจ

สำหรับประโยชน์ของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจนั้น สามารถจะมีได้ทั้งประโยชน์แบบทั่วไปที่เครือข่ายสามารถจะมีต่อระบบธุรกิจ และประโยชน์ที่มีลักษณะเฉพาะสำหรับธุรกิจการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยหรือขนาดเล็ก ดังนี้

2.1 เครือข่ายจะช่วยให้แนวคิดและเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับมูลค่าในเชิงธุรกิจของผลิตภัณฑ์ เช่น เมื่อเกษตรกรมีเครือข่ายกับกลุ่มนักวิจัยในสถาบันการศึกษา ก็ทำให้มีช่องทางได้ความรู้ว่า บรรดาวัตถุดิบด้านการเกษตรที่ไม่เคยมีมูลค่าหรือเป็นของเสีย เช่น เปลือกมังคุด เมล็ดลำไย ฯลฯ นั้นสามารถจะนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ได้

2.2 ได้แหล่งทรัพยากรที่มีราคาถูก คุณภาพดี และมีการจัดหาได้อย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากการผลิตในระบบธุรกิจนั้นจำเป็นต้องมีการลดต้นทุน ต้องรักษามาตรฐานของคุณภาพ และที่สำคัญคือ ต้องมีความสม่ำเสมอในการผลิต

คุณลักษณะทั้ง 3 ประการนี้มักเป็นข้ออ่อนของเกษตรกรรายย่อยที่ขาดหลักประกันด้วยวิธีการใช้เงินทุนเพียงอย่างเดียว ดังนั้น การสร้างเครือข่ายจะเข้ามาทำหน้าที่เป็นหลักประกันทดแทนให้

2.3 ในอีกปลายข้างหนึ่งของการผลิต คือ ด้านของการแพร่กระจายและจัดจำหน่ายสินค้า ปัญหาเรื่อง การตลาดมักจะเป็นปัญหาใหญ่ๆของเกษตรกรรายย่อยที่เข้ามาสู่ระบบธุรกิจ ดังนั้น การมีเครือข่ายทั้งแนวนอนและ แนวตั้งจะช่วยให้ความสามารถในการเข้าถึงตลาดมีมากขึ้น

2.4 เครือข่ายด้านความรู้จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในด้านการวิจัยและการค้นคว้านวัตกรรมด้านการเกษตร ไม่ว่า จะเป็นเครือข่ายความรู้ในแนวนอนเช่นในระหว่างกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน หรือเครือข่ายในแนวตั้ง เช่น เครือข่ายระหว่าง เกษตรกรกับนักวิจัยนักวิชาการในมหาวิทยาลัยที่จำเป็นมากสำหรับเกษตรกร เนื่องจากในสถาบันการศึกษาจะมีทรัพยากร เช่นอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องมือที่สมบูรณ์มากกว่าชาวบ้าน ซึ่งหมายถึงการเพิ่มศักยภาพในการสร้างนวัตกรรมและการ ประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์ใหม่

2.5 เครือข่ายจะช่วยลดภาวะการแข่งขันกัน การมีเครือข่ายระหว่างเกษตรกรที่ทำธุรกิจจะทำให้มีพื้นที่กลางใน การพูดคุยตกลงกันทั้งในด้านการผลิต กล่าวคือ ไม่ผลิตสินค้าประเภทเดียวกันจนทำให้ล้นตลาด แต่กระจายประเภทของ สินค้าให้หลากหลาย ทั้งในการรวมตัวกันเพื่อต่อรองหรือรักษาราคากลางของสินค้ากับพ่อค้า

2.6 เพื่อรักษาหรือยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ ในการผลิตรายย่อยนั้นมักจะมีปัญหาเรื่องมาตรฐานของ ผลิตภัณฑ์ที่มักจะรักษาไม่ได้อย่างสม่ำเสมออันเนื่องมาจากความแปรผันในขั้นตอนต่างๆ เช่นขั้นตอนการแสงหาวัดดูดิบ ขั้นตอนการผลิต ฯลฯ ฉะนั้น การมีเครือข่ายซึ่งเป็นแหล่งให้ความช่วยเหลือในยามที่เกิดปัญหาหรือภาวะวิกฤตจึงสามารถ เข้ามาทดแทนได้ ทำให้สามารถรักษาหรือยกระดับมาตรฐานของผลิตภัณฑ์ได้

3.การสื่อสารของเครือข่ายในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจ

กมลรัฐ อินทรทัศน์ (2547) ได้ประมวลการสื่อสารของเครือข่ายในระบบธุรกิจการเกษตรที่เรียงตามลำดับ ความสำคัญเอาไว้ดังนี้

3.1 **สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ** (information technology and communication - ITC) โดยเฉพาะ การใช้ฐานข้อมูลองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ฐานข้อมูลระบบน้ำ ฐานข้อมูลระบบดิน ฐานข้อมูลระบบเทคโนโลยีชีวภาพ ฯลฯ

3.2 **สื่อสารมวลชน** หมายถึงบรรดารายการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเกษตรในวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร ฯลฯ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับการผลิต ราคาผลผลิต ราคาวัตถุดิบ รายงานสภาพดินฟ้าอากาศ รายงานสภาพการส่งออกที่อาจรวมถึงผลผลิตที่ต่างประเทศต้องการ ราคาผลผลิตในต่างประเทศ ปัญหาโรคระบาด การ ป้องกัน ฯลฯ

3.3 **สื่อกิจกรรม** หมายถึง การประชุม การสัมมนา การฝึกอบรมในประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นการเฉพาะ การออกร้าน การศึกษาดูงาน การเปิดตลาดนัดหรือตลาดคนเดิน การจัดงานผู้ผลิตพบผู้บริโภค และยังสามารถขยายไปถึงการจัดท่องเที่ยวเชิงเกษตรอีกด้วย

3.4 สื่อบูรณาการ ในกระบวนการผลิตการเกษตรแบบแผนใหม่จะมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับศูนย์บริการครบวงจรที่มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเข้ามาเป็นกลไกหลักในการเอื้อให้เกิดการบริการที่มีประสิทธิภาพ เช่น การจัดทำเป็นระบบเครือข่ายฐานข้อมูลในประเด็นต่างๆที่สมาชิกเครือข่ายสามารถที่จะเข้ามาใช้บริการเกี่ยวกับข้อมูลเชิงคุณภาพและทันสมัยได้

3.5 สื่อที่เป็นกิจกรรมการวิจัยและพัฒนา (research and development activities) เนื่องจากการเกษตรในระบบธุรกิจนั้นต้องเป็นการเกษตรแบบใหม่ที่จะต้องมีความเท่าทันกับสถานการณ์ต่างๆอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยจากภายในที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต หรือจากปัจจัยภายนอก เช่น ระบบการตลาด ระบบภาษี ระบบการเมือง ระบบปกครอง ฯลฯ ดังนั้นในระบบนี้จึงจำเป็นต้องมีสื่อกิจกรรมการวิจัยและพัฒนาที่เป็นส่วนสนับสนุนที่สำคัญ

4. กรณีศึกษา

สำหรับงานศึกษาเรื่องการสื่อสารแบบเครือข่ายในระบบธุรกิจการเกษตรที่น่าสนใจ ได้แก่งานของ อัจฉรา ศิริวงศ์ (2547) เรื่อง “การจัดการการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี” ผู้วิจัยเลือกศึกษาชุมชน 2 อำเภอในเขตลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี คือ อำเภอชะอำและอำเภอกาหลง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการทำเกษตรยังชีพมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แต่เมื่อปรับตัวแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรในเขตชุมชนนี้ก็ปรับตัวเพื่อให้ตอบรับกับสภาพการณ์ใหม่ หากทว่าเป็นการปรับตัวโดยยึดโยงอยู่กับพื้นฐานเดิม คือ ยังรักษาอาชีพเกษตรกรรมเอาไว้ หากแต่เปลี่ยนจากการเกษตรยังชีพอย่างเดียวมาเป็นธุรกิจการเกษตร และถือได้ว่าเป็นการปรับตัวที่ประสบความสำเร็จ ในการปรับตัวนี้ ชาวชุมชนได้ใช้กระบวนการและกลไกในการปรับตัวหลายแบบ เช่น มีการแสวงหาความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง มีการสร้างเครือข่ายรวมกลุ่มเพื่อถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีต่างๆในการเกษตร การใช้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเพิ่มผลผลิตและทำให้ผลผลิตได้ราคา เช่น การกำหนดให้มะนาวสามารถออกผลนอกฤดูกาลได้ ทำให้ผลผลิตได้ราคาดีและสร้างรายได้ดีให้กับครอบครัวและชุมชน สามารถส่งเสียให้ลูกหลานได้รับการศึกษาในระดับสูงและนำความรู้กลับมาพัฒนาท้องถิ่นของตนเองต่อไปได้ เป็นต้น

ผลการวิจัยแสดงว่า ท่ามกลางกระบวนการปรับตัวของชุมชนที่ศึกษานั้น การสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของธุรกิจการเกษตร คือ ขั้นตอนการผลิต ขั้นตอนการดูแลผลผลิต ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว และขั้นตอนการจำหน่ายผลผลิต โดยประเภทของสื่อที่เกษตรกรใช้แสวงหาข่าวสารในแต่ละขั้นตอนจะขึ้นอยู่กับสื่อ 4 ประเภท คือ สื่อบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชน การสื่อสารกลุ่ม อันได้แก่การฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่การเกษตร จากสื่อมวลชน เช่น สื่อวิทยุที่มีรายการเกษตร หนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ รวมทั้งทางสื่อกิจกรรมและสื่อชุมชน เช่น การจัดนิทรรศการ การสาธิต และการให้ความรู้ผ่านทางหอกระจายข่าว เป็นต้น

ส่วนข้อค้นพบเกี่ยวกับทิศทางการไหลของข่าวสารนั้น พบว่า การปรับตัวของเกษตรกรจะเป็นไปอย่างสำเร็จได้จะต้องมีทิศทางการไหลของข่าวสารในทุกทิศทาง ทั้งการไหลจากเบื้องบน (เจ้าหน้าที่รัฐ) ไปสู่เบื้องล่าง (เกษตรกร) ทั้งจากล่างสู่บน คือ จากเกษตรกรในชุมชนไปสู่เจ้าหน้าที่รัฐ และแบบแนวนอน คือระหว่างเกษตรกรด้วยกัน

สำหรับรูปแบบการสื่อสารนั้น แม้ว่าจะมีทั้งการสื่อสารแบบทางเดียวและสองทาง แต่ทว่าโดยส่วนใหญ่แล้วผลการวิจัยพบว่าจะต้องเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบสองทางในการจัดการธุรกิจการเกษตรของชุมชนที่ศึกษา เช่น การ

สอบถามข้อมูลในเรื่องของการเพาะปลูก วิธีดูแลรักษา วิธีแก้ปัญหาศัตรูพืช หรือการสอบถามเกี่ยวกับราคาสินค้าที่จำหน่ายในช่วงนั้นระหว่างเกษตรกรในชุมชนด้วยกัน และเกษตรกรจะต้องเป็นผู้กระตือรือร้นในการแสวงหาข่าวสาร มิใช่รอคอยตั้งรับข่าวสาร

นอกจากคุณลักษณะเช่นการสื่อสารของตัวเกษตรกรแล้ว ในชุมชนที่ดำเนินธุรกิจก็ยังจำเป็นต้องมีการติดตั้งกลไกการสื่อสารระดับชุมชนบางอย่างเช่น ต้องติดตั้งการมีพื้นที่หรือรูปแบบการสื่อสารที่แน่นอนสม่ำเสมอ เช่น ในชุมชนที่ศึกษาจะมีการจัดประชุมหมู่บ้านเป็นประจำ และในการประชุมดังกล่าวจะมีเนื้อหาเรื่องธุรกิจการเกษตรให้ชาวบ้านได้รับรู้และแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนั้น เนื่องจากความสัมพันธ์ในชุมชนมีลักษณะเป็นเครือข่ายหลายรูปแบบ เช่น เครือข่ายญาติพี่น้อง เครือข่ายเพื่อนบ้าน ฯลฯ ดังนั้นจึงมีเครือข่ายการสื่อสารที่คู่ขนานไปกับเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าว และทำให้ข่าวสารความรู้ไหลเวียนอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอ

สำหรับข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารต่อระบบธุรกิจการเกษตรนั้น อาจกล่าวได้ว่า หากปราศจากการมีเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารที่ดีแล้ว การดำเนินกิจกรรมของระบบธุรกิจการเกษตรในชุมชนที่ศึกษานั้นก็คงจะเป็นไปไม่ได้เลย ผลการวิจัยได้ค้นพบว่า เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารได้ทำหน้าที่ต่อระบบธุรกิจการเกษตรของชุมชนได้ในหลายแง่มุม คือ

- 1) เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญในแทบจะทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องธุรกิจการเกษตร เช่น เรื่องราคาสินค้าในแต่ละช่วงเวลา เพื่อประกอบการตัดสินใจตั้งราคาขายกับพ่อค้าหรือตลาด
- 2) เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญ เนื่องจากเกษตรกรที่อยู่ในระบบธุรกิจนั้นจำเป็นต้องมีการปรับตัวจึงจะอยู่รอดได้ และความรู้ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการปรับตัว เกษตรกรได้ความรู้ทุกประเภทจากเครือข่ายของตน เช่น นวัตกรรมด้านการผลิต
- 3) เป็นต้นแบบ (Role model) เมื่อมีสมาชิกในเครือข่ายได้ทดลองผลผลิตใหม่ๆหรือวิธีการเพาะปลูก เก็บเกี่ยวแปรรูป ราคาสินค้า ฯลฯ ซึ่งทำให้ผลผลิตขายได้ราคาดี สมาชิกคนอื่นก็จะกลายเป็นต้นแบบและเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรสมาชิกคนอื่นๆในเครือข่ายทำตาม และเนื่องจากความสัมพันธ์แบบเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์แบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน จึงมีการสื่อสารที่ถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ให้แกกันและกัน
- 4) เครือข่ายเป็นแหล่งกำเนิดของพลังอำนาจต่อรอง เนื่องจากเป็นระบบธุรกิจเกษตรกรจึงต้องทำกิจกรรมการค้าขายกับพ่อค้าคนกลางและตลาด ดังนั้น เครือข่ายจึงต้องใช้กลยุทธ์ “เข้มแข็งจากภายใน” คือต้องพูดคุยตกลงกันเองภายในเครือข่ายให้ได้ก่อนในเรื่องราคาขาย จึงจะสามารถไปต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง หรือมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในเรื่องการแสวงหาแหล่งรับซื้อสินค้าจากภายนอกด้วยตนเอง ซึ่งแตกต่างจากในอดีตช่วงก่อนที่จะมีการปรับตัวที่เกษตรกรจะรอให้พ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตจากในพื้นที่อย่างเดียวโดยไม่มีทางเลือกของตลาดแบบอื่นๆ

กล่าวโดยสรุป เมื่อเกษตรกรเข้าสู่ระบบการเกษตรเชิงธุรกิจ ความสำคัญของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารก็ดูเหมือนจะยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะระบบธุรกิจเป็นระบบที่มีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น และสร้างความเสี่ยงมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนการผลิต การตลาด และการบริโภค ดังนั้น เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในระบบการเกษตรเชิงธุรกิจจึงต้องเพิ่มพูนทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ

เรื่องที่ 12.2.3 เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน

ความนำ

เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องระบบเกษตรยั่งยืนและระบบการเกษตรเชิงธุรกิจแล้ว แนวคิดเรื่องระบบเกษตรแบบยั่งยืนนั้นเป็นแนวคิดที่มาทีหลัง ดังนั้นจึงอาจจะยังไม่ใช่นิยามแนวคิดที่มีการตกลงกันอย่างชัดเจน และแม้ในปัจจุบันแนวคิดดังกล่าวก็ยังคงมีการพัฒนาเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งชื่อนามที่ใช้เรียกระบบเกษตรแบบนี้ก็ยังมีอย่างหลากหลาย เช่น เกษตรแบบยั่งยืน เกษตรทางเลือก เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร ฯลฯ ในที่นี้ จะขอใช้คำกลางๆว่า “เกษตรแบบยั่งยืน” ที่ครอบคลุมถึงระบบเกษตรย่อยๆทุกประเภทที่อยู่ภายใต้ระบบเดียวกันนี้

1.คุณลักษณะของระบบเกษตรแบบยั่งยืน

หากกล่าวโดยคร่าวๆ เราอาจจะไปถึงตำแหน่งแห่งที่ของแนวคิดเรื่องระบบเกษตรแบบยั่งยืนได้ว่า ระบบเกษตรแบบนี้เป็นลูกผสมระหว่างระบบเกษตรแบบดั้งเดิมเพื่อการยังชีพของไทยที่ผสมผสานเข้ากับระบบความรู้ด้านการเกษตรสมัยใหม่ที่มาจากภาคธุรกิจ กล่าวคือในขณะที่การเกษตรเพื่อยังชีพดั้งเดิมนั้นอาศัยการคำนวณจากธรรมชาติแบบเป็นไปเองตามที่ธรรมชาติกำหนด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องฤดูกาล น้ำ ดิน ปุ๋ย ฯลฯ ส่วนระบบธุรกิจการเกษตรจะอาศัยความรู้วิทยาศาสตร์ในการควบคุมธรรมชาติทุกอย่างโดยมีเป้าหมายเพื่อการเอาชนะธรรมชาติและสร้างผลผลิตเพื่อให้ได้กำไรมากที่สุดตามหลักของธุรกิจ ส่วนเกษตรยั่งยืนนั้นจะอาศัยความรู้ความเข้าใจอย่างเป็นวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยาที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแวดล้อมทั้งหมดของธรรมชาติ เข้าไปจัดการให้ธรรมชาติทำงานแทนที่จะใช้ปัจจัยด้านการผลิตที่แปลกปลอมเข้าไปกระทำอย่างที่เป็นอยู่ในฟาร์มสมัยใหม่ โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ ต้องการรักษาความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในทุกส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตร ไม่ว่าจะเป็นมิติเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพของตัวเกษตรกร รวมทั้งสภาพแวดล้อมของระบบเกษตรนั้นด้วย ซึ่งเป้าหมายดังกล่าวจะมาเป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในระบบนี้

2.ประเภทของระบบเกษตรแบบยั่งยืน

การแบ่งประเภทเกษตรกรรมยั่งยืนก็มีวิธีการแบ่งได้หลายวิธี ในที่นี้จะนำเสนอวิธีการจัดแบ่งประเภทหนึ่ง การจัดแบ่งประเภทของเกษตรยั่งยืนออกเป็นแบบต่างๆจะส่งผลถึงประเภทของเครือข่ายที่จะเข้ามาหนุนช่วย รวมทั้งจะส่งผลถึง “ประเด็นเนื้อหา” ที่สมาชิกในเครือข่ายจะสื่อสารกันอีกด้วย ประเภทของระบบเกษตรยั่งยืนที่นิยมจัดแบ่งนั้นมี 5 ประเภท ดังนี้

2.1 เกษตรเชิงเดี่ยวอินทรีย์ เป็นการปลูกพืชชนิดเดียวโดยไม่ใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช แต่ใช้สารสกัดจากธรรมชาติมาแทน เช่น ใช้สะเดาในการกำจัดแมลง และ/หรือไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้แต่ปุ๋ยจากมูลสัตว์หรือพืชแทน

2.2 เกษตรผสมผสาน เป็นการเปลี่ยนแปลงระดับเทคนิคการผลิต กล่าวคือ มีการทำกิจกรรมการเกษตรพร้อมกันตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไป โดยแต่ละกิจกรรมจะเอื้อประโยชน์ หรือมีผลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น การปลูกพืชหลายชนิดที่เกื้อกูลกัน การเลี้ยงปลาในนาข้าว หรือการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกับการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

2.3 วงเกษตร เป็นเกษตรผสมผสานที่มีจำนวนกิจกรรมมากขึ้น และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันระหว่างกิจกรรมการผลิตในระดับใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ เช่น มีการแบ่งระดับการปลูกพืชตั้งแต่ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เช่น ไม้สัก ยางพารา ไม้ผลขนาดกลาง ขนาดเล็ก ไม้พุ่ม และพืชคลุมดิน เช่น พืชสวนครัวและพืชสมุนไพร นับเป็นการเกษตรที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจในสภาพที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติเพื่อให้พืชต่างๆ เกี่ยวเนื่องกันเอง เป็นการลดต้นทุนการผลิตทั้งในแง่อาหารของพืช การป้องกันโรคพืช ตลอดจนแรงงานมนุษย์

2.4 ระบบเกษตรธรรมชาติ เป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดของเกษตรทางเลือก เพราะนอกจากจะทำวนเกษตรแล้ว ยังสามารถทำการเกษตรให้สอดคล้องกับระบบนิเวศธรรมชาติ อีกทั้งไม่มีการนำปัจจัยการผลิตจากนอกไร่เข้ามาใช้ และยังมีหลักการผลิตที่แตกต่างจากความเข้าใจและแนวปฏิบัติในการเกษตรที่เคยมีมา เช่น ไม่ไถพรวนดิน โดยจะปล่อยให้ธรรมชาติมีการไถพรวนของตัวเองจากการชอนไชของรากไม้ สัตว์ และสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ที่อาศัยอยู่ในดิน หรือไม่ใส่ปุ๋ยทุกชนิด เป็นต้น

2.5 เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นเกษตรทางเลือกตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ประจักษ์ใจที่พอเพียงของระบบเกษตรยังชีพเข้ากับแนวคิดเรื่องการจัดจากระบบการผลิตแบบสมัยใหม่ที่แบ่งขั้นตอนการดำเนินงานเป็น 3 ขั้น โดยขั้นที่หนึ่งเป็นการจัดการภายในที่ดินของเกษตรกรเองเพื่อให้เกษตรกรสามารถเลี้ยงตัวเองได้ตามระบบเกษตรยังชีพ ขั้นที่สอง เป็นการรวมพลังกันของเกษตรกรเพื่อให้สามารถผลิตเพื่อการค้าตามระบบธุรกิจการเกษตร เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชน ส่วนขั้นที่สาม เป็นการพัฒนาความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อมภายนอกที่กว้างขวางขึ้น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้น

และหากเราวิเคราะห์ประเภทของระบบเกษตรที่ยั่งยืนที่กล่าวมาข้างต้นทั้ง 5 ประเภท ก็จะเห็นว่า ระบบเกษตรที่ยั่งยืนทั้ง 5 ประเภทนั้นมีระดับความซับซ้อนแตกต่างกันเป็นลำดับขั้น เช่น เกษตรเชิงเดี่ยวอินทรีย์นั้นเป็นระบบที่มีความซับซ้อนน้อยที่สุด สามารถปฏิบัติได้โดยง่ายเพราะเป็นการรับนวัตกรรมในแง่ตัววัตถุเท่านั้น ส่วนเกษตรผสมผสานจะเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น ต้องการความรู้ในการผสมผสานพืชและสัตว์นานาชนิดมากขึ้น ส่วนประเภทท้ายๆ เช่น ระบบเกษตรธรรมชาติหรือเกษตรทฤษฎีใหม่นั้น อาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนถึงระดับกระบวนการ เช่น วิธีคิดต่อการใช้ชีวิตทัศนคติต่อโลก วิธีคิดต่อการทำการเกษตร ฯลฯ การมีระบบเกษตรที่ยั่งยืนที่มีความสลับซับซ้อนเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ขั้นแรกๆ จนไปถึงขั้นสูงนั้น เหมาะสมสำหรับการเป็นทางเลือกแก่เกษตรกรที่อาจจะเริ่มต้นทดลองตั้งแต่ขั้นแรกๆ ก่อน ซึ่งตามหลักของการยอมรับนวัตกรรม หากนวัตกรรมใดเปิดโอกาสให้มีการทดลองได้ จะมีโอกาสได้รับการยอมรับสูง และสามารถก้าวขึ้นขั้นต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม การก้าวขึ้นในขั้นต่อไปนั้น ก็ต้องอาศัยการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายของระบบเกษตรแต่ละประเภทเข้าด้วยกัน ในรูปแบบของ “ซูเปอร์เครือข่าย” เพื่อส่งผ่านสมาชิกจากเครือข่ายหนึ่งไปยังอีกเครือข่ายหนึ่ง และนี่เป็นประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาวิจัยสำหรับเครือข่ายในระบบเกษตรที่ยั่งยืนด้วย

3. ระบบเกษตรแบบยั่งยืนกับเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระบบเกษตรที่ยั่งยืนนั้นมีความแตกต่างประการหนึ่งจากระบบเกษตร 2 ประเภทที่กล่าวแล้ว ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ ในระบบเกษตรแบบนี้มีทางเลือกที่หลากหลายกว่า ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ เป็นโอกาส และเป็นความเป็นไปได้ของเกษตรกรที่จะก้าวเข้ามาสู่ระบบนี้ ทั้งนี้เพราะในบริบทของเรื่องการเกษตรนั้น มีความ

แตกต่างกันหลากหลายอย่างมากระหว่างเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในเรื่องสภาพดิน สภาพน้ำ สภาพอากาศ ระดับความสูง ความชื้น ฯลฯ ซึ่งเป็นความแตกต่างทางด้านกายภาพ ทั้งนี้ยังไม่ต้องนับความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ต้นทุนความรู้ ฯลฯ ของเกษตรกรอีกด้วย เมื่อมีความแตกต่างมากมายดังกล่าว จึงไม่สามารถมีสูตรสำเร็จของเกษตรยั่งยืนเพียงสูตรเดียวที่จะแก้ไขได้ทั้งหมด ลักษณะความหลากหลายของประเภทเกษตร ยั่งยืนจะส่งผลมาถึงประเภทของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารของเกษตรแบบยั่งยืนว่า คงจะต้องมีความหลากหลาย เช่นกัน และในแต่ละเครือข่ายก็คงจะต้องมีคุณลักษณะเฉพาะตัวของตน

สำหรับการแยกแยะประเภทของระบบเกษตรยั่งยืนออกเป็นระบบย่อยๆนั้น จะมีผลเชื่อมโยงมาถึงการเลือกสร้าง เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารแต่ละประเภทให้เหมาะสมกับระบบย่อยแต่ละระบบ เช่น หากเป็นประเภทเกษตร เชิงเดี่ยวอินทรีย์ ก็คงต้องการเครือข่ายข้อมูลข่าวสารว่ามีวัสดุใหม่ๆอะไรบ้างที่จะมาใช้ทดแทนสารเคมีได้ หรือคงต้องการ เครือข่ายที่มีวัตถุดิบที่จะมาใช้ แต่หากเป็นประเภทเกษตรผสมผสาน ก็คงต้องการเครือข่ายความรู้ว่าควรจะต้อง ผสมผสานระหว่างกิจกรรมอะไรกับอะไร หรือต้องการเครือข่ายที่มีการทดลองทำการเกษตรแบบมีความหลากหลายทาง ชีวภาพ ส่วนประเภทวนเกษตร ก็คงต้องการเครือข่ายที่มีลักษณะเฉพาะมากๆ คือต้องเป็นเครือข่ายที่สมาชิกมีการลงมือ ปฏิบัติระบบวนเกษตรอย่างจริงจัง เป็นต้น

นอกจากนั้น หากเราถือว่าระบบเกษตรยั่งยืนนั้นเป็นนวัตกรรมด้านการเกษตรประเภทหนึ่ง ตามทฤษฎีการ แพร่กระจายนวัตกรรมก็จะได้ให้คำตอบแล้วว่า การยอมรับนวัตกรรมหนึ่งๆนั้นจะแบ่งแยกประเภทของผู้ยอมรับนวัตกรรมที่มี อัตราเร็วช้าแตกต่างกัน ซึ่งเหตุผลของการยอมรับนวัตกรรมเร็วช้า นั้นอาจจะมิใช่เหตุผลด้านจิตวิทยาของเกษตรกร (เช่น เป็นพวกหัวอนุรักษ์ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง) หากแต่อาจจะเป็นเพราะสภาพความเป็นจริงของเกษตรกรนั้นไปกันไม่ได้กับ ระบบเกษตรยั่งยืนบางประเภท ตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรธรรมชาติที่ไม่มีการปรับปรุงพื้นดินเลยนั้น อาจจะใช้ไม่ได้กับ พื้นที่ที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์และแห้งแล้งอย่างรุนแรงในแถบภาคอีสานของไทย ฉะนั้น การมีระบบนวัตกรรมให้เลือก หลากๆทาง ก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้แก่เกษตรกรที่มีเงื่อนไขแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม หากมีการสร้างเครือข่ายต่อเชื่อม กันระหว่างระบบเกษตรทางเลือกหลายระบบก็จะสามารถส่งต่อสมาชิกที่เหมาะสมกับแต่ละประเภทของเกษตรทางเลือก ให้กันและกันได้ เป็นการเลียนแบบแนวคิดและการปฏิบัติของการเป็นพันธมิตรธุรกิจของสายการบิน ธุรกิจโรงแรม และ ธุรกิจท่องเที่ยวที่ส่งต่อหรือถ่ายโอนลูกค้าให้กันและกัน

4. ความสำคัญและประโยชน์ของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในระบบเกษตรยั่งยืน

เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนนั้นเป็นชุดของความรู้ ความคิด และแนวทางปฏิบัติแบบใหม่ ดังนั้นจึงยังคงเป็น ระบบเปิดที่ยังต้องการการค้นคว้าแสวงหา ยังไม่มีความลงตัว ยังไม่ตกผลึก และพิจารณาในแง่นี้ ก็หมายความว่า ระบบ เกษตรยั่งยืนนั้นยังมี “ความขาด” (lack) สิ่งต่างๆอีกมากมาย เริ่มตั้งแต่การขาดความรู้ที่แน่นอนแม่นยำ ความรู้ที่ใช้การได้ จริง หรือขาดวัตถุดิบ วัสดุ อุปกรณ์ที่จะมาดำเนินการ รวมทั้งขาดความมั่นใจที่จะละทิ้งจากระบบเกษตรแบบเดิม จาก คุณลักษณะเรื่องความขาดดังกล่าว จึงทำให้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารมีความสำคัญ และมีประโยชน์ในการช่วย เติมเต็มความขาดต่างๆที่กล่าวมา

ธันวาคม จิตต์สงวน และคณะ (2543 อ้างจากกรมการศึกษานานาชาติ, 2547) ได้ประมวลนโยบายสำคัญของเครือข่ายประเภทต่างๆที่มีต่อการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนเอาไว้ ดังนี้

4.1 ในฐานะเครือข่ายทางสังคม การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายจะมีส่วนช่วยให้เกษตรกรที่อยู่ในระบบการเกษตรแบบยั่งยืนได้พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์กับบุคคลและองค์กรอื่นๆที่มีความคิด มีอุดมคติ และมีความสนใจเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ทำให้เกษตรกรเหล่านี้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว เพราะรู้สึกว่าตนเองมีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม

4.2 ในฐานะเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องระบบเกษตรยั่งยืนนั้นมิได้มีจุดเริ่มต้นมาจากแหล่งผลิตความรู้จากสถาบันการศึกษาหลัก เช่น มหาวิทยาลัยหรือสถาบันวิชาการ หากแต่มีจุดเริ่มต้นมาจากท้องไร่ท้องนาของเกษตรกร ซึ่งจำเป็นต้องประกอบอาชีพไปพร้อมๆกันด้วย มิใช่มีอาชีพสร้างและผลิตความรู้อย่างเดียว ดังนั้นพัฒนาการของการสร้างความรู้เรื่องเกษตรยั่งยืน ซึ่งแม้จะมีข้อเด่นตรงที่เริ่มจากประสบการณ์ที่เป็นจริง แต่ก็ย่อมมีข้อจำกัดทั้งในแง่ความครอบคลุม เช่น เมื่อใช้การได้ในที่หนึ่ง อาจจะประยุกต์ใช้ในพื้นที่ยื่นๆไม่ได้ ดังนั้น การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้จะมีส่วนสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้ในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน

4.3 ในฐานะเครือข่ายทางธุรกิจ เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนมิได้มีเป้าหมายการผลิตจำกัดยุติเพื่อการยังชีพเท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการค้าขายผลผลิตด้วย ดังนั้น ระบบเกษตรยั่งยืนจึงต้องมีการเชื่อมโยงเครือข่ายทางธุรกิจเช่นเดียวกับระบบธุรกิจการเกษตร การเชื่อมโยงเครือข่ายของเกษตรยั่งยืนแบบต่างๆซึ่งนอกจากจะเป็นเครือข่ายทางสังคมและเครือข่ายการเรียนรู้แล้ว ก็ยังสามารถพัฒนาเป็นเครือข่ายทางธุรกิจทั้งในขั้นตอนของการผลิต การแปรรูป การขนส่งสินค้า การตลาดและการบริโภค

4.4 ในฐานะเครือข่ายเพื่อการพัฒนา การขยายผลของการพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืนไม่สามารถดำเนินการได้ในการเปลี่ยนแปลงหรือการสังคมน “ทุนสังคม” ในระดับจุลภาค (หรือในระดับรากหญ้า) แต่เพียงอย่างเดียว หากทว่าจะต้องปรับเปลี่ยนส่วนเสี้ยวอื่นๆที่เกี่ยวข้องด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการสร้างและการใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในหลายระดับ ตัวอย่างเช่น

- ต้องขยายเครือข่ายเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนนั้นจะทำตามลำพังไม่ได้
- ต้องขยายเครือข่ายเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้บริโภคผลิตภัณฑ์จากเกษตรทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืน เนื่องจากเกษตรยั่งยืนเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่ต้องการความรู้ความเข้าใจใหม่ในการบริโภค จึงต้องมีการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มผู้บริโภคด้วย
- ต้องยกระดับจากการนำเสนอแนวคิดและแนวปฏิบัติในระดับจุลภาคให้ขึ้นสู่ภาครัฐ เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนนโยบาย และให้การสนับสนุนระบบเกษตรยั่งยืน ตัวอย่างเช่น การจัดทำมาตรฐานรับรองผลิตภัณฑ์จากระบบเกษตรยั่งยืน เป็นต้น

5. การสื่อสารของเครือข่ายระบบเกษตรยั่งยืน

เมื่อเปรียบเทียบคำถามเกี่ยวกับเรื่องการสื่อสารของเครือข่ายระบบเกษตรยั่งยืนกับระบบเกษตร 2 ระบบที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ คือระบบเกษตรเพื่อยังชีพและระบบการเกษตรเชิงธุรกิจแล้ว เราจะพบว่า ไม่เพียงมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องแนวคิดด้านการเกษตรเท่านั้น หากทว่า แนวคิดด้านการสื่อสารที่ใช้ในระบบเกษตรยั่งยืนก็ยังมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจาก 2 ระบบ ดังนี้

5.1 การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ด้านการสื่อสาร ในขณะที่การส่งเสริมการสื่อสารในระบบเกษตรเพื่อยังชีพและการเกษตรเชิงธุรกิจมักจะตั้งคำถามว่า “จะใช้สื่ออะไรมาส่งเสริมเครือข่ายการเกษตรจึงจะดีที่สุด” คำถามเช่นนี้เกิดมาจากกระบวนทัศน์ที่เชื่อในพลังอำนาจของสื่อที่ผู้ส่งสารจะสามารถใช้การสื่อสารทางเดียว เช่น สื่อมวลชนประเภทต่างๆ ไปโน้มน้าวเกษตรกรให้เห็นคล้อยตามได้ แต่ทว่า การสื่อสารของเครือข่ายในระบบเกษตรยั่งยืนนั้นจะปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการสื่อสารเสียใหม่ โดยจะยกเลิกคำถาม “ควรจะเลือกใช้สื่ออะไร” เนื่องจากเห็นว่า สื่อแต่ละประเภทนั้นล้วนมีข้อเด่นข้อด้อยในตัวเอง ดังนั้น จึงควรจะนำเอาสื่อประเภทต่างๆ มาใช้อย่างบูรณาการกัน โฟกัสในการวิจัยจึงเปลี่ยนไปว่า “จะบูรณาการสื่อประเภทต่างๆ ได้อย่างไร จึงจะให้ผลดีที่สุดต่อการพัฒนาเครือข่ายการเกษตร”

5.2 บทบาทสื่อบุคคลในเครือข่าย สำหรับในเรื่องการส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตรนั้น ไม่ว่าจะเป็นระบบเกษตรแบบใด สื่อบุคคลก็จะเป็นสื่อที่มีความสำคัญในลำดับแรกๆ อยู่เสมอ ความแตกต่างที่อาจจะเกิดขึ้นก็คือ บทบาทของสื่อบุคคลในระบบเกษตรแต่ละประเภทเท่านั้นที่อาจจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น ในขณะที่ระบบเกษตรเพื่อยังชีพหรือระบบการเกษตรเชิงธุรกิจ เมื่อพูดถึง “สื่อบุคคล” เรามักจะคิดถึง “ปัจเจกบุคคล” แต่ทว่าในระบบเกษตรยั่งยืนนั้น เนื่องจากกระบวนการสร้างและแสวงหาความรู้ด้านการเกษตรนั้น มักจะมี “ลักษณะรวมหมู่” ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันเรียนรู้ ดังนั้น สื่อบุคคลในระบบเกษตรแบบนี้จึงมักจะเป็นรูปแบบของ “กลุ่มบุคคล” และการสื่อสารภายในกลุ่มบุคคลจะมีลักษณะสองทางและเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นหัวใจของระบบเกษตรยั่งยืนที่จะมีวิธีการสื่อสารโดยใช้ “กระบวนการกลุ่ม”

5.3 บทบาทของสื่อท้องถิ่น สื่อชุมชน และสื่อเล็กๆ ในเครือข่าย เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนนั้นมักจะริเริ่มมาจากตัวเกษตรกรเอง ดังนั้น โอกาสที่เรื่องราวของเกษตรยั่งยืนจะได้เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนเช่นวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ จึงมีอย่างจำกัด ด้วยเหตุนี้ สื่อประเภทที่จะทำหน้าที่เป็นตัวช่วยที่ดีสำหรับเครือข่ายเกษตรยั่งยืนน่าจะเป็นสื่อที่มีขนาดเล็ก เผยแพร่ในแวดวงจำกัด แต่ทว่า อยู่ในวิสัยที่เกษตรกรจะเข้าไปใช้ได้ สื่อเหล่านี้จะได้แก่ สื่อท้องถิ่นหรือสื่อชุมชน ซึ่งหมายรวมทั้งสื่อสมัยใหม่ เช่น หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน ป้ายประกาศ สื่อกิจกรรม นิทรรศการ การจัดประชุมสัมมนา ฯลฯ หรือสื่อประเพณีที่เคยมีอยู่ในชุมชน เช่น พิธีกรรม การละเล่น การแสดงพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้าน รวมทั้งบรรดาสื่อที่เรียกว่า “สื่อเล็กๆ” (small media) เช่น ภาพพริก โปสเตอร์ แผ่นพับ

5.4 ความสำคัญของเนื้อหาสาระ นอกเหนือจากปัจจัยด้านตัวสื่อแล้ว สำหรับระบบเกษตรยั่งยืนซึ่งเป็นระบบเกษตรทางเลือกที่ยังต้องแสวงหาความรู้ใหม่ต่อไปอีกยาวนานนั้น ดังนั้นปัจจัยด้านตัวเนื้อหาสาระจึงเป็นส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่ต้องพิจารณาในเรื่องการสื่อสารในเครือข่ายเกษตรยั่งยืน

เนื่องจากระบบเกษตรยั่งยืนนั้นมีหลายประเภทหลายระดับดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นเนื้อหาสาระที่ไหลเวียนอยู่ในเครือข่ายนั้นจึงมีหลากหลายไปด้วย ตัวอย่างเช่น อดิพล เอื้อจรัสพันธุ์ (2553) ศึกษาเครือข่ายของสถาบันพัฒนาการ

เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ จ. สุพรรณบุรี ซึ่งเป็นหนึ่งในศูนย์เครือข่ายของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ บ้านมาบเอื้อง จ. ชลบุรี ผลการศึกษาได้พบเนื้อหาของเกษตรอินทรีย์ที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรฝึกอบรมของเครือข่ายดังกล่าวว่า มีมิติที่หลากหลายมาก เช่น ความรู้เชิงเทคนิค เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ เอ็นไซม์สมุนไพร ความรู้เกี่ยวกับระบบการผลิต เช่น การใช้สารทดแทนสารเคมี ความรู้ด้านเศรษฐกิจของเกษตรกร เช่น การลดต้นทุนการผลิต การทำบัญชีครัวเรือนเพื่อการจัดสถานะทางเศรษฐกิจของตนเอง เพื่อการควบคุมและจัดการตนเองในขั้นต่อไป ความรู้ด้านนิเวศ เช่น การนำวัสดุเหลือใช้มาแปรรูปเพื่อใช้ประโยชน์อื่นๆ ความรู้ด้านสุขภาพอนามัยของตัวเกษตรกรเอง รวมทั้ง ความรู้ด้านจิตวิญญาณและปรัชญาของการดำเนินชีวิต เป็นต้น

6. กรณีศึกษา

งานศึกษาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารของระบบเกษตรยั่งยืนที่น่าสนใจ ได้แก่งานวิจัยของ ศิริเมฆ กลีบแก้ว (2551) เรื่อง “เครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จ. สุรินทร์” เนื่องจากกรณีนี้ศึกษานี้ เป็นเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ที่มีขนาดใหญ่ในระดับจังหวัด เนื่องจากจังหวัดสุรินทร์มีการเคลื่อนไหวเรื่องเกษตรอินทรีย์มาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 และมีพื้นที่ครอบคลุมทั้งจังหวัด เครือข่ายที่เข้ามาประสานกันก็มีหลายระดับหลายประเภท ตั้งแต่เครือข่ายในระดับเกษตรกรอันเป็นเครือข่ายพื้นฐาน และเครือข่ายในระดับหน่วยราชการอันเป็นเครือข่ายสนับสนุน โดยทุกเครือข่ายได้เข้ามาเชื่อมประสานกันภายใต้โครงการเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดสุรินทร์

เมื่อเครือข่ายที่ศึกษาประกอบด้วยเครือข่ายหลายประเภทและหลายระดับ ดังนั้นกิจกรรมที่เครือข่ายสามารถดำเนินการจึงมีความหลากหลายและค่อนข้างจะครอบคลุมวงจรของเกษตรอินทรีย์ เริ่มตั้งแต่กิจกรรมการส่งเสริมระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ที่ดำเนินการจากทั้งเครือข่ายในหน่วยงานรัฐ และเครือข่ายเกษตรกรเอง กิจกรรมด้านการตลาดที่เกิดจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายระหว่างจังหวัดสุรินทร์ สหกรณ์การเกษตรและผู้ประกอบการโรงสี ทำให้เกษตรกรที่ทำการเกษตรอินทรีย์มีความมั่นใจในการขายผลผลิต และกิจกรรมที่สำคัญคือการได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากหน่วยงานในระดับชาติและระดับโลกเพื่อขยายตลาดออกไปสู่ตลาดต่างประเทศ

เนื่องจากโครงการเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดสุรินทร์นี้ถือว่าเป็นจังหวัดนำร่องและเป็นกรณีที่เหมาะสมความสำเร็จซึ่งผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า ความสำเร็จดังกล่าวน่าจะมีปัจจัยด้านการสื่อสารในเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่ง ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาระบบการสื่อสารภายในเครือข่ายของเกษตรกร และภายในเครือข่ายสนับสนุน รวมทั้งการสื่อสารระหว่างเครือข่ายใน 2 ระดับ และเนื่องจากธรรมชาติของเครือข่ายนั้นมักจะเกิดง่ายสลายเร็ว หากทว่าในกรณีนี้ศึกษานี้เป็นเครือข่ายที่มีอายุยั่งยืน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะค้นหาปัจจัยที่ช่วยประคองชีวิตของเครือข่ายให้ยืนยาว

ผลการวิจัยข้อแรกเกี่ยวกับการสื่อสารในเครือข่ายระดับพื้นฐาน คือ เครือข่ายของเกษตรกรนั้น ผลการวิจัยแสดงว่า สมาชิกของเครือข่ายเกษตรกรนั้นมีหลากหลายประเภท เช่น เครือข่ายในเชิงพื้นที่ (เกษตรกรในอำเภอเดียวกัน) เครือข่ายเชิงประเด็น (เกษตรกรที่สนใจประเด็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์) เครือข่ายในเชิงวิชาชีพ (เช่น สมาชิกกลุ่มสหกรณ์การเกษตร) และเครือข่ายในเชิงระดับความเชื่อมโยง เช่น การเชื่อมระหว่างเครือข่ายเกษตรกรกับเครือข่ายหน่วยงานรัฐ

ความหลากหลายดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยอธิบายความยั่งยืนของเครือข่าย เนื่องจากสมาชิกมี “ทางเข้า” สู่เครือข่ายได้หลายแบบ (แต่แน่นอนว่าก็ต้องมีการบริหารจัดการที่ดี) และอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญก็คือ รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารที่ผลการวิจัยพบว่าเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพ คือ เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง และเครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อซึ่งมีแกนนำเป็นศูนย์กลางในการสื่อสาร

ส่วนเครือข่ายในระดับสนับสนุนอันประกอบด้วยหน่วยงานต่างๆของรัฐและองค์กรเอกชนที่เข้ามาทำงานร่วมกันภายใต้โครงการเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดนั้น ก็เป็นเครือข่ายประเภทที่เกิดมาจากประเด็นที่สนใจร่วมกันและก็เป็นภารกิจของหน่วยงานของตนอยู่แล้ว ส่วนเครือข่ายการสื่อสารนั้น จากคุณลักษณะของความเป็นหน่วยงานราชการ จึงมีรูปแบบเครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อและแบบลูกโซ่ซึ่งก็นับว่ามีประสิทธิภาพพอสมควร แต่ข้อเด่นของเครือข่ายของหน่วยงานสนับสนุนก็คือ มีโครงสร้างเครือข่ายที่มีการแบ่งบทบาทกันอย่างชัดเจนและครบถ้วน โดยมีทั้งสตาร์ ล่าม สะพาน รั้ววัด ไม้ตาข่ายเขต และสมาชิกผู้โดดเดี่ยวด้วย

และสำหรับการสื่อสารเพื่อการเชื่อมโยงเครือข่ายทั้ง 2 ระดับที่อยู่ภายใต้โครงการเกษตรอินทรีย์นั้น ผู้วิจัยสนใจในแง่ “ประเด็นการสื่อสาร” ว่าครอบคลุมประเด็นอะไรบ้าง และพบว่ามี 5 ประเด็น คือ ด้านการประชาสัมพันธ์โครงการเพื่อขยายสมาชิกเกษตรอินทรีย์ ด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เช่น การจัดฝึกอบรม ด้านการตลาด ด้านการติดตามผลโครงการ และประเด็นที่สำคัญมาก คือ การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ซึ่งจะมีผลสืบเนื่องไปถึงเรื่องความเข้มแข็งของระบบเกษตรอินทรีย์ในอนาคต

ในส่วนปัจจัยที่ช่วยอธิบายความมั่นคงและยืนยาวของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์นั้น นอกจากปัจจัยด้านความเข้มแข็งของเครือข่ายตัวเกษตรกรเองแล้ว ซึ่งก็เป็นผลลัพธ์สืบเนื่องมาจากการที่เกษตรกรได้ประจักษ์ถึงผลดีในทุกด้านของเกษตรอินทรีย์ด้วยตนเอง ก็ยังมีปัจจัยด้านการมีเครือข่ายสนับสนุนซึ่งมีภาคีเป็นหน่วยงานรัฐ เนื่องจากหน่วยงานรัฐเป็นองค์กรที่มีความมั่นคง มีทรัพยากร มีภารกิจที่ต้องกระทำ รวมทั้งมีระบบการสื่อสารที่เข้มแข็ง ดังนั้น เมื่อหน่วยงานรัฐซึ่งโดยธรรมชาติมีรูปแบบความสัมพันธ์แบบข้าราชการปรับตัวหันมาทำงานแนวเครือข่าย ก็ช่วยให้ทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุนเครือข่ายเกษตรกรได้อย่างดี อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ต้องคำนึงถึงก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานรัฐกับเครือข่ายเกษตรกรนั้น ต้องธำรงรักษาเนื้อแท้ของรูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายเอาไว้ คือ เสมอภาคเท่าเทียม ไม่มีใครเหนือกว่าใคร และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รวมทั้งใช้ระบบการสื่อสารแบบคู่ขนานคือทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการควบคู่กัน ส่วนปัจจัยสุดท้ายที่เป็นปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ ก็คือกระแสการบริโภคผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกประเทศ

กล่าวโดยสรุป เนื่องจากระบบการเกษตรแบบยั่งยืนนั้นประกอบด้วยระบบย่อยที่หลากหลาย และยังเป็นระบบใหม่ที่ถือได้ว่าเป็นนวัตกรรมด้านการเกษตร ดังนั้น เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารจึงมีบทบาทที่สำคัญมากในการสร้างสรรค์และพัฒนาระบบเกษตรแบบยั่งยืน รวมทั้งรูปแบบและประเภทของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารที่นำมาใช้ ก็ย่อมมีความหลากหลายเช่นกัน

ตอนที่ 12.3

การจัดการและการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

โปรดอ่านหัวเรื่อง แนวคิด และวัตถุประสงค์ของตอนที่ 12.3 แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

หัวเรื่อง

12.3.1 การจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

12.3.2 การพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

แนวคิด

1. แนวทางการจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรนั้น ต้องคำนึงถึงหลักการพื้นฐาน 2 ประการ คือ ความเข้าใจธรรมชาติของเครือข่าย และหลักการพึ่งตนเอง รวมทั้งเรื่องขนาดของเครือข่ายประกอบด้วย

2. แนวทางการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรนั้นมีส่วนประกอบ 3 ส่วนที่ต้องพิจารณา คือ การพัฒนาความเข้าใจ ความตระหนักและความสำนึกต่อเรื่องเครือข่ายของสมาชิก การพัฒนาโครงสร้างของเครือข่าย และการพัฒนาระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในเครือข่าย

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 12.3 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. ระบุและวิเคราะห์หลักการพื้นฐานของการจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรได้

2. อธิบายและวิเคราะห์ส่วนประกอบ 3 ส่วนที่เป็นแนวทางในการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรได้

เรื่องที่ 12.3.1 การจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

ความนำ

ในเนื้อหาที่ผ่านมาในตอนที่ 12.1 และ 12.2 นั้น ได้มีการให้ข้อเสนอแนะหรือการแสดงตัวอย่างให้เห็นเกี่ยวกับการจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรมาบ้างแล้วอย่างประปราย ในที่นี้จึงจะทำเพียงเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วนที่ยังไม่ได้กล่าวถึงเท่านั้น

หลักการทั่วไปของการจัดการเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

มีหลักการ 2 ข้อที่ควรคำนึงถึงในการบริหารจัดการเครือข่าย หลักการแรก คือ การคำนึงถึงธรรมชาติของเครือข่าย และหลักการที่ 2 คือ หลักการพึ่งตนเอง นอกจากนั้น ก็มีตัวแปรเรื่องขนาดของเครือข่ายที่ต้องนำมาพิจารณาร่วมด้วย

1. หลักการคำนึงถึงธรรมชาติของเครือข่าย สำหรับหลักการข้อแรก ถึงแม้ว่าทุกวันนี้ เครือข่ายกำลังกลายเป็นเรื่องที่ฮิตในทุกวงการ ดังที่ปรากฏว่า แม้แต่หน่วยงานและองค์กรของรัฐ ซึ่งมีโครงสร้างเป็นแบบแนวดิ่ง ก็ยังมีความพยายามที่จะหาวิธีการทำงานแบบแนวนอน คือ เครือข่ายกับภาคีและพันธมิตรอื่นๆ ตัวอย่างเช่น เครือข่ายยุติธรรมชุมชนของกระทรวงยุติธรรม เป็นต้น

และแม้จะมีประจักษ์พยานพิสูจน์พอสมควรว่า การใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารนั้น สามารถสร้างผลสำเร็จแก่งานที่ทำ แต่การสร้างและการทำงานอย่างเป็นเครือข่ายก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เริ่มตั้งแต่ธรรมชาติของเครือข่ายที่เกิดขึ้นง่ายสลายเร็วตามที่ได้กล่าวมาแล้ว และนอกจากจะมีคุณสมบัติแล้ว เครือข่ายก็ยังต้องมีทรัพยากรที่จะต้องจ่ายด้วย เป็นต้น หรือมีเครือข่ายจำนวนมากที่ก่อตั้งขึ้นมาแล้ว แต่ไม่ได้ทำอะไร มีแต่ชื่อ ไม่มีกิจกรรมสม่ำเสมอ เสรี พงศ์พิศ (2548) ตอกย้ำว่า สิ่งสำคัญก็คือความไม่ชัดเจนของวัตถุประสงค์ของเครือข่ายตั้งแต่เริ่มแรก และกระโดดไปสู่การจัดโครงสร้างองค์กรของเครือข่ายเลยโดยที่สมาชิกก็ยังไม่ชัดเจนว่า “มารวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่ออะไร” จึงไม่รู้ว่า “จะทำอย่างไรต่อไป” จึงกำหนดทิศทางของตนเอง กิจกรรมของตนเองไม่ได้ ไม่มีประเด็นเชื่อมโยง และไม่สามารถดึงดูดความสนใจของสมาชิกได้อย่างยั่งยืน

เสรี พงศ์พิศ จึงเสนอว่า ก่อนที่จะมีการก่อตั้งเครือข่ายนั้น กลุ่มแกนนำที่เกี่ยวข้องควรตอบคำถามเหล่านี้บ้างเสียก่อน เช่น

1) มีปัญหาหรือข้อจำกัดร่วมที่เป็นรูปธรรมอะไรบ้างที่สมาชิกในอนาคตกำลังเผชิญอยู่ และสมาชิกตระหนักและรับรู้ว่ามันเป็นปัญหา

2) มีความรู้ ประสบการณ์ ผลลัพธ์การทำงานที่น่าจะแบ่งปันกันหรือไม่

3) สมาชิกในอนาคตมีความเข้าใจชัดเจนเรื่องเครือข่ายหรือไม่ รู้ว่ามีประโยชน์หรือความหมายอะไรสำหรับพวกเขา

4) พวกเขาพร้อมที่จะใช้เวลาและทุ่มเทในการแบ่งปัน ทำงานเป็นเครือข่ายร่วมกับคนอื่น ๆ ซึ่งอาจจะทำให้มีเวลาและกำลังสำหรับหน่วยงานของตนเองน้อยลง เวลาเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากในการบริหารจัดการเครือข่าย

5) มีบรรยากาศที่เปิดเผย โปร่งใสในหมู่สมาชิกในอนาคต และพร้อมที่จะยอมรับกัน ถ้าหากเกิดความผิดพลาดขึ้น แม้ว่าเครือข่ายจะเป็นรูปแบบสัมพันธ์แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ในการบริหารจัดการก็ต้องมี “ความไว้วางใจ” ซึ่งจะเกิดมาจากการบริหารที่โปร่งใสตรวจสอบได้เท่านั้นเอง

คำถามเหล่านี้จะเป็นเสมือนการขีดวงขึ้นป้องกันเชื้อโรคที่จะเจาะทะลุทะลวงเข้าสู่เครือข่ายเมื่อก่อตั้งขึ้นมา

2. หลักการพึ่งตนเอง ส่วนหลักการข้อที่สอง คือหลักการพึ่งตนเองนั้น เกิดมาจากเป้าหมายสูงสุดของเครือข่ายที่จะช่วยให้สมาชิกปรับเปลี่ยนจากความสัมพันธ์ที่ต้องรอคอยความช่วยเหลือแบบพึ่งพาจากผู้อุปถัมภ์มาสู่การพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง อันเป็นต้นกำเนิดของรูปแบบความสัมพันธ์เครือข่าย และเนื่องจากในการทำงานเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ที่ต้องใช้ทรัพยากรด้านต่างๆในการลงทุน ดังนั้น หลักการสำคัญในการบริหารงานเครือข่ายจึงต้องทำการสำรวจทุนประเภทต่างๆ ทั้งสมทุนและพัฒนาทุน ซึ่งทุนในความหมายของเครือข่ายนี้มีขอบเขตกว้างขวางดังนี้

1) ทุนมนุษย์ หมายถึง ความรู้ความสามารถของผู้คนในชุมชนเองที่สั่งสมความรู้และประสบการณ์จากชีวิตและการทำงาน โดยเฉพาะความรู้ด้านการเกษตรนั้นเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่แล้ว รวมทั้งความรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษที่แฝงฝังอยู่ในกลุ่มคนที่เป็นครู เป็นหมอพื้นบ้าน เป็นปราชญ์ชาวบ้าน เป็นช่างฝีมือของชุมชน เป็นต้น

2) ทุนความรู้ หมายถึง องค์ความรู้ และตัวความรู้ต่างๆที่มีอยู่ในการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน การแก้ไขปัญหาต่างๆ ฯลฯ ทุนความรู้เหล่านี้จะถูกเก็บอยู่ในตำนานของชุมชน ใบลาน ภาพฝาผนัง ประเพณีพิธีกรรม การละเล่น ภาษิตคำคมต่างๆ เป็นต้น

3) ทุนทรัพยากร คือ ดิน น้ำ ป่า ไร่นา พืช สัตว์ ผลผลิต

4) ทุนเศรษฐกิจ หมายถึง วัสดุอุปกรณ์ เงินทุน แรงงาน สถานที่ ฯลฯ

5) ทุนทางสังคม อาจหมายถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เช่น ความเป็นพี่เป็นน้อง หรือคุณลักษณะของชุมชน เช่น เป็นชุมชนที่มีความสามัคคี มีศรัทธาในศาสนา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ในการดำเนินงานโดยใช้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารจะต้องสำรวจทุนต่างๆที่กล่าวมานี้จากภายในชุมชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงานเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร ส่วนที่ขาดเหลือจึงแสวงหาขอความช่วยเหลือจากภายนอก อันเป็นกระบวนการที่คนใหม่ของการทำงานด้านการพัฒนาของชุมชน

3. ตัวแปรเรื่องขนาดของเครือข่าย ดังได้กล่าวมาข้างต้นบ้างแล้วว่า เรื่องขนาดของเครือข่ายเป็นตัวแปรอีกตัวหนึ่งที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการบริหารจัดการ ทั้งนี้เพราะการจัดการเครือข่ายนั้นเป็นเรื่องที่ต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ เช่น ต้องใช้คน ใช้เวลา ใช้อุปกรณ์การติดต่อสื่อสาร ใช้สถานที่ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อขนาดของเครือข่ายใหญ่ขึ้นไปเรื่อยๆ หากมีการจัดการไม่ดี โอกาสที่จะเกิดสมาชิกที่โดดเดี่ยวไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นๆหรือไม่ค่อยได้รับข่าวสารข้อมูล สมาชิกประเภทนี้ก็จะมีความเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ หรือโอกาสที่ข่าวสารจะไหลเวียนไปไม่ถึงกลุ่มย่อยทุกกลุ่ม เพราะขาดผู้ประสานงานหรือผู้ส่งข่าวสารก็จะมีมากขึ้น ดังเช่นตัวอย่างงานวิจัยของ อริยา เศวตามร์ (2547) ที่ศึกษาการจัดรูปแบบการจัดการเครือข่ายกองทุนข้าวของชาวเขาเผ่าปกากะญอที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เนื่องจากข้อจำกัดที่ว่าพื้นที่ของสมาชิกเครือข่ายมีความห่างไกลกัน และขีดความสามารถในการจัดการเครือข่ายของสมาชิกก็มีความจำกัด ดังนั้น เครือข่ายกองทุนข้าวจึงมีการจัดรูปแบบโครงสร้างให้เริ่มจากกลุ่มขนาดเล็กๆในระดับหมู่บ้านที่พอจัดการกันได้ จากแต่ละ

หมู่บ้านมาเชื่อมเป็นเขต จากเขตจึงค่อยมีตัวแทนไปเชื่อมเป็นจังหวัดและเป็นคณะกรรมการระดับระหว่างจังหวัดใน
ท้ายที่สุด

กล่าวโดยสรุป มีหลักการสำคัญๆ 2 ประการที่จะต้องนำมาใช้ในการจัดการเครือข่าย คือ หลักการที่คำนึง
ธรรมชาติหรือคุณลักษณะของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้น และหลักการพึ่งตนเองด้วยการ
จัดการระดมทุนประเภทต่างๆของเครือข่ายมาใช้ในการจัดการ นอกจากนั้น คุณลักษณะเรื่องขนาดของเครือข่ายก็เป็นอีก
ตัวแปรหนึ่งที่ต้องนำมาพิจารณาว่าควรจะใช้รูปแบบการจัดการแบบใด

เรื่องที่ 12.3.2 การพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารในงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร

สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า เครือข่ายมีคุณสมบัติที่ค่อนข้างเป็นการรวมตัวกันแบบหลวมๆ ยืดหยุ่นได้มาก
และสมาชิกมีความเป็นอิสระ ทำให้เกิดธรรมชาติ 2 ประการของเครือข่ายที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ เกิดง่ายสลายตัวเร็ว และ
มีวัฏจักรวงจรชีวิตที่สั้นๆลงๆ ฉะนั้น หากไม่มีการทำนุบำรุงหรือการบริหารจัดการให้เหมาะสม ก็จะล่มสลายได้โดยง่าย
และหากเราต้องการจะธำรงรักษาเครือข่ายให้ยาวนาน หรือให้เข้มแข็งทำงานได้ดี (เอาชนะธรรมชาติของเครือข่าย)
หากเปรียบเทียบเครือข่ายกับร่างกายแล้ว ปัจจัยแห่งความยั่งยืนของร่างกายน่าจะมีอยู่ 3 อย่างที่สามารถจะนำมาเป็น
แนวทางในการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารได้คือ

- 1) การมีเลือดฝาดสมบูรณ์ ซึ่งเปรียบกับแนวทางการพัฒนาเครือข่าย ก็จะได้แก่ การพัฒนา “ความเข้าใจ ความ
ตระหนัก ความสำนึกต่อเรื่องเครือข่ายของภาคีสมาชิก”
- 2) การมีโครงสร้างกระดูกแข็งแรง ซึ่งเปรียบกับแนวทางการพัฒนาเครือข่าย ก็จะได้แก่ “การพัฒนาโครงสร้าง
ของเครือข่าย”
- 3) การมีเส้นประสาททำงานฉับไว ซึ่งเปรียบกับแนวทางการพัฒนาเครือข่าย ก็จะได้แก่ “การพัฒนาระบบสื่อสาร
ของเครือข่าย”

จากนั้น จะลองสำรวจรายละเอียดของแต่ละปัจจัยของการพัฒนาเครือข่ายในแต่ละข้อพอสังเขป

1.การพัฒนาความเข้าใจ ความตระหนักและสำนึกต่อเครือข่าย

เนื่องจากคุณลักษณะของเครือข่ายนั้นเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ดังนั้น รูปแบบ
ความสัมพันธ์เช่นนี้จะดำรงอยู่ได้ก็จำเป็นต้องมีความเข้าใจ ความตระหนัก และความสำนึกบางประการของสมาชิก
ระดับประคองเอาไว้ อย่างน้อยก็มีความรู้สึกที่สำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้สึกเป็นพี่เป็นน้องที่ทำให้อยากทำงานร่วมกัน
อยากช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มิใช่เพียงเพราะหวังผลประโยชน์ทางวัตถุสิ่งของ (ซึ่งหากมีความรู้สึกเช่นนั้นจะเป็นคุณลักษณะ
ของกลุ่มผลประโยชน์) อยากช่วยกันทำงานเพื่อให้แก้ไขปัญหาให้ลุกล่วงไปร่วมกัน สำนึกที่สองก็คือ การรู้จักเป็นทั้งผู้ให้และ
ผู้รับดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แม้ว่าความเข้าใจ ความตระหนักและความสำนึกต่อเครือข่ายดังกล่าวอาจจะไม่ใช่สิ่งที่ต้องเรียกร้องให้มีมา
ก่อนที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกเครือข่าย (ซึ่งหากเรียกร้องสูงมาก ก็อาจจะยากที่จะหาภาคีสมาชิก) แต่เมื่อเข้ามาอยู่ใน
เครือข่ายแล้ว ในเครือข่ายจำเป็นต้องจัดระบบการเรียนรู้ร่วมกัน และสิ่งที่จะเรียนรู้กัน อย่างน้อยก็จะมี 2 ประเด็นใหญ่ๆ

ประเด็นแรกเป็นเนื้อหาที่เครือข่ายนั้นสนใจ เช่น เกษตรอินทรีย์ บัญชีครัวเรือน ฯลฯ และอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ชุดความรู้ว่า ด้วยเรื่องความเข้าใจเครือข่ายที่ต้องดำเนินควบคู่ไปกับความรู้ชุดแรก

การมีระบบการเรียนรู้ร่วมกันใน 2 ประเด็นที่กล่าวมา นอกจากจะช่วยธำรงรักษาเครือข่ายให้ดำรงคงอยู่ได้แล้ว ยังเป็นกลไกในการพัฒนาเครือข่ายอีกด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากความก้าวหน้าของเครือข่ายนั้นจะขึ้นอยู่กับระบบการพัฒนา ความรู้ความเข้าใจของสมาชิกเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นผ่านรูปแบบการสื่อสารแบบใดก็ตาม เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนา และที่สำคัญ คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน ในทุกเครือข่ายที่จะมีชีวิตยืนยาวมีสุขภาพแข็งแรง จำเป็นต้องมีการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ระหว่างกันให้เกิดขึ้น

2 การพัฒนาโครงสร้างของเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร

ปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร ได้แก่ส่วนที่เป็นเหมือนโครงกระดูกของ ร่างกาย คือส่วนที่เรียกว่า โครงสร้างของเครือข่าย แนวทางการพัฒนาโครงสร้างของเครือข่ายนั้นในขั้นแรก ต้องทำการ สำรวจตรวจสอบโครงสร้างเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารที่มีอยู่ ซึ่งเปรียบเสมือนการตรวจสอบสุขภาพของร่างกายก่อนที่จะมีการให้ยาบำรุงเพื่อทำการรักษาโรค โดยทั่วไป เอเวอเรต โรเจอร์ส (Rogers, 1981) ได้ให้แนวทางในการสำรวจ และการพัฒนาโครงสร้างของเครือข่ายเอาไว้คร่าวๆดังนี้

1) การตรวจสอบบรรดากลุ่มย่อยๆ ก๊วน แก๊งค์ (cliques) ที่เกาะกลุ่มกันอยู่ในโครงสร้างเครือข่าย เนื่องจากกลุ่มย่อยเหล่านี้มีผลต่อพฤติกรรมการสื่อสารของสมาชิกที่เป็นปัจเจกบุคคลในกลุ่มทั้งในเชิงปริมาณและเชิง คุณภาพ กล่าวคือ ในเชิงปริมาณ กลุ่มย่อยเหล่านี้มีโอกาสจะได้รับข่าวสารภายในกลุ่มบ่อยครั้งที่สุดและเร็วที่สุด ส่วนใน เชิงคุณภาพ ข่าวสารของกลุ่มย่อยจะดูมีความน่าเชื่อถือและโน้มน้าวสมาชิกได้มากที่สุด

2) ตรวจสอบบทบาทและตำแหน่งต่างๆในโครงสร้างว่ามีครบถ้วนหรือไม่ ตำแหน่งหรือบทบาทที่มีอยู่มี ความเพียงพอหรือไม่ จำเป็นต้องเพิ่มขยายหรือลดบทบาทใดหรือไม่ และตำแหน่งต่างๆที่มีอยู่ได้ทำหน้าที่ตามที่คาดหวัง เอาไว้หรือไม่ บทบาทและตำแหน่งสำคัญๆที่ต้องตรวจสอบเพื่อพัฒนา ก็คือ แกนนำเครือข่าย ภาคีหรือสมาชิกเครือข่าย กลุ่มคนที่เป็นผู้ประสานงานด้านการสื่อสาร ตัวต่อหรือชุมทาง รวมทั้งพันธมิตร

3) ทำการตรวจสอบคุณลักษณะที่เป็นหัวใจของความสัมพันธ์ในเครือข่ายว่ามีความเข้มแข็งหรือไม่ โรเจอร์สระบุว่าคุณลักษณะหลักๆของเครือข่ายที่ควรตรวจสอบมี 4 ประการคือ ความเชื่อมโยงประสานกัน (connectedness) ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (integration) ความหลากหลายของความสัมพันธ์ (diversity) และความ เปิดเผยของความสัมพันธ์ (openness) หากพบความไม่เข้มแข็งของความสัมพันธ์เหล่านี้ จะได้แสวงหากิจกรรมเพื่อ พัฒนาโครงสร้างดังกล่าว

3 การพัฒนาระบบการสื่อสารของเครือข่าย

การเปรียบเทียบการสื่อสารว่าเป็นเสมือนเส้นประสาธน์ทำให้มองเห็นได้ว่า หากเส้นประสาทไม่ทำงานหรือ ทำงานไม่ปกติ แม้ว่าโครงสร้างร่างกายจะยังคงอยู่ได้ แต่ก็จะไม่สามารถเคลื่อนไหวหรือทำงานได้ ดังนั้น การสื่อสารนั่นเองที่จะเป็นตัวทำให้ net นั้น work

สำหรับการพัฒนาระบบการสื่อสารในเครือข่ายเพื่อการส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมนั้นอาจทำได้หลายระดับ ในที่นี้จะแยกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับกว้างกับระบบภายในเครือข่ายเอง

3.1 การพัฒนาระบบการสื่อสารในระดับกว้าง เป็นการพัฒนาระบบการสื่อสารเพื่อการสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายกิจกรรม นันทยา กัลยาศิริ และ อภิชาติ พงศ์ศรีหดุลชัย (2553) เสนอว่า สำหรับหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรที่ทำงานเพื่อการสนับสนุนเครือข่ายของกิจกรรมควรจัดทำระบบการสื่อสารเพื่อการสนับสนุนกิจกรรมอย่างน้อย 2 ระบบ คือ

1) **การจัดตั้งกลุ่มเครือข่าย (Mapping)** ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลของเครือข่ายทุกกลุ่มในประเทศที่ดำเนินการเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตรทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยนำข้อมูลของแต่ละเครือข่ายมาจัดทำแผนที่หรือแผนผังของเครือข่าย (network map) ในภาพรวมระดับประเทศ แผนผังดังกล่าวจะช่วยให้การบริหารเครือข่ายในภาพรวมระดับประเทศมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2) **การจัดระบบสารสนเทศ (Information system)** ในระดับประเทศควรมีหน่วยงานหนึ่งที่เป็นแกนกลาง ทำหน้าที่จัดระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการส่งเสริมและพัฒนากิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลในรูปของผลการวิจัย ประสิทธิภาพภาคปฏิบัติ ตัวอย่างจากประเทศอื่นๆ เป็นต้น โดยที่ระบบสารสนเทศดังกล่าวควรยึดหลักการใช้งานได้ง่าย (user friendly) ง่ายต่อการเข้าถึงของทุกคน (accessible) และแพร่กระจายได้อย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อเกษตรกรที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2541 โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (สศก.) ร่วมกับสถาบันเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อุมาพรพรณ สุรนาคะพันธ์, 2541) เป็นตัวอย่างของการจัดระบบสารสนเทศเพื่องานส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมในประเทศไทย

3.2 การพัฒนาระบบการสื่อสารภายในเครือข่าย แนวทางการพัฒนาระบบการสื่อสารในเครือข่ายนั้นจะยึดหลักทั้งการเพิ่มในเชิงปริมาณและการยกระดับคุณภาพ ตัวอย่างที่จะยกมากล่าวถึงนี้จะแสดงให้เห็นแนวทางของการพัฒนาระบบการสื่อสารในเครือข่ายได้พอสังเขป เช่น

1) **การเพิ่มปริมาณและคุณภาพของสื่อบุคคล** เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือที่ขยายใหญ่ขึ้นมา ก็คือความสัมพันธ์ภายในกลุ่มย่อยๆ (cliques) ดังนั้น การสื่อสารระหว่างบุคคลหรือการสื่อสารในกลุ่มย่อยจึงถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของระบบการสื่อสารเครือข่าย ด้วยเหตุนี้ เอเวอเรต โรเจอร์ส (Rogers, 1981) จึงเสนอว่า การพัฒนาระบบการสื่อสารในเครือข่ายที่สำคัญ ก็คือต้องเพิ่มปริมาณและคุณภาพของ “สื่อบุคคล” หรือที่เรียกว่า “ผู้นำทางความคิด” (opinion leader) ซึ่งหมายความว่า ผู้ที่เคยเป็น “ผู้รับสาร” สามารถจะเปลี่ยนบทบาทไปเป็น “ผู้ส่งสาร” เพื่อบอกต่อข่าวสารได้ในลำดับต่อไป ตัวอย่างงานวิจัยของ จาร์ส เลือดี และคณะ (2547) เรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลของการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี” คณะวิจัยได้พบว่า กลยุทธ์ที่สำคัญก็คือ ต้องเพิ่มปริมาณและคุณภาพของผู้ส่งสารเรื่องทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมีให้มากขึ้น โดยเฉพาะผู้ส่งสารที่อยู่ในพื้นที่ระดับหมู่บ้านและตำบลและจัดระบบให้มีการกระจายตัว ดังนั้น หนึ่งในหลายๆกิจกรรมของชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย พิชญ จ. พิจิตร ก็คือ การตั้งโรงเรียน วปอ. ภาคประชาชน เพื่อสร้างผู้ส่งสารรุ่นใหม่ป้อนเข้าสู่ระบบเครือข่าย

2) การพัฒนาสื่อกิจกรรม หากเราเปรียบเทียบเครือข่ายเสมือนร่างกาย การจัดทำสื่อกิจกรรมนั้นก็จะเป็นประดุจการออกกำลังกายที่เป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้ร่างกายแข็งแรง และโดยเฉพาะธรรมชาติของเครือข่ายนั้นจะต้องมีวัฏจักรชีวิตบางช่วงตอนที่ร่วงโรยถดถอย ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น การใช้สื่อกิจกรรมก็ยิ่งจำเป็นมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะสื่อกิจกรรมเป็นสื่อประเภทที่เปิดโอกาสให้สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วม ได้มาทำกิจกรรมร่วมกัน การสื่อสารประเภทนี้ส่งผลต่อการเสริมความสัมพันธ์ภายในกลุ่มที่เป็นพื้นฐานของการสร้างเครือข่ายให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้น

โรเจอร์สตั้งข้อสังเกตว่า สื่อกิจกรรมที่ใช้ในด้านการเกษตร เช่น การเยี่ยมเยียนแปลงของเพื่อนบ้าน การดูงาน การสาธิต การจัดนิทรรศการ การเปิดตลาดสินค้าเกษตร การจัดงานผู้ผลิตพบผู้บริโภค ฯลฯ สื่อกิจกรรมเหล่านี้ นอกจากจะให้ผลในด้านการฝึกประสบการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายให้เหนียวแน่นแล้ว ก็ยังเป็นสื่อประเภทที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการดูแบบอย่าง รวมทั้งหากเกษตรกรเป็นสมาชิกอยู่ในเครือข่าย โอกาสที่จะได้ทราบข่าวสารว่าจะมีกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้และกระชับความสัมพันธ์เกิดขึ้นที่ไหนบ้าง และโอกาสที่จะได้เข้าร่วมงานก็จะมีสูงขึ้น เป็นการแก้ปัญหาเรื่อง “การเข้าถึง” การสื่อสาร

จากความสำคัญของสื่อกิจกรรมดังกล่าว ในการออกแบบการสื่อสารในเครือข่าย จึงควรจัดให้มีช่องทางการสื่อสารประจำบรรจอยู่ในแผนงานด้านการสื่อสารของเครือข่าย เช่น การประชุมประจำปี การจัดนิทรรศการประจำปี ฯลฯ ดังเช่นกลยุทธ์ของระบบเครือข่ายพื้นบ้านที่มักจะระบุประเพณีพิธีกรรมเอาไว้ในวันเวลาและสถานที่ที่แน่นอน

3) การปรับปรุงรูปแบบเครือข่ายการสื่อสาร ในเนื้อหาของเรื่องที่ 12.1.2 ได้กล่าวถึงประเภทต่างๆ ของเครือข่ายการสื่อสาร ทั้งประเภททางการและไม่เป็นทางการ ทั้งรูปแบบกระจายตัวและรวมศูนย์ที่มีรูปแบบย่อยๆ อีกหลายแบบ เช่น แบบลูกโซ่ แบบตัววาย แบบวงล้อ แบบวงกลม ฯลฯ หรือหากแบ่งตามเส้นทางการติดต่อที่สมาชิกสามารถสื่อสารถึงสมาชิกคนอื่นๆ ก็อาจแบ่งได้เป็น 2 แบบใหญ่ๆ คือ แบบที่สมาชิกทุกคนจะมีทางติดต่อกันได้หมด กับแบบที่สมาชิกบางคนมีทางสื่อสารถึงบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายได้อย่างจำกัด หรืออาจไม่มีทางสื่อสารถึงบุคคลอื่นเลย ในการพัฒนาเครือข่ายการสื่อสาร เราอาจทำการสำรวจรูปแบบของประเภทเครือข่ายการสื่อสารเหล่านี้ และหากพบว่ามีรูปแบบที่มีอยู่เป็นปัญหาต่อการไหลเวียนของข่าวสารหรือความถูกต้องของข้อมูล ก็อาจจะปรับเปลี่ยนรูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารให้เหมาะสม เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารนั้นมีส่วนประกอบ 3 ส่วนที่ต้องให้ความสนใจ คือ การพัฒนาความเข้าใจและความสำคัญของสมาชิก การพัฒนาโครงสร้างของเครือข่าย และการพัฒนาระบบการสื่อสารของเครือข่าย ซึ่งการพัฒนาทั้ง 3 ส่วนนี้จะช่วยให้เครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสารสามารถดำรงคงอยู่ได้อย่างยาวนานและสามารถฝ่าฟันช่วงเวลาที่ต้องพบกับปัญหาอุปสรรคไปได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

1. กมลรัฐ อินทรทัศน์ “การสื่อสารกับการพัฒนาการเกษตร” เอกสารการสอนชุดวิชาการสื่อสารกับการพัฒนา, สาขาวิชานิติศาสตร์ นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2547
2. กาญจนา แก้วเทพ **สื่อเล็กๆที่นำไปใช้ในงานพัฒนา** โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552
3. จำรัส เสือดี และคณะ “กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลของการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2547
4. ชูพงศ์ พิพัฒน์ไชยศิริ “เครือข่ายและกระบวนการสื่อสารของคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2552
5. นันทยา กัลยาศิริ และอภิชาติ พงศ์ศรีหดุลชัย “การสร้างเครือข่ายการสื่อสารเพื่อการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตร” ประมวลสาระชุดวิชาการสื่อสารเพื่อการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตร สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2553
6. ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**, สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2543
7. ผกามาศ ธนพัฒน์พงศ์ “การวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสารเพื่อการพัฒนาการเกษตรของชมรมสื่อมวลชนเกษตรแห่งประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2545
8. เมตตา กฤตวิทย์ และคณะ **แนวคิดหลักนิติศาสตร์** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล 2530
9. ศิริเมษ กลีบแก้ว “เครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2551
10. สมคิด ทักษิณวิสุทธิ **ธุรกิจการเกษตรเบื้องต้น** กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2543
11. สมใจ โลหะพูนตระกูล “จส. 100 : สำนักทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2539
12. เสรี พงศ์พิศ **เครือข่าย** โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน, 2548
13. อติพล เอื้อจรัสพันธุ์ “เครือข่ายและกลยุทธ์การสื่อสารของสถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2553

:

14. อริยา เสวตามร์ และคณะ “การสื่อสารความหมายการพัฒนาระหว่างชาวบ้าน : กรณีศึกษากองทุนชุมชนเครือข่ายกองทุนข้าว” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2547
15. อัจฉรา ศิริวงศ์ “การจัดการการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2547
16. อุมพรพรณ สุรนาคะพันธ์ “การใช้อินเทอร์เน็ตในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของผู้สื่อข่าวเกษตรชุมชน” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2541

ภาษาอังกฤษ

1. Ansoff, Igor. **Implanting Strategic Management**, New York : Printice-Hall. 1990
2. Brooks, W.D. **Speech Communication** (2nd ed.) Dubuque Iowa : C. Brown Company Publisher, 1978
3. Granovetter, M.S. “The Strength of Weak Ties” **American Journal of Sociology**, 73 : 1361-1380
4. Leajitt, H.S. **Managerial Psychology**, Chicago : The University of Chicago. 1964
5. Monge, P. & Margolin, D. “Communication Networks” in **The International Encyclopedia of Communication** edited by Wolfgang Doubach, Blackwell Publishing Ltd. 2008
6. Robbins, Stephen P. **Essentials of Organizational Behavior** ,(5th ed) Upper Saddle River, N.J : Prentice Hall International. 1997
7. Rogers, E. & Kincaid, D.L. **Communication Networks : Toward a New Paradigm for Research**, New York : The Free Press. 1981
8. Windahl, S. et al, **Using Communication Theory** (2nd ed.), Sage Publications. 2009